

J. H. P. A.

Herb. J.

LUSTGÅRDEN 2002

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 2002
Årgång 82

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

THE SWEDISH SOCIETY FOR DENDROLOGY AND PARK CULTURE

Postadress: Torsvikssvängen 11, 181 34 Lidingö

Telefon: 08-765 20 81, fax: 08-765 60 54, Postgirokonto: 1607-1

Hemsida: www.dendrologerna.nu, E-post: info@dendrologerna.nu

Ordförande: Jan Pousette, Eddavägen 14, 182 63 Djursholm

Vice ordförande: John Dormling, Sportvägen 19, 183 40 Täby

Sekreterare: Anita Skånman

Skattmästare: Klaus Stritzke, Granbacksvägen 11, 181 65 Lidingö

Redaktör: Katarina Curman, Fiholm, 725 92 Västerås, tel: 0220-421 56,
0708-288 975, fax 0708-288 957, katarina.curman@delta.telenordia.se

Övriga ledamöter i styrelsen:

Björn Aldén

Börje Drakenberg

Dan Haubo

Lars-Erik Kers

Anne-Marie Lundell

Göran Lundeberg

Barbro Ransbäck-Dergalin

Sten Ridderlöf

Gunilla Schildt

Redaktionskommitté: Styrelsens arbetsutskott:

John Dormling, Göran Lundeberg, Anita Skånman,

Jan Pousette, Gunilla Schildt, Klaus Stritzke, Katarina Curman

Medlemssekreterare: Birgitta Stritzke

Medlemsavgifter: Ordinarie medlem 250 kr/år

Familjemedlem 100 kr/år

Studerandemedlem 150 kr/år

Ständig medlem 3 000 kr

Ständig familjemedlem 1 500 kr

Lustgården Senaste och näst senaste årgång 250 kr. Äldre årgångar 100 kr

Grafisk produktion: Katarina Curman Communication AB

Tryckeri: Tierps Tryckeri AB, Tierp, 2002

ISSN 0349-0033

Tryckt med bidrag från Kgl. Patriotiska Sällskapet

och Carl-Fredrik von Horns fond, Kgl. Skogs- och Lantbruksakademien

Innehåll

- Ingegerd Dormling*
Årets träd – Populus.
Kurs och temadag 2002, sid 5
- Harry Eriksson*
Tema 2001:
Björken som skogsträd, sid 9
- Lars Lagerstedt*
Ginkgoträd och Taxodiaceae-arter.
Märkesträd i Sverige (2), sid 21
- Barbara Johnson*
Löberödsparken och dess historia, sid 31
- Madeleine von Essen*
Prästgårdshage i opplysningstiden, sid 33
- Antti Aarnio & Max. Hagman*
Arboretum Mustila -
100 år av dendrologi, sid 49
- Anna Jacobsson*
Om Ronneby Brunnspark, sid 57
- Klaus Stritzke*
Gamla ekar, sid 77
- Gennady A. Firsov*
Robert Erskine - the founder of the S:t
Petersburg Botanical Garden, sid 81
- Björn Aldén*
I rododendronsläktets vagg.
Svenska Rhododendronsällskapet
i Yunnan 2002, sid 85
- Klaus Stritzke*
Villa Patumbah, sid 103
- Björn Lünig*
Exoter i Böda gynnas när alen vid ån
försvinner, sid 107

- Asger Ørum-Larsen*
Ole Rømer og Versailles, sid 111
- Fredrik Smedberg*
Björn Ditzinger till minne, sid 116
- John Dormling*
Magnus Johnson till minne, sid 117
- Kjell Lundquist*
André Mollets Lustgård, sid 118

DENDROLOGFÖRENINGEN 2002

- Klaus Stritzke*
Tysklandsresan 2002, sid 121
- Gunilla Schildt/Katarina Curman*
Västmanland-Närkeresan 2002, sid 130
- Året som gick, sid 136**
Sven A. Hermelin stipendiet
Exkursion till Bjersgård och Söderåsen
Piperska muren med anor från 1700-talet
Utflykt till antroposoferna i Järna
samt Tullgarns slott
Zeta – finsmakarens trädgård
- Böcker och skrifter, sid 141**
Bokskorpionen
Fra kvangård til humelkule
Träd i Alnarp
- Styrelseberättelse, sid 144**

Förord

I förra årgången av Lustgården berörde jag frågan om tillståndet för träden i de alléer som ramar in många av våra landsvägar.

En annan aktuell fråga som berör vår offentliga miljö är situationen för parkerna i våra städer och samhällen. Hur står det t.ex. till i huvudstaden, som har ett rikt arv från främst Holger Blom och Erik Glemme att förvalta och utveckla. Den nya demokratiska parkstil som kallades Stockhomsskolan kom ju att utgöra en förebild både nationellt och internationellt. Parkavdelningen i Stockholm hade då ansvar för samtliga parker i staden och kunde göra sina synpunkter gällande i planärendena och t.ex. initiera att stora sammanhängande parkstråk skapades. Samtidigt upprätthöll man en aktiv kommunikation med politiker och medborgare på ett sådant sätt att parkfrågorna upplevdes som betydelsefulla. Idag har ansvaret för parkerna delats upp på 18 stadsdelsnämnder, vilket inneburit en allvarlig försvagning av möjligheterna att hävda parkintressena i både plan- och anslagssammanhang. Detta har fått allvarliga konsekvenser både när det gäller underhåll och utveckling.

Därför är det glädjande att det finns goda exempel på motsatt utveckling på andra håll i landet. Bland annat har parkförvaltningarna i Enköping, Luleå och Örebro genom entusiastisk och kunnig ledning skapat såväl vackra, spännande och väl underhållna parker som intresse och engagemang hos medarbetare och innevånare. Parken har då blivit något annat än ett anonymt område man snabbt genar igenom på väg någonstans.

Trots allt finns det ljuspunkter även i Stock-

holm. En sådan klart lysande är Kungliga Tekniska Högskolans anläggningar, vars ansvarige Claes Hemmingsson belönas med årets stipendium till minne av S. A. Hermelin.

Föreningen tar gärna emot rapporter med både ros och ris från våra medlemmar om parksituationen på den egna orten.

Jan Pousette
ordförande

Kära läsare,

Du håller nu 2002 års Lustgården i Dina händer. Arbetet med den redaktionella delen av framställningen har varit roligt och utvecklande för redaktören. Det finns, ska Du veta, hur många intressanta och kunskapsfyllda artiklar som helst som förtjänar att vara med i årsboken. Att välja i den floran är svårt, lyckligtvis sätter tiden punkt för verksamheten. Manusstoppet är stenhårt, detta för att Lustgården ska bli klar i tid. Flera artiklar har därför fått stå över till nästa år.

Jag vill framföra ett stort tack till docenten Lars-Erik Kers, som vänligt och pedagogiskt har påtalat tokigheter i texterna och med stor noggrannhet korrekturläst och granskat alla artiklarna. Utan hans hjälp skulle Lustgården inte komma ut i det förhållandevis perfekta skick som den nu har.

Föreningens arbetsutskott, som tillika är redaktionskommitté, och jag vill gärna höra Dina åsikter om årsboken.

En trevlig läsning önskar

Katarina Curman
redaktör

Årets träd:

Asp och Poppel

Släktet *Populus*

Text: Ingegerd Dormling

Årets trädkurs avslutades i oktober med den sedvanliga Temadagen. I år var det lite av ett jubileum: Dendrologföreningen "avverkade" sitt 10:e Årets träd! Att det blev just släktet *Populus* som utsågs var nog mitt "fel". Jag var nyfiken på popplarna och deras, som det verkade, krångliga släktskapsförhållanden. Sexton medlemmar deltog i kursen.

Lite klokare blev vi alla, men att verkligen särskilja alla arter, varieteter och hybrider får förbli något för specialister, som för övrigt inte heller är särskilt överens! Inte så konstigt kanske, när samma korsning, och återkorsningar, kunnat ske gång på gång med olika varieteter som resultat.

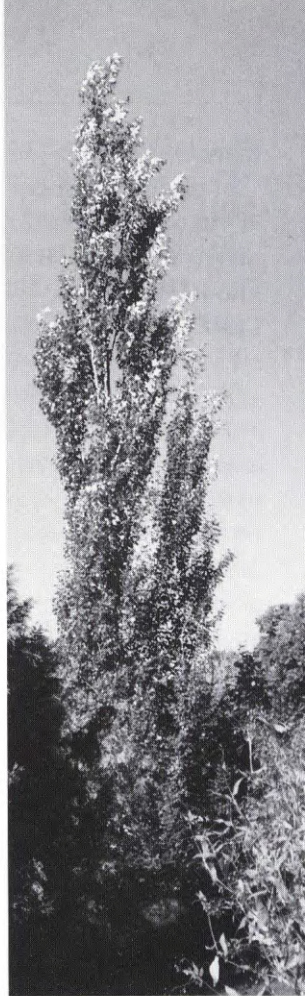
Som gästföreläsare under Temadagen hade vi två skogsträdförädlare.

LARS-GÖRAN STENER från SkogForsk i Ekebo berättade om arbetet med att få fram goda varieteter av hybridasp, *Populus tremula* x *T. tremuloides*, eller *Populus* x *wettsteinii* efter den österrikiske skogsforskaren W. von Wettstein, som 1926 var först med att få fram korsningen. BRUNO ILSTEDT vid Institutionen för skogsgenetik, SLU i Uppsala, presenterade sina resultat med förädling av *Populus trichocarpa*, jättepoppel. Kanske också ett trädslag med framtiden för sig i svenskt skogsbruk.

Herman Nilsson-Ehles upptäckt av en asp med extremt stora blad på en ö i Ringsjön i Skåne 1935 blev startskottet för den svenska skogsträdförädlingen. Jätteaspen, *Populus*

tremula f. *gigas*, visade sig vara triploid, d.v.s. ha tre uppsättningar kromosomer i stället för de normala två. Den diploida aspens kromosomtall är 38, jätteaspens 57. På Ekebo startade nu en period av intensivt arbete med att framställa aspar med

olika kromosomtall för att försöka finna den mest optimala formen. Hybridasp, korsningar mellan vår svenska asp och den amerikanska *Populus tremuloides* framställdes först 1939. Snart koncentrerades alla ansträngningar på den. Det största användningsområdet för virket var tändstickor. Tändsticksbolaget satsade stort med egen försöksgård, Mykinge i Småland. Sedan större delen av tändstickstillverkningen flyttat utomlands. Under 1960-talet lades verksamheten ned. Under det nyvaknade intresset för lövträd i slutet av 1980-talet har

Silverpoppel, *Populus alba* 'Pyramidalis' i Uppsala Botaniska Trädgård den 3 september 2002. Foto: John Dormling

många värdefulla kloner därifrån räddats.

Intresset för just asp har flera orsaker. Virket är vitt och saknar mörk kärna, det är en bra råvara för glättat, vitt finpapper, ingen blekning krävs. Virket är rakfibrigt, därmed lätt att klyva. Det slår sig sällan under torkning och är lätt att bearbetat.

Till skillnad från de träd vi tidigare studerat är *Populus*-släktet tvåbyggare, d.v.s. de är antingen hon- eller hanindivider. De är, liksom björk och al, hängväxter, men till skillnad från dem har de både han- och honhängen dolda i knoppar över vintern, lite fetare och bulligare än skottknopparna. Aspen, vår enda inhemska *Populus*, blommar tidigt på våren. Vinden sörjer för pollineringen. Då skottknopparna börjar sträcka på sig i maj är fröet redan moget. De små fröna som har en hårpensel sprids lätt med vinden. Flera poppelarter har yviga spridningsorgan bl.a. den östamerikanska svartpoppeln *Populus deltoides* och den västamerikanska balsampoppeln *Populus trichocarpa* som båda båda med rätta kallas Cottonwood, bomullsträd. När den senare kom till Sverige fick den heta Jättepoppel p.g.a. sin exceptionella tillväxtförmåga.

Aspfröet förlorar snabbt sin grobarhet. Det kräver fuktig miljö för att kunna gro och tillväxa. Under torra vårar är förutsättningarna dåliga för fröet. Aspen, liksom flera poppelarter, bildar rotskott i stor mängd och med vilka större delen av förnyringen sker. Följden blir att stora aspdungar kan vara en enda klon, alla träden är då egentligen samma individ.

Tydligast ser man klonskillnaderna under vår och höst. Den tidiga blomningen har ingen motsvarighet när det gäller skottskjutningen, asparna lövas senare än de flesta andra träd. Samtidigt kan knoppsprickningen hos närstående kloner skilja en vecka eller mer. Löven höstfärgas vid olika tidpunkter, somliga kloner får starkt rödfärgade löv, andra blir

endast gula, det senare är vanligast i syd och mellansverige. Den röda höstfärgen är vanligast norröver och innebär som regel också tidig lövfällning.

Nils Sylvén undersökte tidigt våra trädreaktioner på klimatfaktorer. Hans försöksmaterial var asp. Han odlade plantor med kontrollerat ursprung från olika breddgrader på tre olika platser i landet. Diagrammet visar ar en del av hans resultat. Det framgår att plantor som flyttas norrut växer bättre än hemmavid, d.v.s. avslutar tillväxten senare än där, medan de som förts söder ut får dålig tillväxt. Samma reaktion har senare påvisats för en rad trädslag med stor utbredning inom den tempererade zonen. Nattens längd är den avgörande klimatfaktorn. Den är den enda som återkommer vid samma tidpunkt varje år. Bara träd som slutat växa i tid hinner utveckla hårdighet inför vintern.

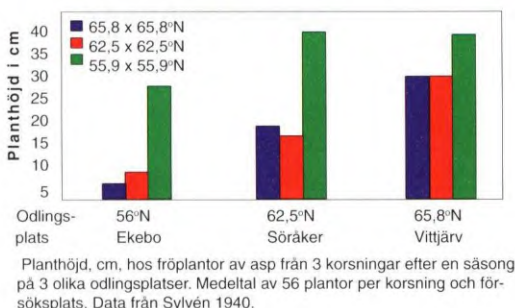
Som redan antytts är systematiken inom *Populus*-släktet svårbemästrad. Under kursen valde vi att följa Tor Nitzelius indelning i fem sektioner: *Leuce* silverpopplar, *Trepidae* aspar, *Leucoides* storbladiga popplar, *Tacamahaca* balsampopplar och *Aigeiros* svartpopplar. Spontana korsningar, också över sektionsgränserna, är vanliga. För att inte tala om alla korsningar som skett med människans hjälp. Gråpoppel, *Populus x canescens*, av Nitzelius förd till sektionen *Leuce*, är högst variabel. Spontan korsning mellan silverpoppel och asp, sektion *Trepidae*, har skett flera gånger inom deras delvis gemensamma utbredningsområde. Detsamma torde gälla formerna av *Populus balsamifera* x *P. deltoides*, balsampoppel x svartpoppel, i Kulturväxtlexikon sammanförda under namnet *Populus balsamifera* 'Gileadensis'.

Som vanligt skulle vi ta reda på vad som publicerats i Lustgården om årets träd. Vi gav oss i kast med uppgiften, väl medvetna om att det skulle bli svårt. I den slutliga ut-

skriften valde vi att i görligaste mån följa Kulturväxtlexikons uppgifter om arter och hybrider. Elisabet Svennilsson gjorde en stor insats i samband med utskriften.

Sju botaniska trädgårdar har lämnat uppgifter om sitt innehav av *Populus*. Bara i Alnarp finns ett större sortiment, 29 olika typer. Vi besökte Uppsala Botaniska Trädgård som redovisat 19 typer. Åtta av dessa gick inte att återfinna. Massor av rotskott av flera arter fanns i det som skulle vara ett poppelkvarter. Hos flera träd var bladen kraftigt angripna av rost. Vi kunde dock beundra fyra *Populus alba* 'Pyramidalis' pyramidsilverpoppel och tre välformade *Populus lasiocarpa*, storbladig poppel.

Många popplar i odling finns endast som han- eller honkloner. Honklonerna vill vi helst undvika, de skräpar ner. Nitzelius har i sin uppsats om odlingsbara popplar en utmärkt tabell som

anger växtsätt och kön hos ett antal kloner.

Olika former av vegetativ förökning är alltså de enda tillämpbara, utom i förädlingsarbete. Nya aspbestånd kan gallras fram bland rotskotten efter en avverkning. Vid nyetablering planteras rotskottssticklingar, numera enbart av den snabbvuxna hybrid Aspen. Poppeltyper som inte bildar rotskott bildar istället ofta stubbskott som kan användas för att ge stubbskottsfröyngning. Svårrotade typer som *Populus alba* 'Pyramidalis' förökas genom ympning på *Populus x canadensis*. Mikroförökning används för att snabbt förmera nya asp- och poppelformer.

Aspen är ett primärträdsdrag som tillhörde de första invandrarna i Skandinavien vid slutet av den senaste istiden. Den kan växa

på nästan alla marktyper, t.o.m. som lågvuxet kratt ovanför den egentliga trädgränsen. För skogsodling duger dock bara goda boniteter. Rotsystemet är vidsträckt, ytligt och försett med mykorrhiza. Aspen är ljuskrävande, växer snabbt och är kortlivad. Men, genom sina rotskott kan den ju bli hur gammal som helst! I skogsbruket räknar man med en omloppstid av 50-60 år, hybrid Aspen kan nå samma utveckling på halva tiden.

Hittills har inga popplar använts som skogsträd i Sverige. I mellersta och södra Europa är popplar däremot viktiga skogsträd. Utefter de stora floderna är popplar det självklara valet. De tål att periodvis stå med vatten högt upp på stammarna.

En mängd kloner med olika egenskaper har tagits fram. Stor framgång har uppnåtts av hybrider mellan två svartpopplar, den europeiska *Populus nigra* och den kanadensiska *Populus deltoides*, ofta

omnämnda som *Populus x euramericana*.

Enligt Kulturväxtlexikon bör alla dessa betraktas som former inom Canadensisgruppen, *Populus x canadensis*, kanadapoppel.

Det främsta målet för fortsatt arbete med förädlingen av poppel och hybrid Asp är att få fram sjukdomsresistenta kloner. Rostsvampar, *Melampsora sp.*, tycks vara de främsta fienderna. Fyra rostarter har hittats hos asp. Sporsamlingar bildas på bladens undersidor. Bladen faller i förtid och sporerne ligger redo för angrepp nästa år. Ett enstaka angrepp dödar inte träden, men upprepat år efter år får det katastrofala följder.

En aspiende av annat slag är älgen som föredrar asp framför tall men sällan har tillräcklig tillgång till den. Kanske är det dags

att gynna aspslyet där det är möjligt så att ungtallarna får vara i fred. En komplikation är dock att en av asprostsvamparna värdväxlar med tall och orsakar knäckesjuka.

Många poppeltyper används i parker och planteringar samt som gatuträd. Flera är dessutom härdiga och klarar klimatet långt upp i norr. I Haparanda finns t.ex. *Populus laurifolia*, lagerpoppel, *P. balsamifera* 'Elongata' jämtlandspoppel och *Populus simonii*, kinesisk poppel. Vid Östra Esplanaden i Umeå står gamla exemplar av de tre arterna men också berlinerpoppel, *Populus x berolinensis* och kanadapoppel, *Populus x canadensis*. Botaniska trädgården i Torneå har bl.a. jättepoppel, som Arboretum Norr (och Alnarp) har en speciellt härdig typ av: *Populus trichocarpa* 'Kiruna' E. Pelarpoppeln, tidigare *Populus nigra* 'Italica', men enligt Kulturväxtlexikon *P. n. var. betulifolia* 'Plantierensis' var förr allmänt planterad. Den är mottaglig för rost och får tidigt ett rufsigt utseende. I stället förordas den friska och slanka *Populus tremula* 'Erecta' pelarasp. År 1916 beskrev Nils Sylvén denna form som han upptäckt i Västergötland. Nu hittar man den i varje plantskolekatalog. Pyramidsilverpoppeln, *Populus alba* 'Pyramidalis' borde också kunna bli mer använd.

Vår språkkunnige kursdeltagare hade letat fram aspens och poppelns namn på olika språk. Alla de romanska språken utgår från att asp är en poppel och tillfogar ett epitet i likhet med latinets tremula. En intressant iakttagelse är att se hur s och p i asp byter plats. I litauiska och lettiska, av vilka det förstnämnda anses vara de indoeuropeiska språkens nu ålderdomligaste, heter asp Apusis respektive Apse.

I gamla dagar fanns många fantasifulla förklaringar till aspens darrande löv, t.ex. att Kristi kors tillverkats av detta virke, eller att Judas hängde sig i en asp sedan han förrått

Jesus. Aspen darrade till följd av sin stora syndabörda. Men varför är asplöven så lätt-rörliga? Jo, det beror på att deras långa skaft är tillplattade vinkelrätt mot bladskivorna, minsta vindpust får dem att skälva.

Aspens sprakande höstfärger och de darrande löven har naturligtvis satt spår i både konst och litteratur. Några rader ur Erik Axel Karlfeldts "Gamle drängen" avslutar denna sammanfattning:

Jag tycker aldrig asparna blåst
som denna höst.
De sjunger mycket vackert
med hög och tydlig röst.
De säger: Gamle drängen,
nu sover han i sängen,
och han skall sova länge,
och vi skall kasta röda löv
som blommor på hans bröst.

Följande deltagare i kursen arbetade tillsammans med kursledaren med att hämta in de kunskaper som redovisades under Tema-dagen:
John Dormling, Birgitta Fallenius, Inga Hermelin Jungstedt, Lars-Erik Kers, Carl Ludvig Kiellander, Per Erik Lindgren, Göran Lundeberg, Anne-Marie Lundell, Jan Pousette, Elisabeth Svenilsson och Margareta Wiberg.

Några källskrifter

- Aldén, B., Engstrand, L., Iwarsson, M., Jonsson, L., Nilsson, Ö., & Ryman, S.** 1998. *Kulturväxtlexikon*. Natur & Kultur/LTs förlag. 467 s.
- Almgren, G.** 1990. *Lövskog, björk, asp och al*. Skogsstyrelsen, Jönköping. 261 s.
- Johnsson, H.** 1951. *Asp och poppel*. Svensk Växtförädling B.II. s. 777-795.
- Lagerberg, T.** 1947. *Populus i Vilda växter i Norden*. B.I. – Natur & Kultur, Stockholm. s. 425-430.
- Nitzelius, T.** 1944-1945. *Populus, en sammanställning av odlingsbara popplar*. Lustgården, årg. 25-26. s. 57-98.
- Sylvén, N.** 1940. *Lång- och kortdagstyper av de svenska skogsträden*. Svensk Papperstidning, årg. 43. s. 317-324, 332-342, 350-354.

Yngre björkbestånd i Norrbotten med granunderväxt.

Björken som skogsträd

Text: Harry Eriksson

Årets träd i föreningen år 2001 var björk. Vid det sammanfattande seminariet under hösten 2001 höll Harry Eriksson en föreläsning om vårt tredje skogs-träd. Han påpekade att uppfattningen om våra två beståndsbildande björkarter i Norden har växlat genom tiderna. Den pessimistiska synen på björken som råvarubas för industrin kan illustreras med ett citat där björken rubricerats som "die weisse Lüge". Speciellt på senare tid har bilden modifierats och en större balans i bedömningen råder numera om björken som en viktig råvaru-producent och som en synnerligen viktig del i landskapsbilden, värd för många hotade växt- och djurarter och intimt förknippad med vårt kulturarv.

Våra två beståndsbildande björkarter, vårt- och glasbjörk, bildar tillsammans vårt tredje trädslag, både när man ser till det totala virkesförrådet och till den årliga löpande tillväxten i volym.

Av sammanställningen i tabell 1 framgår att björken utgör omkring 2/3 av det totala virkesförrådet av lövskog. Hur björkens andel av det totala förrådet förhållit sig under de senaste 80 åren framgår av uppgifterna i

Tabell 1. Virkesförrådet (inkl. döda träd), fördelat på trädslag. Riksskogstaxeringen 1995-1999. Procent av samtliga trädslag. (Anon. 2001)

Tall	38,7
Gran	43,9
Björk	10,4
Asp	1,4
Ek	0,9
Bok	0,6
Övriga trädslag	2,1
Torra	2,0

tabell 2. Man kan här konstatera, att det absoluta förrådet av lövträd i stort sett stadigt ökat under hela den redovisade perioden. Ett undantag från detta mönster gäller tiden 1938-52, då de omfattande vedhuggningarna under andra världskriget medförde att lövträdsförrådet temporärt sänktes. Annars har lövträdens andel av landets totala virkesförråd hållit sig mycket konstant under de senaste decennierna.

I tabell 3 ser vi Riksskogstaxeringens skattningar av den årliga volymtillväxten under perioden 1995-99 fördelad på träd-

slagsgrupper och regioner. Av den totalt avsatta tillväxten hänför sig en femtedel till lövträdslagen. Om man sätter denna uppgift i relation till uppgifterna i tabell 1 så betyder detta att andelen lövträd kommer att öka. Förutsättningen är då, att detta mönster inte bryts genom att avverkningsarnas fördelning på trädslagen ändras kraftigt.

Av sammanställningen i tabell 4 framgår, att den årliga avverknings av lövträd i medeltal uppgått till omkring 8,5 milj m³sk. Då den totala årliga tillväxten är omkring 18 milj. m³sk så ökar andelen lövträd i landet vid oförändrad sammansättning av träds-lagen hos det avverkade virket.

Björken växer till helt dominerande del i blandskogar, vilket tabell 5 tydligt visar. Allmänt sett är det mycket begränsade arealer, som är bevuxen med närmast rena björkbestånd. Orsaken till att vi har denna bild är främst att granen lätt etablerar sig under björken. Som utpräglat skuggfördragande träd kan granen överleva och även växa under en relativt tät skärm av björk. Spontant övergår därför som regel de rena björkbestånden till blandbestånd av björk och gran. Med tiden minskar björkens andel

och beståndet blir grandominerat. Uttrycket, att björken är granens moder, har sin grund i den naturliga trädslags-successionen som finns, om inte människan försöker påverka förloppet genom skogsskötseln. Genom valet av policy för gallring kan skogsmannen i

Tabell 2. Lövvirkesförrådet enligt olika taxeringar, med fördelning på diameterklasser. Hela landet. Alla ägoslag. (Anon, 2001)

Period	Volym av lövträd, milj m ³ sk			Summa	Volym lövträd, % av alla trädslag
	0-10 cm	10-25 cm	25- cm		
1923-29	90	190	50	330	18,5
1938-52	78	181	44	303	15,5
1953-62	85	194	57	335	17,1
1958-67	83	196	65	343	14,8
1968-72	81	196	71	348	14,2
1973-77	87	204	82	373	15,1
1978-82	95	218	90	403	15,7
1980-84	96	224	98	417	15,7
1983-87	92	225	108	425	15,5
1995-99	82	232	125	439	15,4

Tabell 3. Genomsnittlig årlig avsatt tillväxt inklusive beräknad tillväxt för avverkade träd med fördelning på trädslagsgrupper och större regioner. Alla ägoslag. Riksskogstaxeringen 1995-99. Uppgifterna avser den icke väderlekskorrigerade tillväxten, 10 000 m³sk. (Anon. 2001)

Område	Tall	Gran	Björk	Övriga Lövtädslag	Totalt
Norrland	1692	1422	629	121	3864
Svealand	1030	1185	274	125	2614
Götaland	789	1811	321	286	3207
Hela landet	3511	4418	1224	532	9685
Relativt %	36	46	13	5	100

viss grad påverka granens andel i beståndet. På så sätt kan man sträva mot att behålla björkandelen mer eller mindre oförändrad under beståndets hela växttid.

Björkens ståndortskrav

Ofta glömmet vi att vi faktiskt har två beståndsbildande björkarter. De två arterna har olika kromosomantal. Vårtbjörken har 28 och glasbjörken 56 kromosomer.

Enligt den nu dominerande uppfattningen bland biologerna, hybridiserar de två arterna mycket sällan med varandra. Den i praktiken vanliga föreställningen att det ofta förekommer hybrider mellan arterna är därför vilseledande och direkt felaktig.

Kromosombestämning på björk fordrar vissa typer av vävnader och dessutom tillgång till mikroskop. I praktiken måste man därför bygga artbestämningen på specifika morfologiska särdrag hos varje björkart. Att använda sig av de morfologiska karaktärerna för en artbestämning i fält visar sig ofta vara långt ifrån enkelt. De morfologiska särdragen

är ofta svagt utvecklade eller så är de intermediära. Detta bidrar till att vi får en osäker artbestämning för en relativt stor andel björkar i ett uppvuxet bestånd. Vid stora inventeringar i skogsbruket skiljer man inte på vårt- och glasbjörk, utan behandlar dem som ett kollektiv, vilket främst beror på svårigheterna med artbestämningen i fält. Björkarterna uppträder ofta blandade i samma bestånd. En säker artbestämning är viktig, speciellt i vetenskapliga sammanhang. Men även i flera andra avseenden eftersom de två björkarterna producerar olika mycket och har olika krav på ståndorten.

Grundat på f.d. Riksskogstaxeringens fältmässiga klassificering av björkarna i samband med de landsomfattande inventeringarna, kan björkförråden redovisas separat för de två björkarterna inom olika landsdelar (tabell 6). Denna klassificering bygger på de konventionella morfologiska karaktärerna och innehåller därför en osäkerhet, som vi idag inte vet så mycket om.

Av tabellens uppgifter framgår, att glasbjörken dominerar i Norrland. I Svealand

Tabell 4. Årlig bruttoavverkning med fördelning på trädslag enligt riksskogstaxeringen. Alla ägoslag. Milj m³sk. (Anon. 2001) Medeltal för 5 säsonger. (Anon. 2001)

Avverknings-säsong	Tall	Gran	Lövträd	Torra	Alla
1959/60-63/64	19,4	25,4	8,4	0,9	54,0
1964/65-68/69	21,0	29,6	7,8	0,8	59,3
1969/70-73/74	23,2	38,2	8,3	1,6	71,3
1974/75-78/79	17,4	32,3	7,2	2,2	59,2
1979/80-83/84	16,0	28,5	11,3	3,3	59,0
1984/85-88/89	18,1	29,6	10,8	1,3	59,8
1989/90-93/94	16,5	35,0	9,8	2,1	63,4
1992/93-96/97	18,6	36,4	8,0	2,3	65,3
1993/94-97/98	19,3	34,8	7,2	2,0	63,3
1994/95-98/99	20,1	33,8	6,7	2,0	62,6
Medeltal	19,0	32,4	8,5	1,8	61,7

Tabell 5. Procentuell fördelning av skogsmark-arealen på bestånd med olika stor björkandel. (Anon, 1987)

Område	Björkandel i procent			
	0-30	31-50	51-70	71-100
Norra Norland	83	10	4	3
Södra Norrland	88	7	3	2
Svealand	90	6	2	2
Götaland	87	6	3	4

Tabell 6. Björkförråd av virke grövre än 5 cm växande på skogsmark fördelat på glasbjörk och vårtbjörk, milj m³sk och procent. (Anon, 1987)

Trädslag	Götaland		Svealand		Norrland	
	milj m ³ sk	%	milj m ³ sk	%	milj m ³ sk	%
Glasbjörk	26,1	47	27,0	56	69,4	85
Vårtbjörk	29,0	53	21,2	44	12,5	15
Totalt	55,1	100	48,2	100	89,9	100

Tabell 7. Jämförelser mellan gran och björk. Trädslagsförsök på Tönnersjöhedens försökspark i Halland. Planterad vårtbjörk och gran

Yta, nr	Trädslag	Ålder år	Övre höjd, m	Totalprod., m ³ sk/ha	Löpande volymtillväxt, m ³ sk/ha o år
T104	Vårtbjörk	36	16,2	150	7,5 (31-36 år)
T146	Gran	37	17,1	312	13,9 (33-37 år)

Tabell 8. Uppgifter från ett trädslagsförsök på Siljansfors försökspark i Dalarna. Beståndsålder: 24-25 år

Trädslag	Diam., cm	Övre höjd, m	Totalproduktion		Löpande tillväxt, m ³ sk/ha o år
			Grundyta m ² /ha	Volym m ³ sk/ha	
Vårtbjörk Dalarna	9,6	14,2	14,4	90	9,0
Vårtbjörk ö. Finland	10,4	13,5	15,9	91	9,1
Glasbjörk	8,0	11,3	12,6	60	5,8
Tall	11,2	9,8	23,9	114	11,5
Gran	5,3	6,8	5,6	18	2,2
E.lärk	12,2	14,5	20,2	120	14,2
Sib.lärk	11,0	11,4	19,9	98	12,8

finns en viss övervikt för glasbjörken, medan Götaland har lika stor andel vårt- och glasbjörk. Det finns mycket som talar för att frågorna kring artbestämningen behöver en mera ingående analys. Det som i första hand har efterlysts är en metod för snabb och säker artbestämning i fält.

Tidigare har det hävdats, att vårtbjörkens anspråk på växtplatsen är tämligen små och att den trivs på torra och stenbundna marker. Glasbjörken fordrar en rikligare vattentillgång än vårtbjörken och den kan fördrå stillastående, högt grundvatten i motsats till vårtbjörken. Man har därför ansett, att arternas olika fordringar på växtplatsen medfört, att de båda arterna i naturen fördelar sig efter landskapets topografi. Enligt nu dominerande uppfattningar är vårtbjörken beroende av näringsrika skogsmarker för att få en ur produktionssynpunkt gynnsam utveckling. Då det gäller åkermarker, som man avser att beskoga med vårtbjörk bör man prioritera mullrika jordar där kornfraktionerna finsand och mjåla dominerar. Vårtbjörken trivs inte på styva lerjordar. Det är viktigt att uppmärksamma att det alltså har skett en förändring av synsättet när det gäller vilka ståndorter som är lämpliga för

Tabell 9. Produktionen hos några ett-trädsavkommor av vårtbjörk på Tönnersjöhedens försökspark i Halland och i Hova i norra Västergötland. Beståndsålder: 35 år. Moderträdens belägenhet: Tönnersjöheden avser Tönnersjöhedens försökspark i Halland; Tranås en lokal öster om Tranås i Småland; Rankhyttan Rankhyttan i Dalarna; Kulbäcksliden Kulbäckslidens försökspark vid Vindeln i Västerbotten. Försökslokalen på Tönnersjöheden ligger på rullstensgrus med ståndortindex ca G30. Beståndet i Hova är planterat på nedlagd åker (sediment) med ståndortindex G32

Försöks-lokal	Belägenhet för moderträd	Övre höjd, m	Totalproduktion, m ³ sk/ha	Löpande volymtillväxt m ³ sk/ha o år
Tönnersjö heden 4-5 uppr.	Tönnersjöheden	13,0	118	6,7
	Tranås	12,4	85	5,0
	Rankhyttan	11,6	43	3,0
	Kulbäcksliden	12,8	66	3,8
Hova Västergötland 3 uppr.	Tönnersjöheden	21,4	310	13,5
	Tranås	21,6	276	11,6
	Rankhyttan	22,0	316	14,0
	Kulbäcksliden	20,7	218	9,0

odling av vårtbjörk. Inte minst viktigt idag då man vill stimulera anläggningen av rena björkbestånd på åkermarker som tas ur normal jordbruksdrift.

Inom skogsforskningen är bedömningen den att ytterligare insatser behövs för att klarlägga vilka ståndorsfaktorer som är väsentliga för att de två björkarterna ska få goda utvecklingsbetingelser. En satsning på björkodling för att få en god virkesavkastning kräver bättre kunskap än den vi har idag om de olika björkarternas krav på växtlokals kvaliteten i olika delar av landet.

Nordiska undersökningar

Inom den skogliga produktionsforskningen bygger man i huvudsak analyserna på data-material antingen från tillfälliga provtytor, som uppskattas i samband med inventeringar, eller från regelrätta fältexperiment med återkommande uppmätningar och behandlingar efter fasta program (kallas ofta fasta eller långliggande försök). När man studerat

björken har man främst byggt på tekniken med tillfälliga provtytor. Här presenteras några exempel på mera kända arbeten om björkens produktion.

Sverige

Fries (1964).

Tillfälliga provtytor som ingår i den s.k. Stora produktionsundersökningen från åren 1942-1965. Fries forskning bygger på vårtbjörks-tytor i Svealand och södra Norrland. Fundamentet i undersökningen består av tillväxtfunktioner för diametern hos enskilda träd.

Agestam (1985).

Även här studerades tillfälliga provtytor i blandskogar av tall, gran och björk i hela landet (Stora produktionsundersökningen). Den årliga grundytetillväxten bearbetades här. Någon uppdelning på björkarterna kunde inte göras.

Ungt glasbjörkbestånd på fuktig mark. Tidigare sjöbotten. Falla i Kalmar län.

Ekö (1985).

Grundmaterialet utgörs av tillfälliga provytor i f.d. Riksskogstaxeringens material. Grundytetillväxtfunktioner för hela bestånd med uppdelning på trädslag och regioner. Någon uppdelning på björkarterna var inte möjlig att göra.

Söderberg (1986).

Även här bygger analyserna på tillfälliga provytor i Riksskogstaxeringens material. Bearbetningsenhet är här enskilda träd grundytetillväxt med uppdelning på trädslag och regioner. Någon särredovisning av björkarterna har inte kunnat ske.

Tabell 10. Olika björksorters produktion i m³sk/ha (Enl. Braide & Renvall, 1985) jämfört med samtliga vårtbjörksorters produktion. Beståndsålder: 38 år

Försöksgrupp	Försökslokal				Medeltal	Relativt, %
	Rosfors	Järved	Borinstorpet	Påltorp		
Alla vårtbjörksorter	232	236	275	240	246	100
Bättre hälften av vårtbjörksorter	261	277	349	287	294	120
Bästa vårtbjörksort	239	312	401	318	343	139
Sämsta vårtbjörksort	199	239	233	243	229	93
Glasbjörk	158	147	180	137	156	63

Finland

Koivosto (1959).

Materialet består av data från tillfälliga provvytor i den finska riksskogstaxeringen och uppgifter från specialundersökningar i björkskog. Den första gruppen har lämnat material till produktionsöversikter för orörda, närmast rena bestånd av björk i södra och mellersta Finland utan uppdelning på björkarterna. Den andra gruppen avser gallrade björkbestånd med uppdelning på vårt- och glasbjörk. Resultaten har presenterats i s.k. produktionsöversikter för vardera gruppen, där utvecklingen över beståndsåldern återges i tabellform för olika beståndskarakterer (t.ex. stamantal, grundyta, volym, årlig tillväxt i volym).

Oikarinen (1983).

Utnyttjade halvpermanenta provvytor med planterad vårtbjörk i södra Finland. Bl.a. redovisar han tillväxtfunktioner för den årliga volymtillväxten (i procent) under femårsperioder.

Mielikäinen (1980, 1985).

Utgångspunkten är tillfälliga provvytor i blandbestånd av tall och björk i sydöstra Finland och i blandbestånd av gran och björk i södra Finland. Resultaten av analyserna presenteras som tillväxtfunktioner för den relativa grundytetillväxten för enskilda träd under en femårsperiod och volymtillväxtprocenten för hela bestånd under en femårsperiod.

Vårtbjörkbestånd i trädslagsförsök i Hova i Västergötland. Ålder 35 år.

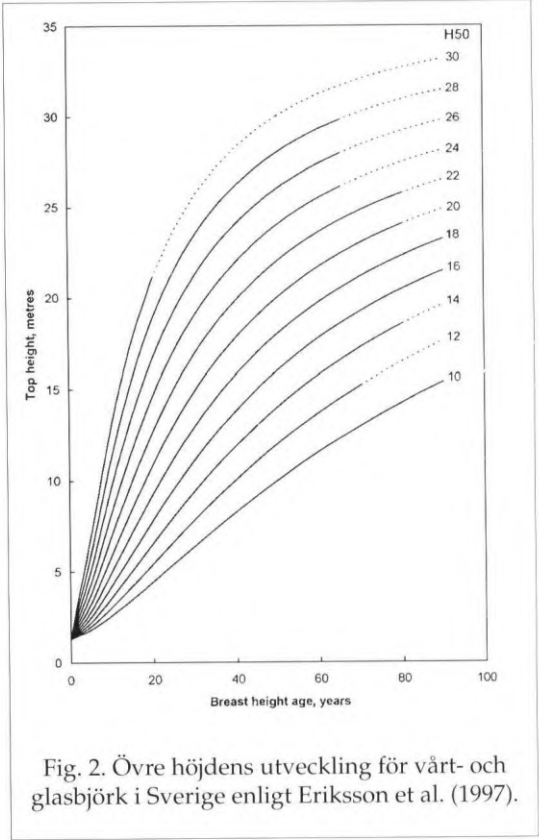
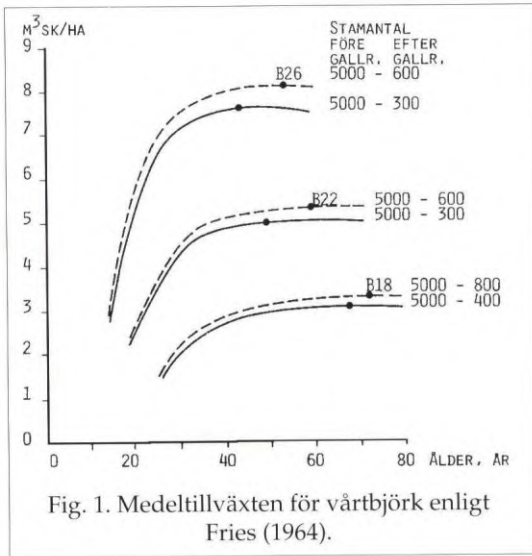

Fig. 1. Medeltillväxten för vårtbjörk enligt Fries (1964).

Fig. 2. Övre höjdens utveckling för vårt- och glasbjörk i Sverige enligt Eriksson et al. (1997).

Uppdelning har skett på björkarterna, grundad på en okulär klassificering i fält.

Norge

Braastad (1967).

Gundmaterialet för studien består av tillfälliga provytor och fasta, försöksytor främst i sydöstra Norge samt området mellan Bodö och Trondheim. Häri ingår rena bestånd av såväl vårtbjörk som av glasbjörk. Resultaten av analyserna presenteras i form av bl.a. funktioner för skattning av tillväxten i grundyta (i procent) i bestånd för enskilda perioder med uppdelning på björkarterna.

Några resultat i Fries undersökning

Materialet i Fries undersökning består av data från tillfälliga provytor uppmätta i slutet av 1950-talet. Det är subjektivt valda bestånd av vårtbjörk utspridda i Svealand och södra Norrland. Sättet att välja objekt för försöken betyder att man i stort sett kom att utföra mätningarna mellan två gallringstillfällen i det enskilda beståndet. Med hjälp av

uttagna borkkärnor och stubbräkning från tidigare gallringar kunde Fries rekonstruera tillståndet i varje bestånd vid ett antal valda tillfällen. Om man studerar hur grundmaterialet fördelar sig på grundyteklasser vid tillfället för uppskattningen, är det slående att grundytelnivåerna är låga. Detta trots att det är fråga om slutna björkbestånd och att det avser tillståndet mellan två gallringstillfällen. För skogsmannen indikerar detta förhållande en viktig egenskap hos björkbestånden. Som uttalat ljuskrävande pionjärträdsdrag måste björkarna stå glest för att träden ska kunna bibehålla en tillräckligt lång, levande krona och därmed en god diametertillväxt.

Från Fries undersökning kan vi hämta information om vårtbjörkens sannolika utveckling i den valda regionen. Tillståndet och utvecklingen över tiden beskrivs vid varierande förutsättningar hos ståndortens bördighet och olika gallringsprogramms utformning.

Från Fries redovisning har jag tagit ut några värden för att exemplifiera några viktiga resultat. I *figur 1* visas medeltillväxtens beroende av beståndsålder vid två olika gallringsprogram inom vardera av tre ståndortsklasser. Med medeltillväxt avses här den årliga volymtillväxten i m³sk per ha vid en viss ålder (medeltillväxten erhålles som totalproduktionen dividerad med den aktuella beståndsåldern). En ståndort (B26) representerar en bördig vårtbjörklokal, en ståndort (B22) en medelgod mark och det tredje alternativet en svagproducerande växtlokal (B18) för vårtbjörk. I figuren finns inom varje bonitetsklass ett program som representerar en normal gallringsstyrka och ett program med starkare gallringsuttag. Den heldragna linjen i figuren avser programmet med den starkare gallringen. Från diagrammen kan vi utläsa, att medeltillväxten kulminerar vid lägre åldrar med ökande bördighetsklass för växtlokalen ifråga. I alternativen med det lägre antalet slutstammar får man en lägre medeltillväxt och en tidigare kulmination av medeltillväxten än i det normala gallringsalternativet. Sättet på vilket vårtbjörken reagerar vid olika förutsättningar om ståndort och gallringsprogram liknar i stort det vi sett hos andra ljuskrävande trädslag.

Björkens och andra trädslags produktion

Följande jämförelser mellan volymproduktionen hos björken och andra trädslag vid förutsatt likhet hos växtplatsen har baserats på uppgifter från olika typer av försök (lång-

liggande fältexperiment). Jämförelserna får närmast ses som exempel.

Det första exemplet i *tabell 7* hämtar jag från Tönnersjöhedens försökspark i Halland. Vi ser här hur närmast likåldriga bestånd av planterad vårtbjörk och planterad gran utvecklats fram till 36-37 års ålder. Trots att jämförelsen handlar om ett pionjärträdslag med snabb ungdomsutveckling och ett sekundärträdslag med relativt långsam tillväxt i yngre åldrar konstaterar vi att det finns stora skillnader i produktion och i löpande volymtillväxt redan vid omkring 36 års ålder. Dessa skillnader ökar med stigande ålder, trots att det är fråga om ett gynnsamt läge med högt ståndortsindex för granen.

Nästa jämförelse är hämtad från en planterad försöksyta på Siljansfors försökspark i Dalarna (*tabell 8*). Beståndsåldern är här 24-25 år, där skillnaden i åldrar beror på olika ålder på plantmaterialet. Vi ser att vårtbjörken har en hög tillväxt och att den är klart överlägsen granen, men distanserad av lärkarterna och tallen. Granens låga produktion i försöket beror troligen på att området hyggessbrändes före planteringen.

Sammanfattar man erfarenheterna från försöken, visar det sig att relationerna mellan björkens och andra trädslags produktion starkt varierar från region till region.

Ett-trädsavkommor i proveniensförsök

Inom den skogliga forskningen har intresset länge varit stort för att undersöka effekten på björkens utveckling vid geografisk flyttning.

I *tabell 9* redovisas resultatet från Tönnersjöhedens försökspark i Halland och från Hova i norra Västergötland. På båda lokalerna kan man jämföra samma ettträdsavkommors utveckling fram till att de är 35 år. På Tönnersjöheden kan vi konstatera, att

produktionen hos björk är förvånande låg, trots att ståndortindexet för gran indikerar goda växtbetingelser .

I norra Västergötaland har vi en helt annan volymproduktion för alla de prövade avkommorna. Den nordförflyttade björken från Tönnersjöheden har i Hova den högsta produktionen. Denna nivå har inte uppnåtts för björken på ursprungslokalen. En sydförflyttning av björkavkommor har på båda försökslokalerna visat sig vara ofördelaktig ur produktionssynpunkt.

Fältförsök gjorda av Institutet för skogsförbättring på lokaler i norra Sverige innehåller ett stort antal ett-trädsavkommor. Resultatet från dessa försök har presenterats i flera olika sammanhang (jfr t.ex. Erkén, 1972). *Tabell 10* visar resultat från dessa serier och gäller fyra olika försökslokaler med björkavkommor från 15 olika ursprungslokaler. Dessa lokaler ligger på skilda breddgrader i norra Sverige. Siffrorna är hämtade från ett examensarbete av Braide & Renvall (1985).

Man ser att de bästa avkommorna av vårtbjörkarna i medeltal haft en mycket hög produktion. Resultaten visar också, att det finns en stor variation mellan de olika avkommorna och att glasbjörkens produktion är väsentligt lägre än vårtbjörkens på de studerade platserna. Att glasbjörkens produktion oftast är lägre än vårtbjörkens överensstämmer med tidigare erfarenheter från bl.a. finska försök.

Slutsatsen av den gjorda presentationen är att björkens utveckling varierar starkt i landet. Enligt min uppfattning är detta mönster som är så speciellt för björkarterna inte tillräckligt undersökt.

Det är tydligt att de båda björkarternas utveckling i södra och västra delarna av Skandinavien klart skiljer sig från mönstret i

många andra delar av de nordiska länderna. En möjlig förklaring till dessa skillnader mellan olika regioner är att björken inte trivs i ett maritimt klimat. Man kan lätt observera, att björken i mera kontinentala regioner har en klart avvikande utveckling med en högre produktion och en oftast rakare stamform. Således är vårtbjörken bättre utvecklad i östra Småland än på motsvarande latitud i västra Götaland. Denna skillnad blir än mera uttalad om man studerar vårtbjörken i Baltikum och i det europeiska Ryssland.

Pågående forskning med björk

Eftersom vi har luckor i kunskapen om hur de två viktiga björkarterna utvecklas startades ett nytt forskningsprojekt för att ta fram kunskap om deras tillväxtmönster och produktion i olika regioner inom landet. Projektet startades i slutet av 1980-talet vid dåvarande Institutionen för Skogsproduktion.

Det som styrde vid uppläggnigen av försöken och insamlingen av materialet var att datamaterialet även skulle ge oss möjlighet att bedöma effekterna av olika skötsel på olika växtlokaler. Då det saknas tillräckligt med tidigare anlagda långsiktiga experiment av björkbestånd i landet måste insamlingen av materialet bygga på tekniken med tillfälliga provytor. Fördelningen av dessa ytor skedde på ett sätt som skulle garantera ett optimalt urval av björkbestånd för att vi lättare ska kunna generalisera resultaten till en väldefinierad population av bestånd.

Några delmål i studien har varit

Konstruktion av nya funktioner för höjdutvecklingen för glas- och vårtbjörk och – om det visar sig att björkarterna har olika form – även för höjdutvecklingen över tiden. Detta delmål har uppnåtts och resultaten är

publicerade (Eriksson et al., 1997). I figur 2 återges några resultat av studien.

Utveckling av en snabb och säker metod för artbestämning av vårt- och glasbjörk.

I samband med fältarbetet med inmätning och beskrivning av varje enskild provyta skulle björkarten anges efter konventionella morfologiska särdrag. I ett stort antal fall uppstod det oenighet inom de lag som utförde fältarbetet vad beträffar artbestämningen av enskilda träd. Och detta trots att de som utförde fältarbete var vana och utbildade skogstekniker. Givetvis kunde inte en så väsentlig fråga som en korrekt artbestämning lämnas åsido och därför tvingades vi att ta fram en helt ny metod för att bestämma arterna. Resultaten finns publicerade (Lundgren et al. 1995). En sammanfattning av metoden finns i Fakta Skog Nr 1, 1996 (Eriksson et al.).

Prognosinstrument för att beskriva utvecklingen av bestånden för de två björkarterna och därvid ta hänsyn till region och effekten av olika gallringsprogram. Ett konkret resultat av analyserna ska bli prognosinstrumentet som presenteras i s.k. gallringsmallar för praktiskt bruk. Arbetena inom detta delprojekt pågår.

Analys av densitetens variationer hos de två björkarterna som en följd av olika träd- och bestånds faktorer (t.ex. årsringsbredd). Studierna är närmast klara för publicering.

Översättningstabeller och diagram så att man från ett visst skattat ståndortsindex för björk ska kunna skatta motsvarande ståndortsindex för gran och tall och vice versa. Utfallet av denna delstudie har visat sig beroende av hur vältäckande grundmateria-

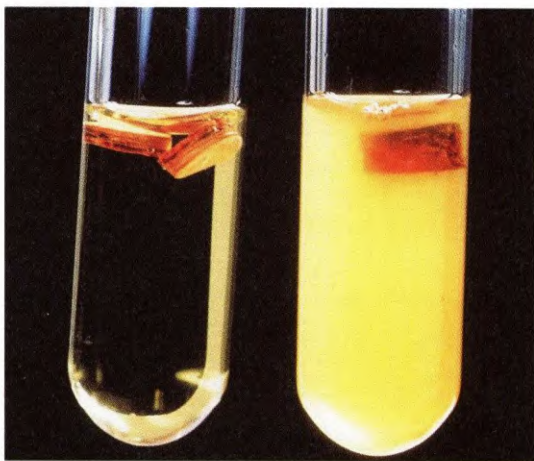

Fig. 3. Barkprover i reagenslösning. Till vänster glasbjörk, till höger vårtbjörk.

let visat sig vara och ger information ifall detta måste kompletteras.

Säker artbestämning av vårt- och glasbjörk

Jag har tidigare redovisat motiven för att ta fram en metod för säker artbestämning av vårt- och glasbjörk. Att utnyttja tekniken med kromosomräkning fanns sedan lång tid dokumenterad, men den var för omständlig för fältmässig användning i det aktuella fallet. Att finna vedanatommiska skillnader mellan de två björkarterna visade sig inte vara en framkomlig väg. I stället har metoden med att använda kemiska markörer visat sig vara framgångsrik. Bakgrunden till detta är:

Kemiska analyser av innerbarksvävnad hos vårt- och glasbjörk har visat att det finns artspecifika skillnader i sammansättningen av fenoliska substanser. Med HPLC-analyser (high performance liquid chromatography) har det framkommit att bark av vårtbjörk innehåller tydliga mängder av ett antal diaryl-

heptanoider (fenoler). Dessa saknas eller förekommer i mycket små mängder i bark hos glasbjörk. Bland dessa diarylheptanoider är det speciellt ett ämne, som förekommer i stora mängder hos vårtbjörk – *platyphyllosid*. Ämnet kan därför utnyttjas som en kemisk markör vid artbestämningen av vårtbjörk.

Med dessa förutsättningar utarbetades en kemisk fällningsmetod för artbestämning som vi kallar "Fällningsmetoden". Den beskrivs i Fakta Skog nr. 1, 1996:

"Med hjälp av en enkel metod är det möjligt att avgöra om ett barkprov innehåller *platyphyllocid* eller inte. Metoden kallas fäll-

ningsmetoden och fungerar på följande vis:

En reagenslösning tillreds genom att 0,4 g av 2,4-dinitrophenylhydrazin upplöses i 100 ml 2M saltsyra. Lösningen får stå över natten och filtreras därefter genom ett glasfilter. Ett litet prov av färsk bark (0,1 - 0,2g) stoppas i ett provrör varefter några milliliter av reagenslösningen tillsätts. Efter omkring en timme i rumstemperatur inspekteras provröret. Om en gulorange fällning har bildats kommer barkprovet från vårtbjörk; är lösningen fortfarande klar är det glasbjörk. (figur 3) Högre temperatur påskyndar reaktionen, medan lägre temperatur fördröjer den."

Litteratur

Agestam, E. 1985. *En produktionsmodell för blandbestånd av tall, gran och björk*. – Sveriges lantbruksuniversitet, Inst f skogsproduktion, rapport nr. 15.

Anon. 1987. *Björkboken*. – Skogsstyrelsen.

Anon. 2001. *Skogsstatistisk årsbok 2001*. – Sveriges officiella statistik, Skogsstyrelsen.

Braastad., H. 1967.

Produksjonstabeller for björk. – Medd. Norsk Skogsforsøksvesen, nr. 84.

Braide, A & Renvall, J. 1985. *Björkens möjligheter vid skogsodling i Norrland* – Sveriges lantbruksuniversitet, Inst f skogsskötsel, examensarbete, nr. 8.

Ekö, M. 1985. *En produktionsmodell för skog i Sverige, baserad på bestånd från riksskogstaxeringens provvytor*. – Sveriges landbruksuniversitet, Inst f skogsskötsel, rapport nr. 16.

Eriksson, H., Johansson, U. & Lundgren, L. N. 1996. *Glasbjörk eller vårtbjörk? – metoder för säker*

artbestämning – Sveriges lantbruksuniversitet, Fakta Skog, nr. 1.

Eriksson, H., Johansson, U. & Kiviste, A. 1997. *A Site-index Model for Pure and Mixed Stands of Betula pendula and Betula pubescens in Sweden*. – Scand. J. Forest Res. 12:149-156.

Erkén, T. 1972. *Planterad björk i mellersta och övre Norrland*. – Sveriges skogsvårdsförbunds tidskrift, nr. 5.

Fries, J. 1964. *Vårtbjörkens produktion i Svealand och södra Norrland*. – Skogshögskolan, Studia Forestalia Suecia, nr. 14.

Koivisto, P. 1959. *Kasvu- ja tuottotaulukoita. (Growth and yield tables)*. – Commun. Inst. Forest Fenn. 51.8.

Lundgren, L. N., Pan, H., Theander, O., Eriksson, H., Johansson, U. & Svenningsson, M. 1995. *Development of a new chemical method for distinguishing between Betula pendula and Betula pubescens in Sweden* – Can. J. Forest Res. 25, 1097-1102.

Mielikäinen, K. 1980.

Mäntykoivusekametsi köiden rakenne ja kehitys. (Structure and development of mixed pine and birch stands). – Commun. Inst. Forest Fenn. 99.3.

Mielikäinen, K. 1985.

Koivusekoituksen vai kutus kuusikon rakanteeseen ja kehitykseen. (Effect of an admixture of birch on the structure and development of Norway spruce stands). – Commun. Inst. Forest Fenn. 133.

Oikarinen, M. 1983. *Etelä-suomen viljetyjen rauduskoivikoiden kasvatusamllit. (Growth and yield models for Silver birch (Betula pendula) plantations in southern Finland)*. – Commun. Inst. Forest Fenn. 113.

Söderberg, U. 1986. *Funktioner för skogliga produktionsprognoser. – Tillväxt och formhöjd för enskilda träd av inhemska trädslag i Sverige*. – Sveriges lantbruksuniversitet, Avd f skogsuppskattning och skogsindelning, rapport nr. 14.

Den typiskt grovbarkiga stambasen hos jättesekvoja i Kulla Gunnarstorps park. Omkrets på 1,5 meters höjd var år 1998 510 cm. År 1975 var omkretsen 435 cm. (Se tabell 2).

Märkesträd i Sverige (2)

Ginkgoträd och Taxodiaceae-arter

I Lustgården år 2001 redovisade jag uppgifter om några intressanta införda lövträd, hämtade från mina fältuppmätningar och registreringar av svenska märkesträd. I denna artikel behandlar jag det unika ginkgoträdet och de i Sverige odlingsbara arterna inom den intressanta barrträdsfamiljen Taxodiaceae.

Text och foto: Lars Lagerstedt

Min förhoppning är att ge ett bidrag till kännedomen om de aktuella arternas rekordexemplar, tillväxt, anpassning och hårdighet i Sverige.

I tabellform redovisas data för de märkligaste svenska individ jag kunnat finna av de olika trädslagen.

A. GINKGOTRÄD

Växtordning *Ginkgoales*

Växtordningen *Ginkgoales*, ginkgoväxter, var under juratiden spridd över stora delar av jorden. Den innefattade en rad primitiva växtfamiljer, -slakten och -arter, som närmast var besläktade med kottepalmerna. I nutid kvarstår endast en enda familj, *Ginkgoaceae*, med ett enda släkte, *Ginkgo*, och en enda överlevande art, *Ginkgo biloba*. Detta träd är varken ett lövträd eller barrträd utan något alldeles eget och unikt i trädvärlden.

Ginkgo biloba - Ginkgoträd, tempelträd

- Växtsätt: Smal krona med åtminstone i svensk odling oftast oregelbundet förgrenad stam.
 Bark: Grå, ganska djup, mjuk, med djupa sprickor.
 Blad: Vinterkal. Solfjädersformade blad med vågformad framkant och djup urnyppning i mitten. Normalt 5-8 x 5-8 cm med 3-4 cm långt skaft.
 Frukt: Trädet är dioikt. Honträden får (hittills aldrig i Sverige?) ljusgröna, senare gula rundade frukter med 2,5 - 3 cm i diameter.

Ginkgoträdet är utdött som vildväxande men har sedan urminnes tider odlats i Kina, Korea och Japan. De största ginkgoträden, som ofta återfinns vid tempel och andra heliga platser, är kring 1000 år gamla och 30-40 meter höga med stamomkrets upp till över 10 meter.

Ginkgon infördes i Europa omkring 1730 och finns nu ganska rikligt i parker och andra planteringar. De största träden har i Sydeuropa nått närmare 40 meters höjd och 4 meter i stamomkrets. Ginkgon har visat sig vara

Tabell 1: Ginkgoträd

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Fd Lövegrenska trg.	M	1870	1994	292 - 3	14,0	2s0-2	14x15	1972=23m!
Lund, bot. trg.	M	1870	1994	257 - 2	18,0	2s2	9x10	1975=215cm
Kalmar, stadsparken GW sv 18m	H	1915	1998	221 - 2	15,0	2s2,5-3	9x9	1972 = 152cm
Dyback, slottsparken	M	1900	1973	158 - 1	15,0	ds3,5	7x8	
Malmö, Nya teatern, gatuträd	M	1915	1967	150 - 1				
Lund, bot. trg.	M	1915	1994	146 - 1	11,0	R	9x10	
Kristianstad, Tivoliparken	L	1920	1995	143 - 2	12,3	2s1,5-2,2	8x8	
Linköping, trgför. lekplats n-kant	E	1900	1999	142 - 2	13,0	ds2,1	10x10	Asfaltomgiven
Lund, Kulturens trg.	M	1900	1975	138 - 1	16,5	ds1,3	8x8	2s3,3
Dyback, slottsparken	M	1900	1973	137 - 2	15,0	2s2	8x8	
Alnarpsparken	M	1900	1975	131 - 1	16,2	2s9	5x6	Nummer 152
Visby, DBW n om vkantc	I	1880	1998	127 - 1	20,0	R	9x9	Stamvårter
Sthlm, Bergianska bryggan n 80m	A	1910	2000	126 - 1	10,5	ds2,1	8x7	
Visby, DBW nö om C	I	1900	1998	125 - 1	14,0	R	7x7	
Malmö, Nya teatern	M	1915	1975	115 - 1	8,0	R	7x8	avblåst?
Kinneulle, Hällekis	R	1915	1976	112 - 1	12,6	ds0-0,5	6,5x7	
Visby, DBW ö om C	I	1900	1998	97 - 1	11,0	R	5x6	
Lund, bot trg	M	1900	1975	92 - 1	9,2	2s4,5	5x7	
Skottorp	N	1915	1972	92 - 1	10,5			
Göteborg, bot trg, adm vsv 10m	O	1958	2001	86 - 1	6,8	2s4,0	4x4,5	
Kristinelund	M	1920	1975	82 - 1	11,0	R	4x5,5	
Trelleborg, gatuträd	M	1930	1973	80 - 1	9,0			Allé med 52 ex
Sthlm, Bergianska bryggan n 70m	A	1910	2000	80 - 2	9,6	ds1,4	6x6	Alnarp 14'

hårdig och motståndskraftig och många av de största träden är fortfarande i god tillväxt.

Ginkgo prövades i redan på 1700-talet i Uppsala botaniska trädgård, där de troligen inte blev långlivade. De äldsta nu överlevande svenska träden - i Lund och Visby - är från 1860-talet. Arten har visat god anpassning och utveckling på gynnsamma lokaler i Sydsvetrike och i enstaka fall även upp till stockholmstrakten.

Sveriges troligen märkligaste ginkgoplanteringar finns i Trelleborg vid Skånes sydkust, där ginkgon med god framgång använts som alléträd vid några av stadens gator.

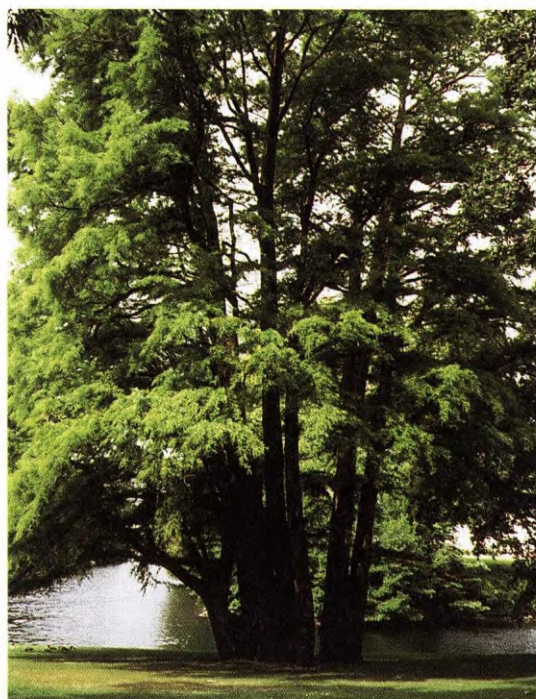
Ginkgoträdet är inte bara märkligt utan har också stora prydnadsvärden, inte minst genom bladens oftast vackert gula höstfärger.

I modern tid har ginkgoträdet uppmärksamats inom medicinen, där preparat som utvinns från bladen anses vara rogivande och motverka psykiska och fysiska åldersförändringar.

B. TAXODIACEAE-ARTER

Ordning Coniferales

Växtordningen Coniferales, koniferer, omfattar samtliga kottbärande barrträd, dvs alla barrträd utom idegransfamiljen och de

Sveriges märkligaste grupp sumpcypresser återfinns vid dammen i Kungsparken i Malmö. (Se tabell 6).

idegransbesläktade familjerna i växtordningen Taxales. Konifererna indelas i fyra familjer, Araucariaceae, Cupressaceae, Taxodiaceae och Pinaceae.

Tabell 2: Jättesekvoja

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Kulla Gunnarstorp, 110 m v om slottet	M	1870	1998	510	26,3	R	15x15	1975=431 cm
Malmö, Berit Gurrigsgatan	M	1910	1973	248	17,7	R		
Sölvesborg T Thottsigt Österg nv villa	K	1945	1998	190	14,4	R	4x5	Fint ex
Ramlösa plantskola	M	1925	1975	186	9,0	3s7,5	5x5	
Ramlösa plantskola	M	1925	1975	180	11,2	R	5x5	
Visby, DBW ö om NV-hörnet	I	1955	1998	173	15,0	R	5x6	1974=39cm
Lunds botaniska trädgård	M	1950	1994	162	11,0	R	4x4	1975=64cm
Lunds botaniska trädgård	M	1950	1994	149	10,0	R	3,5x3,5	1975=63cm
Lunds botaniska trädgård	M	1950	1994	117	6,5	R	3x3	Toppen skadad
Lunds botaniska trädgård	M	1950	1975	63	5,0	R	3,5x3,5	
Lunds botaniska trädgård	M	1950	1972	39	5,0	R		
Kullen, Krapperup	M	1955	1975	37	6,0	R	2x2	
Gbg botaniska trg, syd delen	O	1981	2002	37	4,0	R	3x3	Frisk, grön
Gbg botaniska trg, entrén sö 130 m	O	1981	2001	36	4,7	R	3x3	Bruna inslag
Gbg botaniska trg, blå villan önö 60m	O	1981	2001	33	5,0	R	3x3	Bruna inslag

Familjen Taxodiaceae

Taxodiaceae-familjen är den klart minsta av koniferfamiljerna och innefattar totalt bara 14 arter. Flera av arterna tillhör i gengäld världens märkligaste och mest intressanta träd. Sex av familjens tio släkten – *Sequoia-dendron*, *Cryptomeria*, *Cunninghamia*, *Sciadopitys*, *Taxodium* och *Metasequoia* – kan odlas framgångsrikt på klimatgynnade lokaler i Sydsverige.

Sequoiadendron

Sequoiadendronsläktet omfattar en enda art, men denna är trädvärldens konung: *Sequoiadendron giganteum* - jättesekvoja, mammut-träd.

Växtsätt: Smal, konformad, tät krona. Övre grenar uppåtriktade men nedre grenar nedböjda.
 Bark: Brun, mycket djup, mjuk, med vertikala åsar.
 Barr: Vintergrön. Barren är fjällika, 4-7 mm.
 Kottar: Äggformiga, 8 x 5 cm, trä- eller läderartade.

Jättesekvojans naturliga utbredning är begränsad till ett stråk med höghöjdslokaler i Sierra Nevada i Kalifornien, där den når flera tusen års ålder och rekordstora dimensioner. Flera träd har nått närmare 100 meters höjd och kring 30 meter i stamomkrets. De flesta av jätteträden föll under 1800-talets urskillningslösa avverkningar. Fortfarande finns dock ett par giganter kring 80 meters höjd och med 20-25 meters stamomkrets.

Arten infördes till Europa 1853, och har på många håll vunnit snabb spridning. I England finns redan ett flertal magnifika exemplar på kring 50 meters höjd och över åtta meter i stamomkrets. Jättesekvojan har från slutet av 1800-talet prövats på ett flertal lokaler i Sverige. Under de hårda vintrarna i början av 1940-talet frös dock de flesta träden bort - bl a ett 50-årigt träd i Maltesholms slottspark och ett 40-årigt träd vid Ellesbo norr om Göteborg.

Tabell 3: Kryptomeria

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Billesholm, Torekull dispvilla	M	1891	1975	149	11,5	ds4,1	5x6	Stamböj vid 4,1m
Gbg bot. trg., Japandammen ssö 30m	O	1959	2001	148	14,0	R	8x8	
Gbg bot. trg., Japandammen ssö 20m	O	1959	2001	138	16,0	R	6x7	
Visby, DBW ö om SV-hörn	I	1955	1998	131	18,0	R	9x10	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m c	O	1959	2001	121	19,0	R	4,4x4,5	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1959	2001	118	19,0	R	4,5x6	Nummer '1233'
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1959	2001	116	19,0	R	4x4,5	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	113	17,0	R		
Gbg bot. trg., Finnmossen sv 30m c	O	1966	2001	110	16,5	2s9,5	5x6,5	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	109	17,0	R		
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	108	17,0	R	4x4,5	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	108	15,0	R	5x6	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	106	18,0	R	4x5	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	106	18,0	R	4x5	
Kullen, Balderup	M	1925	1975	104	13,7	R	5x5	
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	104	16,0	R	4,5x5	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	103	17,0	R		
Gbg bot. trg., Finnmossen sö 40m	O	1954	2001	102	17,0	R	4x4,5	
Alnarpsparken	M	1930	1975	93	14,0	R	5x6	
Gbg bot. trg., Finnmossen sv 30m	O	1966	2001	93	15,0	R	4x5	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	91	16,0	R		
Hedeviks skogsarboretum	L	1935	1972	79	16,8	R		
Borgholm, Kungsgt vid tomtstaket	ö	1935	1975	76	9,0	ds0	4,5x5	

På gynnsamma lokaler i Skåne och på Gotland överlever arten dock alla normala vintrar och visar oftast mycket snabb tillväxt och god trivsel. De tre träden i Göteborg är däremot klena och svagvuxna. På de bästa sydsvenska lokalerna finns troligen goda förutsättningar att Sverige i framtiden skall kunna glädjas åt flera träd med lika imponerande dimensioner som det nu i vårt land särklassiga trädet vid Kulla Gunnarstorp.

Cryptomeria

Cryptomeriasläktet är ett av flera enarts-släkten inom familjen Taxodiaceae. Släktets enda art är i gengäld ett av de allra viktigaste träden i Japan och i viss mån i Kina och har även i Sverige visat lovande odlingsegenskaper.

Cryptomeria japonica - Kryptomeria

- Växtsätt: Smal konformad krona med rundad topp, tät och vacker utom vid dålig ljusställning då den snabbt urtunnas och faller skuggade grenar.
- Bark: Brun, ganska djup, mjuk, med vertikala åsar. Bastflagande.
- Barr: Vintergrön. Barrn framåtböjda och täcker nästan skotten, 10-15 mm.
- Kottar: Klotformig med ca 2 cm diameter på kort stjälk. Riklig kottsättning.

Kryptomerians naturliga utbredning omfattar större delen av Japan och delar av Kina. Den visar åtminstone i Japan bäst utveckling i höjdlägen i bergstakterna. Den är i Japan ofta ett mycket ståtligt träd och har där sedan urminnes tider planterats som prydnadsträd

särskilt i anslutning till tempel och andra vördade platser. Många av dessa träd har nått imponerande dimensioner med höjdmått upp till 60 meter och upp till 10 meter i stamomkrets. Trädet är dessutom Japans viktigaste timmerträd och används i stor skala i skogsbruket.

Arten infördes till Europa från Kina 1842 och från Japan 1861. Den har i vissa länder vunnit stor spridning som prydnadsträd. Den har bl a i England visat mycket god anpassning och har där på ca 125 år nått närmare 40 meters höjd och 5 meter i stamomkrets. Flertalet av de största kryptomerier jag noterat i Sverige är bara 40-50 år gamla. Förmodligen finns det större och äldre exemplar, t ex i någon slotts- eller herrgårdspark i Skåne. Kryptomerian har på lämpliga lokaler visat god utveckling och hårdighet upp till Göteborg - där den botaniska trädgården bl a kan uppvisa ett 45-årigt välvuxet bestånd med ett 40-tal träd på 13-19 meters höjd och 65-118 cm i omkrets. De gynnsamma odlingsresultaten i Göteborgs botaniska trädgård visar att kryptomerian vid användning av lämpliga provenienser förtjänar betydligt större användning än hittills i svensk odling.

Cunninghamia

Släktet Cunninghamia omfattar två närbesläktade arter med hemvist i Kina respektive Taiwan. De bör kanske inte tillmätas samma hortikulturella värden som en del andra träd inom Taxodiaceafamiljen men deras säregenhet gör dem ändå dendrologiskt intressanta.

Tabell 4: Mandaringran

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Lund, bot. trg.	M	1920	1994	85 - 1	9,0	R	7x7	1975 = 58cm
Göteborgs bot. trg., blå villan ssö 40m	O	1928	2001	74 - 1	10,0	R	6x6	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	57 - 1	10,0			

Cunninghamia lanceolata - Mandaringran, kinesisk gran

Växtsätt: Smal krona med rundad topp, glesgrenig, ofta flerstammig eller med låg stamdelning.

Bark: Orangebrun med grunda vertikala sprickor.

Barr: Såregna, 3-7 cm långa med bred bas, långsamt avsmalnande till en svagt stickande spets. Ovan gröna, under med två breda vitaktiga band.

Kottar: 1 skottspetsar, 2-3 x 2-3 cm med ett fåtal fjäll.

Mandaringranens naturförekomster återfinns i södra och västra Kina, där den är ett medelstort träd och når ca 25 meters höjd. Arten infördes 1804 i internationell kultur och finns nu sparsamt planterad i Europa upp till norra Tyskland med enstaka träd även i Danmark och Sydsverige. Sverige har endast ett fåtal kända mandaringranar. Arten tycks dock vara förhållandevis vinterhärdig och förfjänar att prövas i ökad utsträckning, även om den inte har framträdande prydnadsvärden.

Snabbvuxen kryptomeria i arboretet vid Göteborgs botaniska trädgård. Stamomkretsen år 2001 var 110 cm, trädet planterades år 1972. (Se tabell 3).

Tabell 5: Parasolltall

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Göteborg, Lyckans väg 3	O	1920	2001	111 - 1	12,5	R 6x7		1990=92 cm
Ellesbo C de L ö 50m	O	1900	1995	96 - 1	12,6	6s0-0,3	6x6	2s2,9 81(1) R
Ellesbo C de L ö 20 m?	O	1900	1985	86 - 1	12,5	2s0,1	5x5,5	Avverkad 1985
Kivik, Esperöd arboretum	M	1920	1972	71 - 1	11,0			
Ellesbo C de L sö?	O	1900	1972	70 - 1	9,5	6s0,1		
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	67 - 1	6,0			
Gbg botaniska trg., blå villan sö 10m	O	1916	2001	60 - 1	10,5	3s0,1	4x6	
Göteborg, Torild Wulffsgt 18	O	1930	2001	62 - 1	7,0	ds3,8	3,8x4	1972=39cm
Göteborg, Lyckans väg 3	O	1920	2001	56 - 1	9,0	R	3x4	Stambasskador
Gbg botaniska trg., blå villan ö 20m	O	1916	2001	54 - 1	9,0	7s0,1	4x4	
Tullgarn, slottet nv 310m	D	1920	1999	53 - 1	9,4	2s0-0,5	3,5x3,8	
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	53 - 1				
Kivik, Esperöd arboretum	L	1920	1972	48 - 1	8,5			
Kristinelund	M	1925	1975	42 - 1	5,5	2s3,5	3x3	
Jonsered, Bondegården	P	1920	1995	41 - 1	6,6	2s4,5	1,5x1,5	Dåligt skick
Hedeviks skogsarboretum	L	1935	1972	39 - 1	8,0	R		
Norrköping nö Stenkullens arboretum	E	1920	1973	36 - 1	5,0			

Sciadopitys

Sciadopityssläktet omfattar bara en art, och den förekommer i Japans bergstrakter. Parasolltallen är ett särpräglad träd, som visat sig vara odlingsbart långt upp i Svealand och i södra Norrlands kustland.

Sciadopitys verticillata - Parasolltall

- Växtsått: Smal krona med spetsig topp. Ofta flerstamig med flera separata spetsiga toppar. Tillväxt i Sverige: mycket långsam. Omkretsökning ca 1 cm/år. Höjdtillväxt någon dm/år.
- Bark: Mörkt rödbrun, flagande.
- Barr: Kransar med 10-40 lysande gröna djupt färade barr 80-120 x 4-5 mm. Varje barr består egentligen av två sammanvuxna barr, vars mellanliggande kortskott har undertryckts.
- Kottar: Äggformade, 5 - 7 x 7 cm, ofta riklig kottsättning även på unga träd.

Parasolltallens naturliga utbredning omfattar bergsområden i mellersta och södra Japan, där den når upp till 40 meters höjd. Arten infördes vid mitten av 1800-talet till Europa, där den nått ganska begränsad spridning. Parasolltallen har i södra Sverige visat god vinterhärdighet. Den kan sannolikt odlas med framgång på gynnade lokaler norr om Stockholm. Nitzelius rapporterar om ett exemplar så långt norr ut som i Arboretum

Drafle vid Härnösand, som 1975 var 1,5 m högt. Parasolltallen växer oftast mycket långsamt och även de äldsta svenska träden ger ännu ett oansenligt men ofta friskt intryck.

Taxodium

Taxodiumsläktet består av tre närbesläktade arter med naturförekomster i Mexico och södra USA. Den 'vanliga sumpcypressen' har vunnit stor uppskattning som prydnads-träd medan en av de andra arterna är ett av jordens mest grovstammiga träd.

Taxodium distichum - Sumpcypress

- Växtsått: Krona med brett rundad topp. Stam ofta med bred, konformad bas. Träd i sumpiga lägen bildar uppstickande rotutväxter.
- Bark: Brun, ganska mjuk med grunda, breda vertikala sprickor och åsar.
- Barr: Vinterkal med mycket sen barrsprickning. Barr mjuka, strödda, 10 x knappt 2 mm, på strödda ca 10 cm långa kortskott. Barr även på långskott, spiralformigt ansatta.
- Kottar: Kulformiga, 30 x 25 mm, först gröna, senare gråbruna, kort stjälk.

Sumpcypressens naturliga utbredning omfattar främst strandområden och kärrmarker i södra USA och längs Mississippi upp till södra central-USA. Den når här över 45

Tabell 6: Sumpcypress

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Alnarpsparken, v-dammen nv 8 m	M	1850	1998	297 - 1	18,9	R	9x9	Elitex!!!
Malmö Kungsp, 260m sö nv-entrén	M	1890	1998	233 - 1	18,0	2s0,5	10x11	På 1,6m
Vrams Gunnarstorps sott, ssö bäcken	M	1850	1972	223 - 2	13,5	R		Rotutskott
Malmö, Kungsp 260m sö nv-entrén	M	1890	1998	220 - 1	19,0	3s0,5	10x11	På 2,1m
Karlshamn Stampeholm	K	1860	1975	217 - 1	13,0	f2s3	7x10	Brandskadad
Lund, stadsparken dammen nv	M	1890	1994	214 - 1	19,0	3s14	8x8	
Malmö, Kungsp 260m sö nv-entrén	M	1890	1998	210 - 1	18,0	2s0,5	10x11	På 1,5m
Östra Hildesborg	M	1900	1975	162 - 1	12,5	R	8x9	
Alnarpsparken, v-dammen n 6m	M	1910	1998	141 - 1	13,5	R	6x7	
Kristianstad, Tivoliparken	L	1900	1975	125 - 1	9,2	ds5	7,5x8	
Svalöf	M	1925	1975	88 - 1	7,5	2s2,5	5x6	
Kalmar, stadsparken c v om	H	1960	1998	60 - 1	12,6	R	4x6,5	Trängd
Göteborg, bot. trg., Blå villan s 21m	O	1927	2001	37 - 1	4,9	R	3x4	1990=33cm omkr.
Harplinge	N	1950	1972	20 - 1	5,0		5x5	

meters höjd och 15 meter i stamomkrets. Arten infördes redan 1640 till Europa, där den upp till Danmark och norra Tyskland nått ganska stor men ojämn spridning som prydnadsträd.

Sumpcypressen infördes troligen i svensk odling först vid mitten av 1800-talet. Väluvecklade träd finns nu på gynnsamma lokaler i Sydsverige. Vid användning av frön från de hårdigaste provenienserna kan sumpcypressen troligen odlas framgångsrikt även på mindre klimatgynnade lokaler.

Taxodium ascendens - Dammcypress

Växtsätt: Smal och gles krona med få grenar. Stam med kraftigt förtjockad bas. På varieteten 'Nutans' är grenspetsar och smågrenar markant nedhängande.

Barr: Vinterkal med sen barrsprickning - som sker genom tätt ansatta kortskott på varje kvist. Barr 6-8 mm, fjällika, ansatta åt alla håll från kortskotten.

Dammcypressens naturliga utbredning begränsas till delar av sydöstra USA, där den når 25 meters höjd. Arten infördes 1789 till Europa där den nått begränsad spridning i klimatgynnade områden. Dammcypressen är inte hårdig i Sverige.

Taxodium mucronatum - Montereycypress

Montereycypressen är hemmahörande i Mexico. Den är vintergrön och känd för att ibland uppnå extrem stamomkrets - upp till ca 45 meter i omkrets vid brösthöjd! De grövsta omkretsmåtten avser dock lågt

Tabell 7: Kinesisk flodcypress, metasekvoja

Lokal	Län	Start?	Mätår	Omkrets	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Alnarpsparken västra dammen n 9m	M	1955	1998	243 - 1	18,9	R	10x11	1973=74cm
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 114m	O	1960	2000	177 - 1	17,0	2s10	9x10	1973=46cm
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 95m	O	1960	2000	173 - 1	18,3	2ds8	9x9	
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 125m	O	1960	2000	172 - 1	19,0	R	9x10	
Gbg, bot trg blå villan ön 60m	O	1955	2001	168 - 1	19,0	R	8x10	1973=45cm
Lunds botaniska trädgård	M	1960	1994	155 - 1	10,0	R	8x8	1975=66cm
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 99m	O	1960	2000	150 - 1	19,0	R	10x11	
Kalmar, stadsparken väster om centrum	H	1961	1998	150 - 1	18,0	ds7	9x9	1975=63cm
Lunds botaniska trädgård	M	1960	1994	150 - 1	13,0	R	8x10	1975=52cm
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 62m	O	1960	2000	147 - 1	19,0	R	7x8	
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 57m	O	1960	2000	142 - 1	17,0	R	7x9	
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 95m	O	1960	2000	136 - 1	19,0	R	9x10	
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 80m	O	1960	2000	134 - 1	18,0	R	8x8	
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 83m	O	1960	2000	132 - 1	20,0	R	8x9	
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 49m	O	1960	2000	131 - 1	18,0	R		
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 57m	O	1960	2000	130 - 1	18,5	R	7X8	
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 46m	O	1960	2000	129 - 1	20,0	R		
Gbg, S-skogen gångväg-ö väg n 58m	O	1960	2000	124 - 1	19,5	R		1972=50cm
Lunds botaniska trädgård	M	1960	1994	124 - 1	10,0	R	7x8	
Gbg, S-skogen gångväg-v väg n 79m	O	1960	2000	119 - 1	16,0	R	6x7	Stamrötskada
Linköping, trgför. ö-entr sv 120m	E	1960	1999	115 - 1	11,0	ds0,3	11x11	Exot-yta
Linköping, trgför. ö-entr sv 150m	E	1960	1999	113 - 1	16,0	R	9x11	Exot-yta
Visby, DBW nv-hörnet	I	1965	1998	113 - 1	10,0	cR	8x11,7	1974=18cm
Sölvesborg, T Thottsgat/Östergat nv	K	1970	1998	103 - 1	11,0	R	6x7	Trängd
Gbg botaniska trg., blå villan ön 10m	O	1948	2001	101 - 1	13,8	R	6x6,5	
Stockholm Bergianska villan ön 25m	A	1970	2000	39 - 1	6,0	R	6 x 7	

delade, flerstammiga träd som mätts runt den efter hand skenbart nästan gemensamma, sammansatta stammen. Monterey-cypressen är inte odlingsbar i Nordeuropa.

Metasequoia

Metasequoiasläktet tillhör de märkligaste av alla trädsläkten. Det var under tertiärtiden utbrett över stora delar av norra halvklotet men troddes sedan länge ha dött ut. Under 1940-talet upptäckte kinesiska botaniker att en art överlevt till nutiden och fanns vildväxande i ett mindre område i centrala Kina. Frömaterial från det upptäckta relikbeståndet spreds snabbt över världen och trädet visade sig vara lättodlat, snabbvuxet och förvånande vinterhärdigt.

Metasequoia glyptostroboides

- Kinesisk flodcypress, kinesisk sekvoja, kinesisk vattengran, metasekvoja

Växtsätt: Krona oftast gles och ganska smal med uppåtsträvande grenar. Stambas ofta veckad och snabbt avsmalnande. Tillväxten är mycket snabb.

Bark: Brun, ganska mjuk med grunda, breda vertikala sprickor och åsar.
Barr: Vinterkal. Barr 1-4cm x 2 mm, motsatta på ca 12 cm långa, avfallande axlar.
Kottar: Gröna, ojämnt kulformiga, 12-25 mm med ca 5 cm lång stjälk. Ovanliga i Sverige.

Den kinesiska flodcypressen är endemisk i centrala Kina, där växtlokalerna ligger på ca 1000 meters höjd. De största träden når här över 30 meters höjd och över 5 meters stamomkrets. Arten infördes i kultur 1948 och spreds snabbt även till många länder i Europa. Metasekvojan introducerades i Sverige under 1950-talet och visade snabbt god härdighet på kustnära lokaler i Götaland medan den i Stockholmstrakten är mer svårodlad. I dag finns välutvecklade metasekvojoj på ett flertal lokaler i Sydsverige med bl a ett 20-tal träd i en oregelbunden dubbelallé blandad med Rhododendronbuskage vid en gångväg i Slottsskogen i Göteborg (ca 100 meter väster om Säldammen). De äldsta svenska träden är ännu bara drygt 40-åriga och i stark tillväxt. Några av de största svenska metasekvojorna har kraftigt valkiga stammar och (däriagram) förhöjd omkretstillväxt.

Tabellnyckel

'Län' = den äldre länsindelningen

'Start?' = som regel min gissning av trädets startår baserad på omkretsmått, växtsätt, växtbetingelser och tillväxt från mina eventuella tidigare mätningar.

'Mätår' = det år jag senast besökt och mätt trädet.

'Omkrets' = stammens minsta omkrets på upp till 1,5 meters höjd, kompletterad med en kodsiffra för bedömd påverkan av stam-

delningar och stamknölar med kod från 1 = korrekt odelad stam till 5 = så stark påverkan av stamdelning eller liknande att omkretsmåttet egentligen inte bör användas.

För träd med flera delstammar avser omkretsmåttet den grövsta av delstammarna. Måtten är noggrant uppmätta och rättvisande - i motsats till ibland felaktiga eller missvisande uppgifter i t ex tidningsnotiser.

'Höjd' = Höjd i meter. Uppgifterna är något osäkra. De är oftast uppmätta

genom primitiv vinkelmätare plus avståndsstegning.

'Stam' = antal delstammar och stamdelningens höjd.

'Krona' = största och minsta krondiameter, som oftast är uppmätta genom stegning.

Avsikten är att de olika måtten tillsammans skall ge en så rättvis och klagörande bild som möjligt både av de enskilda träden och av typiska egenskaper hos de olika trädslagen.

Välvuxet ginkgoträd i Hällekis park på Kinnekulle. Stamomkrets 1976 112 cm. (Se tabell 1).

Om författaren

Lars Lagerstedt är civilekonom, uppvuxen i Stockholm där han 1963, i samband med att ett par mycket stora svartpopplar fälldes i närheten av hans bostad, började intressera sig för registrering – och helst bevarande – av märkliga träd. Hans noteringar omfattar nu över 7 000 svenska märkesträd.

Källor och litteratur

Kommentarerna baseras utöver egna iakttagelser på uppgifter från gängse träd litteratur, varvid jag i första hand anlitat följande böcker:

Mitchell Alan, 1974, *A Field Guide to the Trees of Britain and Northern Europe*, William Collins Sons & Co Ltd. och dess svenska upplaga, Albert Bonniers förlag 1977

Nitzelius Tor, 1958, *Boken om träd*, Saxon & Lindströms förlag.

Rehder Alfred, 1974, *Manual of Cultivated Trees and Shrubs*, McMillan Publishing Co.

Löberödsparken - och dess historia

Text: Barbara Johnson

Grunden till Löberöds renässansborg lades 1620 på ett ur försvarssynpunkt lämpligt ställe mitt ute i ett sumpområde. Borgen omgavs också av breda grävda vallgravar - kanaler - vilket en teckning gjord av Burman på 1680-talet visar. På denna ser man också, söder om kanalerna, en väl inhägnad prydnadsträdgård med lusthus och formklippta småträd och buskar. Väster om huvudbyggnaden ses en trädgård med fruktträd i kvartersindelning.

Under 1700-talet kom Löberöd i släkten Ramels ägo. År 1752 hade Hans Ramel, "Bygg-Hans" kallad, ärvt ett stort antal skånska gods bl. a. Maltesholm, Hviderup och Löberöd, tillika med en kolossal förmögenhet. Han beskrivs som "alla tiders störste skånske byggherre", som genom sin framsynta verksamhet som lantbrukare, byggherre och konstmecenat, skapade sig ett namn, så vördat i sin samtids Skåne, att hans mening där betydde mer än kungens.

Allé- och skogsplanteringar ingick som mycket väsentliga delar i Hans Ramels bygg-

koncept, där landskapsrum, byggnader och trädgård bildade en konstnärligt gestaltad helhet. Magnifika kilometerlånga alléer skulle tillsammans med mäktiga vägbankar och gråsten annonsera slottet i landskapet. Fortfarande kan man hitta spår av ett sådant axelsystem söder om Löberöds park.

Det var också Hans Ramel som grävde ut den stora sjön vid slottet, som han kallade ett sumpigt "ugglenäste". Kort före sin död började han bygga det nuvarande slottet. Den gamla huvudbyggnaden revs för att lämna plats åt ett nytt corps de logi med ett ått-

kantigt torn och framspringande korta flyglar. Även ladugårdsbyggnaderna sattes i stand och kanalerna rensades och försågs med stenkantar.

Efter Hans Ramels död ärvdes Löberöd av dotterdottern Christina Sparre och hennes make Jacob De la Gardie. Under deras tid dikades den omgivande sumpmarken, parken utvidgades och förvandlades samtidigt till en engelsk park med promenadslingor och tusentals nyplanterade träd. En anteckning bevarad i Löberöds godsarkiv meddelar:

"Parken ... anlagd i engelsk stil 1816, planterad med 250 äkta fruktträn, 150 vilda trän och 60 särskilte sorter jemte en stor träskola med 1200 fruktträn, 3000 almträn, 3000 lönnar, 2000 popplar, 200 kastanjer, 300 granar och 1200 d:o buskar: S:a 12 650".

Det vackra orangeriet med flankerande gråstensmurar för spaljerade fruktträd byggdes 1811. Här förvarades de växter som Jacob De la Gardie förde med sig hem från sina många utlandsresor.

Parkens och slottets skönhet framhävs i dåtidens beskrivningar. Löberöds park och träd-

gårdsodling innehade en ledande ställning i provinsen. Här infördes de första nyheterna både när det gällde växtarter och stilriktningar. Efter Jacob De la Gardies död blev brosonen Axel De la Gardie ensam ägare till Löberöd. Han fortsatte arbetet med utvidgningen och försköningen av parken.

Löberöds ägs nu åter av en medlem av släkten Ramel sedan Knut Ramel år 1997 köpt det gamla säteriet. Slottet har sedan dess rustats och i parken har arbetet med restaureringen börjat. Med ledning av det gamla källmaterialet görs en varsam rekonstruktion, vilken syftar till att bevara mycket av parkens gamla delar samtidigt som trädgården närmast slottet anpassas efter familjens behov. Orangeriet har restaurerats liksom kanalens bryggor och broar. I en framtid kommer även parkens perifera delar att knytas till det omgivande landskapet så som det var på "Bygg-Hans" tid.

Medverkande i det praktiska arbetet med restaureringen av Löberöds slottspark är landskapsarkitekt Barbara Johnson, Klags-torp samt Mats Knutsson, Sjöbo.

Knut Ramel, Löberöd, hedras med medalj

Den Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen, som bildades 1967, delar vartannat år, med början år 2002, ut en belöning till en person eller en organisation som stiftelsen finner har gjort förtjänstfulla insatser inom skånsk kulturmiljövård.

Krapperupstiftelsens styrelse har beslutat att år 2002 tilldela friherren Knut Ramel, Löberöds slott, Eslöv, stiftelsens medalj i guld för förtjänstfulla insatser inom skånsk kulturmiljövård.

Ur motiveringen citerar vi:

"Friherre Knut Ramel har sedan några år

bedrivit ett omfattande renoveringsarbete i slottet och dess park. Styrelsen för Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen vill särskilt uppmärksamma renoveringen av parken.

Ramel har strävat efter att återställa den tidigare kraftigt förfallna parken till det skick den hade under slottets storhetstid på 1800-talet, samtidigt som hänsyn tagits till den moderna tidens krav. Genom att Ramel anlitat landskapsarkitektonisk expertis har de historiskt värdefulla dragen i parkens gestaltning noga beaktats. ...."

Prestegårdshage i opplysningstidens ånd

I brev till biskop Gunnerus i Trondheim skrev Carl von Linné at "De opplyser som en komet med nytt lys Nordens mørke lande." Disse ordene kunne like godt ha vært brukt om en annen av Opplysningsstidens strålende stjerner i Norge - Jacob Nicolai Wilse (1735 - 1801).

Text: Madeleine von Essen

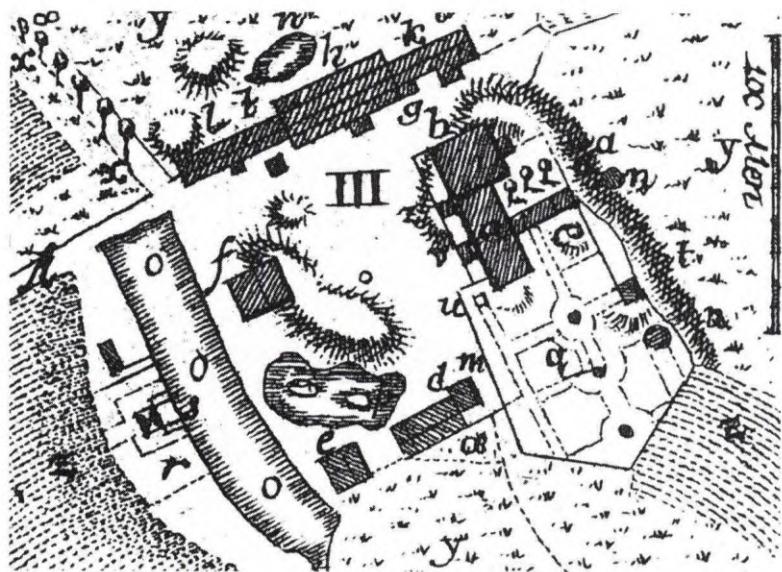
J. N. Wilse var egentlig dansk, men etter at han kom till Norge som prest i 1768 ble han en av landets mest engasjerte patrioter. Blant annet tok han initiativ til å få opprettet et universitet i Norge. Det var et viktig tiltak for å styrke den nasjonale selvstendigheten i forhold til Danmark. Men mest berømt ble han – i hvert fall i ettertid – for sitt omfattende verk *"Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn"* (1779) og for sine *"Reise-lagttagelser i nogle af de nordiske Lande"* (5 bind utgitt fra 1790-1798). Deler av disse ble først gitt ut i Tyskland som 17 artikler i *"Sammlung kurzer Reisebeschreibungen"* (1782-1787). Alle disse skriftene var påvirket av Linnés tilsvarende arbeider. Wilse hadde under studiene i København hatt en av Linnés elever (Jørgen Tyge Holm) som lærer og han var sterkt grepet av tidens entusiasme for naturvitenskapene. De engasjerte ham åpenbart mer enn teologien, som kun var et nødvendig levebrød.

Wilses skrifter er preget av en betagende entusiasme og glød hva gjelder alt som vedrører naturen och menneskers levemåte. Hans store drøm var å få reises stipend for å

studere og hente impulser i utlandet, men den lengste reisen han foretok gikk till Nordtyskland og den måtte han bekoste selv. Til gjengjeld kastet han seg med glød over sitt prestegjeld i Spydeberg og studerte og noterte alt vedrørende botanikk, geologi, meteorologi, økonomi, etnologi, sosiologi m.v. Dette ble så publisert i hans Spydebergs beskrivelse, som gir ett fascinerende bilde av livet på landet på 1700-tallet.

Witse var også glødende interessert i hager. Om det vitner både utallige uttaler om hager i hans Reiseiagttagelser og et eget kapittel om saken i Spydeberg-beskrivelsen. I denne finns dessuten en plan over prestegårdshagen i Spydeberg og et stikk av den, som er den mest detaljerte avbildningen av en hage i Norge på 1700-tallet.

Spydeberg prestegård ligger ca. fire mil fra grensen mot Värmland. Både hus och hage er fredet, og begge har omtrent samme grunntrekk som på 1700-tallet. Men de ble utvidet av Wilses etterkommer Thomas Rosing og på 1800-tallet ble stabbur, drengestue etc. flyttet. Det ble da anlagt en mer lanskapelig park runt dammene. I siste halvdel av 1900-tallet

J. N. Wilses plan over prestegården. Den er en del av et større kart, som ble publisert i hans Beskrivelse over Spydeberg prestegjeld i 1779. Ifølge ham selv ble kartet i hovedtrekk tegnet i 1768.

"Stikningen er ey saa fiin som min Tegning var," skrev han. Kopiert fra bok på Rådmandskontoret i Spydeberg

ble hagen forenklet og grodde delvis igjen, men hovedtrekken og visse element fra de forskjellige epokerne er fremdeles bevart.

Nedenstående beskrivelse av prestegårdshagen på Spydeberg i Wilses tid er et noe bearbejdet utdrag fra en rapport om hagens historie, som ble bestilt av Spydeberg kommune og fylkeslandbrukskontoret i Østfold med tanke på en eventuell restaurering av hagen.

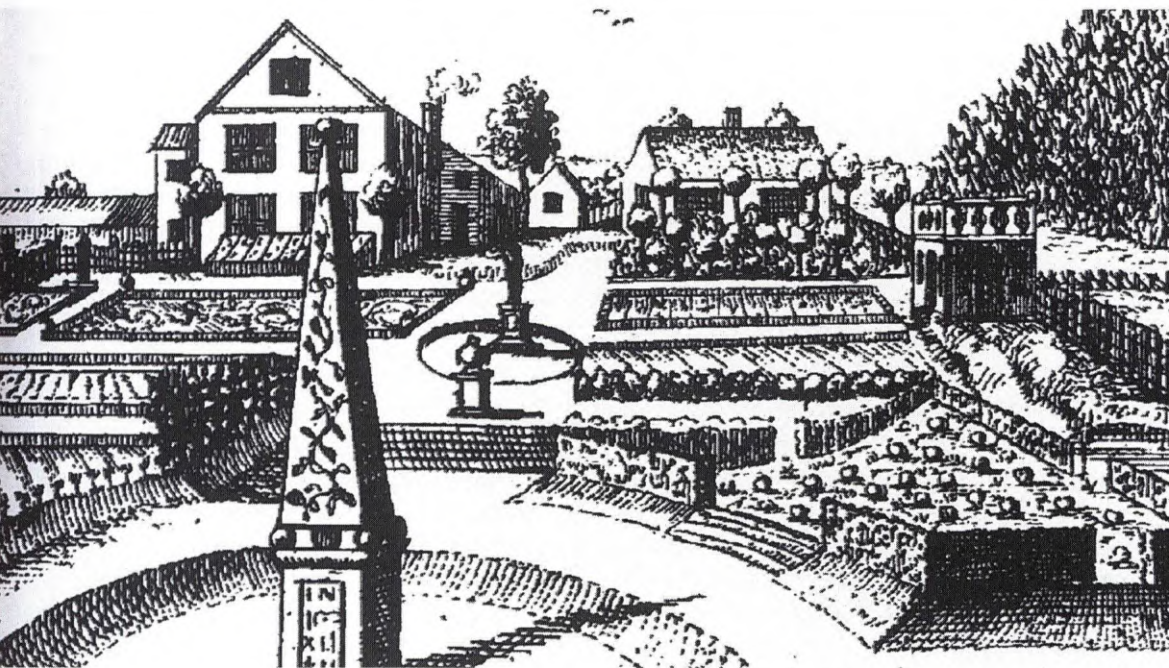
Wilses hage

Overføring av Wilses plan av prestegårdshagen till dagens virkelighet viser forbløffende god overensstemmelse mellom kart och terreng. Tre av Wilses prospect i Spydeberg-beskrivelsen forestiller prestegården og hagene der. Wilse skriver at de er tegnet ved hjelp av "Camera obscura nøye efter Naturen," og fremdeles er landskap og mange bygninger lette å kjenne igjen fra tegningene.

De forskjellige elementene i Wilses plan og på den detaljerte tegningen er i samsvar med terrenget og med Wilses forklaring på hvorfor han plasserte gjenstandene der hvor

han gjorde. For eksempel skriver han i forklaringen til sin plan over hagen at han har "anlagt gangerne så at de oppstikkende fjell [knausene] dog nyttes till noe, nemlig på u [har han] satt ett solur omgiven av en benk, hvor solen has hele dagen og derfra er det utsikt både over gården [gårdstunet] och over hagene." På det stedet stikker fremdeles fjellet opp i dagen og der er nå et lite spirealysthus. I forklaringen til tegningen over hagen skriver Wilse at "længere hen i gangen ses ovenfor gress-trappene, som dekker fjellgrunden, en vase på sitt Postament." Også på det punktet i gressplenen er en fjellrabb synlig.

Fremdeles aner man også terrasseringene i terrenget slik som Wilse har avbildet dem. Da hagebrukslæreren ved Norges Landbrukskøleskole, Torfinn Skard, var på befaring i prestegårdshagen i 1947 noteret han at "En må anmerke at Wilses beretning synes å stemme godt med det en kan se i dag, men en kan ikke peke på noen sikre detaljer." Ellers skrev han at "det synes ikke å være mer av Wilses planteringer igjen." Det er dog god grunn til å anta at det store lindetreet ved huset sydøstre gavl er

Spydebergs prestegaards have, Efter J. N. Wilse. 1779

blitt plantet av Wilse. På hans tegning er det et styvet tre omtrent på det punktet, og dagens lind bærer spor av å ha vært beskåret slik. Et fotografi tatt i 1939 og sent till Skard av konstituert sogneprest Aksel Solby viser ifølge denne at "Midtgangen i Wilses anlegg var den samme som ses på billedet mellom linden (nærmest huset) og kastanjen. Begge disse trærne skal være plantet av Wilse. Kastanjen røk overende en kveld i sommer [1940], den var råttten og innhul blitt". Siden lindetrær kan bli meget gamle, er det ikke urimelig å anta at denne linden er plantet av Wilse.

Den "regulière haven"

La oss gå tilbake til Wilses egen beskrivelse av hagen i hans forklaring til kobberstikkene i Spydeberg-beskrivelsen: "Udsigt til den ene haven ved Spydeberg prestegård, Plan III, som jeg har utvidet og omplantet den, sett fra nederste i hovedgangen." "Pyramiden viser på den ene Siden en vinranke, på den andre en vedbende-

ranke [murgroena] zc: begge med passende påskrift under. Lenger bort i gangen ses ovenfor gress-trappene, som dekker fjellgrunnen, en vase på sitt postament [pidestall]. Lenger bort en avrundet avsats av gressstorv som skjuler fjellet og lengst bort tilbygg til våningshuset. Over de 4 hoved-kvarterene sees under huset mistbenken och tvers over på høyre side er treskolen [planteskole for trær]. Lengst til venstre begynner sidegangen fra inngangen [til haven fra gårdstunet]. Den går over en forhøyning over et berg (hvorpå står et solur) strykende ned over et par avsatser og forbi en oppsats av værglass [meteorologiske instrument] som er skygget av busker [syrinene i nåværende lysthus?]. Ved plankegerdet på høyre hånd ses på et fjell en altan av bord [planker], hvortil det er oppgang på den andre siden og under gjemmes hageredskapene. Nedenfor berget er en liten dam".

I kapitlet "Om det besynderlige som bør agtes ved norske Lysthaver" i Spydeberg-beskrivelsen har Wilse etter alla de generelle rådene

gitt en lignende beskrivelse av sina "egne Foretagender" i hagen: "Sydøst og ved våningshuset er en større have, som heller mot syd og øst, men den [er] på fjellgrunn. Her og der har jeg fylt den opp med jord, så jeg endog har frukttrær der, og [jeg] har anlagt gangene så at fjellet som stikker opp dog nyttes til noe, nemlig på u [har jeg] satt ett solur omgiven av en benk [...], på t [har jeg] satt en altan, hvor det under er gjemmede for hageredskap og ovenpå utsikt over all gårdens mark, unntatt det som huset skjuler. På q [har jeg] satt en pyramide til zirat [pynt]. Jeg akter å forbedre hagens grunn med terrasser och jordfyllning, og derved anlegge et forhøyet parterre både foran den nye bygningen m og den gamle a, da et lavt stakitt blir høyt nok. Å gjøre videre anlegg er neppe tilrådelig, unntatt for den som har krefter der til og kan gjøre det på sin egen eiendom."

Wilse har ikke gitt noen spesifikk beskrivelse av hva for planter han hadde i hagen, men av det han skriver i "Om det besynderlige som

bør agtes ved norske Lysthaver" går det frem, at det han anbefaler har han i hovedsak prøvd ut i egen hage. Hagen var omgjerdet av hasselhekker mot øst, syd och vest. I syd og øst var det dobbelte hekker og mot vest enkle. Slike hasselhekker er det fremdeles rester av der, men de er i dårlig stand med mye oppslag av andre busker og trær. Kvarterne var kantet av solbær, ribs och stikkelsebær.

Grønnsaker og blomster

Det var et stort utvalg av grønnsaker som ble dyrket: hvitkål, blomkål, savoy- og grønnkål, kålrabi, neper/roer, poteter, selleri, gullrøtter, pastinakker, bete, pepperrot, skorsonerrot, jordskokker, sikorirot, sukkererter, valske bønner, "perle- og floreerbønner, krypbønner", "blad-saker" som spinat, portulakk og salat, agurk, gresskar og kalebass (som dog kun var til pynt), melon og asparges. Krydderurter måtte sås seint, men kjørvæl sådde seg ofte selv. En medisinalhage måtte man også

Hagen ved Damsgård i Bergen ble laget omtrent samtidig med Wilses hage. Ved restaureringen der har man brukt planter og plantemåter som var typiske for 1700-tallet med en blanding av grønnsaker, blomster og urter. Barlindpyramider anbefalte Wilse også, men buksbomkanter var ikke egnet for Spydeberg, så de måtte erstattes med isop eller gresslök.

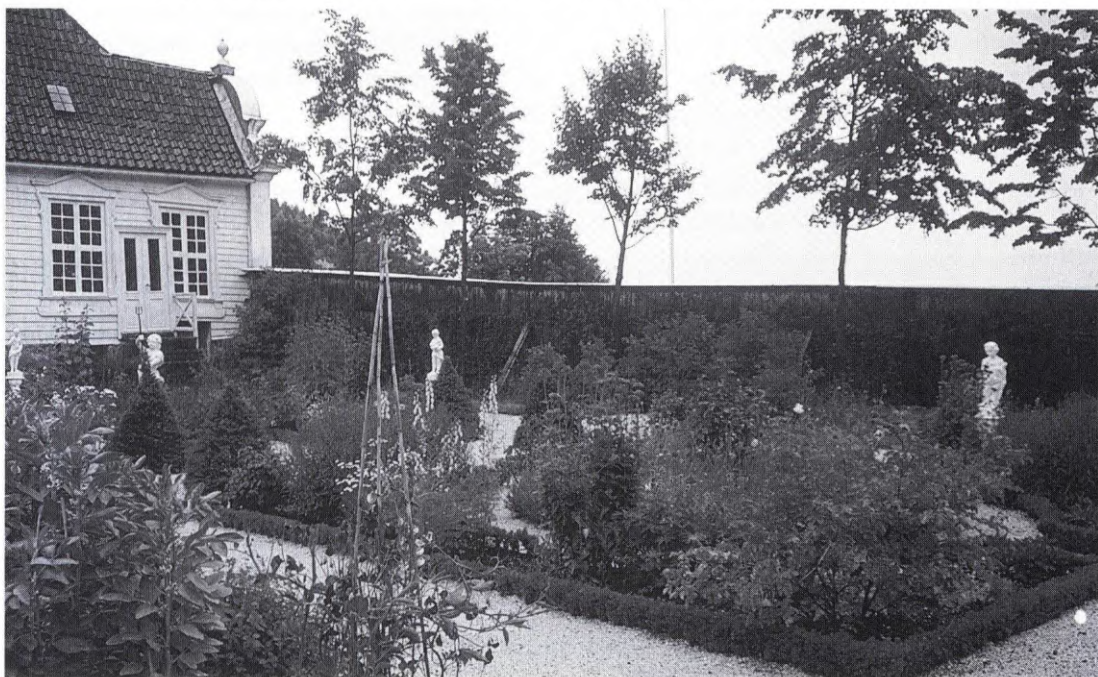
ha for å få friskere legeurter enn de fra apotek. Wilse skrev at "såvidt jeg har merket, vokser alle de [urter] her, som vokser i danske hager. Bare de sarteste som hjertensfryd, vinrute, abrodd dekkes om vinteren for sikkerhets skyld. Bønderne dyrker ellers abrodd, løpestikke, reinfann og balsamblad."

På sedvanlig manér i den tidens hager har det nok vært en blandning av disse plantene i kvarterene. Kanskje har det også vært noen blomster som ringblomster, fløyelsblomster og lignende innimellom. Wilse skriver at man ofta plantet hamp (*cannabis*) innimellom kålplantene for å forhindre kålormer. Slik samplanting er et velkjent virkemiddel i økologisk dyrking og de ovennevnte blomstene blir ofte brukt i en slik sammenheng. Likeledes anbefaler Wilse en annen grunnleggende metode for grønnsaksdyrking - jordskifte. "Kålen elsker forandring och ny jord, liksom de

fleste andra matplanter."

Ellers hadde Wilse et eget kvarter for blomster, tradisjonen tro utenfor stuevinduene, slik at man kunne beskue blomsterprakten fra stuen. Fra vår til høst avløste de forskjellige blomstene hverandre. Frø till ett-åriga blomster fick man ofte på kjøpet fra frøhandelerne (urtegårdsmennene) i byen, da man kjøpte grønnsaksfrø. For eksempel fik han frø av kinaneliker av gartner Gebelin i Christiania. De ble kalt Gebelins Livblomster. Ellers var det mange fleråriga blomster i hagen. Først ut var sneklokkene (*Galanthus nivalis*), julerosene (*Helleborus*) og krokus ("vår-saffran"), som noen ganger viste seg allerede i mars måned. Men som regel kom de i begynnelsen av april sammen med klosterklokker ("vår-levkøyer", *Leucojum vernum*) og tysbast ("*Daphne mezereum*", som noen steder vokser vill i Norge"). Wilse mente at

Blomsterkvarteret på Damsgård ligger godt synlig fra stuevinduene, slik som det også gjorde på Spydeberg. Der vokser omtrent de samme blomstene som Wilse anbefalte.

heste-hov (*Tussilago*) var verdig å stå i hagene. "Vår egen ville purpurfarvede *Hepatica* [blåsippa] er vel verd at stå ved siden derav." Den har vært en vanlig kantplante i norske hager før i tiden. I mai fulgte så aurikler, påskeliljer og tulipaner.

Deretter kom den store blomsterskaren med fioler (antagelig nattfiol, *Hesperis matronalis*) og kjærlighetsblomstene (*Lychnis*) i juni. Peoner, roser, og lupiner i juli, og valmuer som prydet begge månedene. Nelliker og fløyelsblomster sired august. Wilse rekommanderte spesielt vill kongsløys, som kan bli staselig med god pleie i hagen. September bød på solsikker, stokkroser och noen asters. I oktober kom gullris, *Astragalus* og tidløs. *Adonis annua* var den som blomstret senest i hans hage og den tok ikke en gang skade av litt nattefrost. Til slutt satte Wilse den sammen med flittiglise og fløyelsblomster i pottes innendørs, og der blomstret de til slutten av november. Tusenfryd blomstret både sent och tidlig. Børstenelliker og nattviolter sto ute hele vinteren uten dekning. Blomsterparterrer kunne gjerne legges hvor det var tynt jordlag, fordi "stengrunden hindrer ei, da et parterre til blomster og annet smått ikke trenger dyp jord." Også av den grunn må det ha vært velegnet å ha blomsterkvarteret utenfor stuevindue på Spydeberg, hvor det ikke er noe tykt jordlag.

Wilse skrev at i 1769 fikk han frø fra Carl von Linné i Upsala. Han hadde henvedt seg til Linné og bedt om frø til uvanlige planter som kunne prøves ut i den "botaniske hagen" som han aktet å anlegge i Spydeberg. Han var meget godt kjent med Linnés banebrytende verk innen botanikken. På Nasjonalbiblioteket i Oslo finns Wilses eksemplar av "Systema Natura", hvor nesten annen hver side består av hans notat og kommentarer. Der er også noen nydelige tegninger av Wilse, f.eks. av *Robinia*, rabarbarblad, svenskasal

(oxel) og forskjellige blomster og frøstander. Frøene som Wilse fikk fra Linné var blant annet av sibirertebusk, ridderspore, salvie, drageblomst, *Phlomis*, sølvkrans. *Astragalus* og *Cnicus cernuus*. De vokste og blomstret alle, men de ettårige rakk ikke å sette frø, siden han fikk dem for seint, og de flerårige ble ødelagt i 1770, da Wilse var i København. Så dette eksperimentet må ha vært en skuffelse. Men det sier noe om Wilses ambisjoner, at han kontaktet den verdensberømte botanikeren for å skaffe planter.

På Wilses tegning av hagen i Spydeberg sees noe rundt i hvert hjørne av blomsterkvarteret. Det kan enten være pottes eller urner med planter i eller formklypte busker. Wilse anbefalte å bruke både gran og barlind til vintergrønne, formklypte figurer. "En smukk granpyramide er i stor aktelse utenlands," så man trengte ikke å foretrekke utenlandske planter. Buksbom som var vanlig å bruke til klypte figurer i utlandet var ikke å anbefale i indre Østfold, da den ikke tåler strenge vintre. Wilse skrev også at man kan stamme opp ripsbusker til et lite dvergtre. Det kan være slike han har brukt i hjørnene på blomsterkvartert.

Hekker

Til mindre kantplanter rundt bed og kvarter anbefalte Wilse gressløk og isop, siden man ikke kunne bruke buksbom, som var brukelig i andre land. Til høyere hekker og innramming kunne man i tillegg til bærbusker bruke enten den vintergrønne barlinden eller rosebusker, fremfor alt fylte kanelroser (*Rosa majalis foecundissima*) "hvis stengler er purpurfarvede og blomstrer her et par uker før provinsrosene" og "de vokser høyere." Fremdeles vokser det fylte jomfruroser ved gjerdet på prestegårdshagen. Ellers hadde Wilse sans for storhjelms (*Aconitum napellus*) som hekk, fordi den "tidlig med sin tette og lysegrønne,

lik som ur jorden oppskytende topp og til sist med sine blå blomster er stilig til hekk. Bare skade at den er så giftig." I Nord-Norge er hjelm fremdeles en vanlig brukt hekkplante.

Liguster, skriver Wilse, trives godt i Christiania (Oslo) og burde være mer alminnelig brukt i hager, men det virker ikke som om han hadde det selv.

Derimot skriver Wilse at han *"vet, at syriner som så smukt pryder et åpent lysthus tåler klimaet."* Kanskje var buskene som skygget hans *"oppsats av værglass"* syriner. Plasseringen av syrinlysthuset i dagens hage passer godt med det sted, hvor Wilse sa at disse instrumentene var. Ellers skriver han at skrinnespirea (*Spirea salicifolia*) brukes som små hagehekker på Nord-Jylland og burde prøves.

Andre hekkplanter som ifølge Wilse burde prøves var buskmure (*Potentilla fruticosa*). Den *"skal etter erfaring i Sverige tåle klimaet og utgør små lave hekker, som blomstrer hele sommaren."* Det er bemerkelsesverdig at Wilse foreslår buskmure som hekkplante, siden det skulle gå minst 150 år før den virkelig slo igjennom som det! Den nevnes mig bekjent hverken som hekk eller som hageplante i annen hage-litteratur i Norden på 1700-tallet. Kanskje har

Wilse lest om den i Linnés reisebeskrivelse fra Øland? I dag vokser det en forholdsvis stor buskmure på vestsiden av hovedbygningen, men det er tvilsomt om det er avkom etter planter fra Wilses tid. Det er mer sannsynlig at den er blitt plantet der på 1900-tallet, då buskmurens storhetstid som hageplante begynte.

Under vinduene til stuen var mistbenken. Der ble både grønnsaker, krydderurter og blomster forkultivert. Om natten ble den dekket med halmmatter. Wilse syntes *"vindu-er er mere kostbare enn nyttige, fordi unntatt den korte tid som solen skinner, holder de benkene mindre varme."* På øst-siden av hovedbygningen ser man på tegningen Wilses treplanteskole. Lengst mot øst sees et par oppstammete, store trær. Det er mulig at det er de samme som to svære asketrær, som enda vokser i hagen på omtrent denne plassen. Den store, flerstammige hestekastanjen som kollapset i 1940, kan også ha vært en etterlevning fra denna treplanteskolen.

Gjenstander

Ellers var det flere gjenstander i hagen. Wilse nevner solvret og de meteorologiske instrumen-

Syrinlysthuset vokser på en steinsatt rundning eller liten kolle. Det kan muligens være samma sted hvor Wilse hadde sine meteorologiske instrument.

Solskive (solar) og hageskulptur lignende de som fantes i prestegårdshagen på Wilses tid. Men statuen der var av terrakotta og ikke som her av tre som er malt for å ligne marmor. Bilder fra Damsgård i Bergen.

tenen. (Witse kalles Norges første meteorolog. Han sendte jevnlig rapporter om været til verdens første meteorologiske stasjon i Mannheim. I tillegg er Spydeberg-beskrivelsen full av statistikk og observasjoner om klimaet.) På tegningen sees en obelisk eller pyamide, som antagelig var av tre.

Ovenfor trappen, som var laget av gress-torv, sto en pidestal med en urne og bortenfor den enda en pidestal med en statue i midten av en gressrunding. Denne statuen var nok den samme som Witse senere hadde i sin hage på Eidsberg prestegård: "en statue av terracotta (brent leire) som forestiller en spillende hyrdine." I Spydeberg-beskrivelsen skriver han at "billedstøtter av godt brent leire og malt holder alltid ut i Luften, jeg har en sådan i min have som er vel 100 år gammel, er hul og kan tas i to deler." (Vepsen hadde bol i denne statuen!) Slike hageskulpturer var populære i de finere hagene på 1700-tallet, men som regel var de laget av tre. Ofte forestilte de antikke guder eller de fire årstidene og var malt hvite for å imitere marmor. Ellers hadde

Witse lært en metode for å behandle slike figurer i Christiania. Ved å først stryke dem med tjære i flere lag og så rulle dem i fin sand ble de både holdbare og så ut som sandsten.

Til belegg i gangene måtte man bruke det som var tilgjengelig i egnen. "Gammel knust orebark [albark] gir en violettbrun materie at strø i gangene i blomsterkvarteren, lutet alunjord gir en hudfarvet materie dertil. Her [brukes også] sagflis. Til de større gangene brukes i Christiania skalfjell, men denne sortgrå farven er for mørk. Noen steder der [brukes] alunjord. Sådant må man i Norge gripe til her i egnen, hvor man må endog kjøpe den hvite sanden fra Danmark." Ellers bør man "lade gangene gå mot de artigste utsikter" fordi "en lang utsikt gir her i Norge mangfoldige forandringer for øyet, den er verd både at søkes og bevares."

På høyre side av Wilses tegning ses ved et plankegjerdet altanen som var en kombinert redskapsbod og utsiktsterrass. Den ligger i den østre enden av en tverrgang som danner en akse til plassen hvor de meteorologiske måleinstrumente var (nåværende syrinlyst-

hus). Fra altanen var det utsikt til et lysthus, som Wilse hadde bygget på den andre siden av den store karusdammen, og "over all gårdens mark og jorder."

Dam i barokk stil

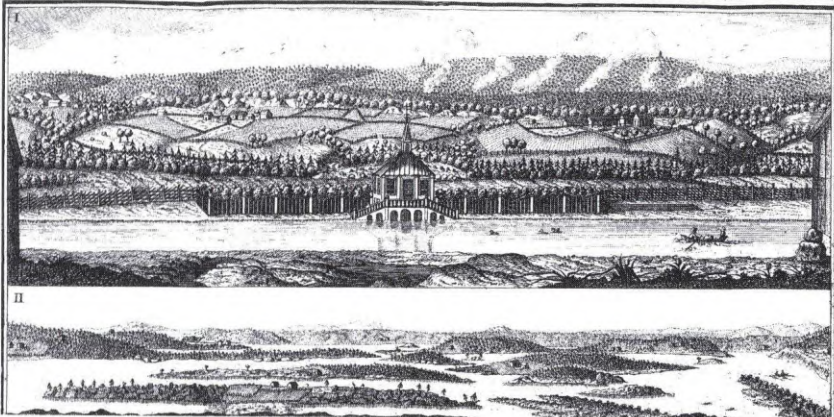
Med dette utsagnet avslører Wilse at han bevisst har skapt et hageanlegg som brøt med den gjengse renessansestilen i Norge på den tiden. Det typiske for den stilens hager var at de var lukkede hagerom, innhegnet av hekker, plankegjerdet eller murer. Hagen på Spydeberg var også omgjerdet av plank og hassel-hekker på tre sider, men med denne altanen har altså Wilse åpnet opp hagen og trukket inn omgivelsen i den. Dette var et grep som kjennetegnet barokkens hager, slik som de var blitt utviklet i Frankrike fra midten av 1600-tallet. Det store forbildet var Ludvig 14.s Versailles. Et av hovedpoengene med den stilens hager var, at man ikke skulle kunne se hvor hagene sluttet og det omgivende landskapet begynte. Man trakk inn markante objekt utenfor hagene, slik som kirketårn, fossefall og lignene i synsfeltet i hagene. Wilse anbefalte at man "benytter seg av alle slags utsikter og bevarer dem man har fra fordervelse. [...] En smukk utsikt er at foredra fremfor det prektigste maleri, det siste koster

meget, det første intet. At bevare den er det eneste." Ved å trekke inn landskapet rundt, virket hageanleggene større og mer monumentale.

Akkurat dette har Wilse gjort på Spydeberg. Hans tegning av dammen og lysthuset med Varåsen i bagrunnen viser dette. Denne tegningen tok han med på sin reise til Tyskland i 1776 og viste frem i Postdam og Hamburg. "De forundrede seg over Naturens gæmildhet mot oss, f.eks. hvorledes det på den andre siden av den lange dammen her, syntes å reise seg et amfiteater, som forestiller alle slags landlige ting og syner på forskjellige nivåer inntil et langstrakt fjell kanter det øverst med grønne, spisse topper mot himmelen. Ingenting av dette var kunstig anlagt, inntil jeg forskjønnede Naturen litt og bygget et lite lysthus, en paviljong, ved dambredden, som med en lite brygge foran malt som hvelv og med en liten have bak forhøjer hele utsikten, som spiller seg i vannet".

Om dette prospektet sier Wilse at det er "tegnet af mig i Camera obscura nøye efter Naturen, undtagen at jeg har flyttet Runby nærmere og ziiret mere Have-Plankerne" (pyntet litt på hagegjerdet). I forklaringen til bildet sier han at spissen som stikker opp på åsen bak lysthuset er en varde av tre. Man kan anta, at den er blitt brukt av Wilse som et Point de

SAMLING AF UDSIGTER HØRENDE TIL SPYDEBERG. BESKRIVELSE OPTAGNE ETTER NATUREN. .

Vue i aksen fra altanen via lysthuset. Et stort grantre til høyre på åskammen fungerer også som et slikt blikkfang. Ellers klager Wilse i en note over at det er vanskelig å få kobberstikkene til å lage bildene nøye etter tegningen, fordi de ikke er kjent med norsk natur. For eksempel lager de graner på snei, til tross for at *"de etter sin natur står ranke og lodrett uansett hvor steil grunden er."*

Med dette dam- og hageanlegget har Wilse tatt i bruk noen av den franske barokkhagens mest karakteristiske element, som lange vistaer og rektangulære dammer, etter forbilde fra Versailles. Slik han har brukt dammen på Spydeberg fungerer den også som en slags Ha-ha eller Aha, en form for skjult *"gjerde i en grøft."* Dette var en effektiv måte å stenge buskappen ute, samtidig som man hadde fritt utsyn og ikke merket stengslet før man sto rett ved det. (Derav utrope *"Ha-ha"* da man oppdaget det!) I Danmark-Norge fungerte ofte kanaler og avlange dammer på samme måte, for eksempel på Hafslund og Jarlsberg. Wilse hadde besøkt begge disse stedene og han kan ha fått idéen til en slik kombinert dam og Ha-ha der.

I kallsboken har Wilse notert for 1779: *"Efter at jeg tidligere hadde bekostet et lysthus ved den store dammen til zir (pynt) for stedet, fikk jeg nå også haven i stand, som gjør nytte på grunn av att jorden der er gagnlig."* Det var antagelig en eller flere dammer på prestegården fra før, fordi det er naturlige oppkommer der, men Wilse utvidet den store dammen og gjorde den til et markant trekk i sitt hageanlegg. I en artikkel i hans eget tidsskrift *"Maanedlige Aftandlinger"* fra 1777 *"Om hvad de Norske Lysthaver udfordere og hvilke Slags Behag de give"* skriver han at *"hva der kan gjøres av en dam (om det er tillatt å sette så små ting etter [å ha skrevet om] så overmåte store [parker som Fredriksberg i København, Sanssouci ved Potsdam og andre] har jeg vist med en*

dam her ved Spydeberg prestegård." I 1941 skrev synsbestyreren Ottar Opsand i et brev til Kirkedept. at *"Stordammen har en uforholdsmessig utstreckning som vandbeholder for prestegården [...] Den er da oprindelig utgravet som en del av et større parkanlegg ved prestegården."*

Wilse skrev i Spydeberg-beskrivelsen at det var *"en av de største karussdammer [karpdammar] i Norge."* Slike var ellers vanlige ved mange gårder. Det å anlegge karsussdammer var en pussig skikk som var blitt importert fra Kontinent i middelalderen. Munker og nonner levde under fastan på vegetabilier og fisk, og for å forsyne dem med det, ble det anlagt slike karussdammer ved klostrene. Dette ble gjort også i Norge, selv om klostrene låg rett ved vann som var fulle av fisk. Skikken med karsussdammer kom siden til å gjelde alle finere hageanlegg, uansett behov for fiskedammer. Ellers hadde slike gårdsdammer en viktig funksjon som vannreservoir for folk og fe og som brannsikringstiltak.

At skikken med å holde karusser fortsatte, går frem av et notat av Wilses etterkommer i kallet, Thomas Rosing, som skrev at ved tunet er *"den store og skjønn dam som jeg 1787 meget fordypet ved graving og siden pløying og derpå satte karusser i, som vokste usigelig og formeret seg årlig i stor overflod."* Dette gjorde han til tross for at ørreten i Glomma sikkert smakte langt bedre enn karussene fra leirdammen!

Lysthuset

At dammen var en viktig komponent i parkanlegget vel så mye som en gårdsdam, understrekes av at Wilse plasserte sitt lysthus ved dens bredd for å forhøye utsikten. I tillegg til det estetiske skjenket lysthuset ham også andre gleder: *"Jeg vil gå tilbake til min have og der nyde, hva Naturen har skjenket mine henders gjerninger og tillike lese noe. Jeg vil begi meg til mitt lysthus, som speiler seg i vannet, enten*

spaserende eller roende. Her sitter man i hva for vær det enn måtte være med en bok i hånden og kan se hva som foregår, både på gården og på jordene."

Dette lysthuset tok Wilse med seg til Eidsberg, da han flyttet dit i 1786. Der ble det plassert på en høyde ovenfor prestegården ved siden av en pittoresk gammel furu som var skadet av øksehugg, slik at den hadde fått form omtrent som en stor bonsai og paraderte "som en stor parasol hele vinteren." "Denne lille paviljong med et like lite tårn og forgylt vindfløyel gjør her mer parade enn flere hundre ganger mer kostbare på andre steder. Man går in gjennom en glassdør, og sammen med vinduenen på de tre andre sidene gir det utsikt overalt. Her sitter man i ly for værrets ubehaglig-

Wilse utvidet antagelig den opprinnelige gårdsdammen med sitt naaturlige tilsig, slik at den ble en del av hageanlegget og en av landets største karusdammer. Den var en del av akselen til kirken på typisk barokk måte.

heter. Oppe i taket ses et bevinget hjerte ta veien til Himmelen og ned under leser man:

Min Siel opløfte dig fra dette Bierg och Hytte
Til Himlens høie Pragt og Haabets Salighed:
Men før du Tiden skal med Evigheden bytte,
Lev viis og rolig her i glad Uskyldighed.

Her er mit fristed fra huslige og andre bekymringer, her setter jeg mig med Hallos lykkelige aften i hånden eller Zimmermans bok om ensomhed. Der i leser jeg med dobbelt behag og oppdager mangfoldige tanker og råd, som just passer til mig. Her beskuer jeg verdens løp og faller i betraktning over, at det av så store ting i verden ofte kommer så elendig lite. [...] Men hva som der overgå alle ting, er at jeg her omgås med Gud selv, som er overalt, men især der hvor man holder seg nær ham. Altså er her også et bedehus."

Slik har lysthuset fungert både som et bedehus og et sted for ro og kontemplasjon også mens det fremdeles sto på Spydeberg. Det var hans Sanssoucis, inspirert av Fredrik den stores av Preussen lystslott, som Wilse besøkte på sin Tysklands-reise i 1776 og som gjorde et dypt inntrykk på ham. Han kaller også lysthuset for sitt "Belvedere", hvilket sier noe om Wilses tanker og følelser for sitt beskjedne lile lysthus.

Wilses beskrivelse av paviljongen på Eidsberg kneisende på et lite fjell og skygget av en knudrete furu gir assosiasjoner til kinesisk hagekunst. Også den hagestilen beskriver Wilse i sine artikler om "Hva som bør iakttas ved norske luthaver." I 1775 hadde arkitekten William Chambers, etter en reise med det svenske Ostindiske Kompaniet til Kina, gitt ut bok om kinesisk arkitektur, kunsthåndverk, møbeldesign og hagekunst. Denne boken

Wilse flyttet med seg lysthuset til Eidsberg, hvor han plasserte det på en fjellknaus under en krokett gammel furu. Han var antagelig inspirert av bilder fra kinesiske hager.

Lysthuset fra Askim prestegård er omtrent fra samme tid og ligner trolig en del på Wilses, bortsett fra at tårnet mangler.

refererer Wilse til, og han mener at den norske naturen har mange likheter med den kinesiske og at kinesernes hagestil derfor kan brukes i Norge. I spisestuen på Eidsberg prestegård hadde Wilse bilder fra Kina malt på glass. Sannsynligvis har et av dem forestilt en fjellhage med pagodelignende paviljong, som var så vanlige i kinesiske hager. Slike pagodelignende lysthus ble kopiert i mange av landskapstilens parker i Norge, slik som på Odal verk og Alvøen. Og på 1700-tallet ble tak med "Kina-vipp" et vanlig fenomen i Norge. Selv om Wilses lysthus ikke hadde slik "kina-vipp", men mer tradisjonelt spisst tak ifølge prospektet fra dammen på Spydeberg, kan inntrykket ha vært litt "kinesisk" der det lå under "furbonsaien" på knausen ved Eidsberg prestegård.

Lunden i engelsk landskapsstil

Allerede på Spydeberg har dog Wilse introdusert en tredje hagestil i tillegg til den italienske renessansehagen og den franske barokkstilen, nemlig den engelske landskapsstilen, som også inkorporerte trekk fra kinesernes hager. (I Frankrike ble den kalt "den

anglo-kinesiske stilen.") I sine råd for norske hager skriver han at "så meget burde vi være originale, at vi velger fra ethvert lands mote det som passer for oss og betenker at det finnes flere slags smak enn den franske og engelske", nemlig den kinesiske.

Ved midten av 1700-tallet var det en meget opphisset debatt i Europa om hva for slags hagestil som skulle brukes. Den franske barokkstilen var preget av monumentalitet og strengt tuktet natur. Lange, rette akser med hardt formklippede busker og trær og kunstige vannanlegg i arkitektoniske former var karakteristisk for denne "regulære stilen", som Wilse kalte den. Som en reaksjon mot dette kom forkjemperne for den engelske landskapsstilen med sin påstand om at "Naturen skyr den rette linjen." Naturen ble et forbilde og ikke noe som skulle tuktes. Slyngende ganger mellom fritt voksende trær og busker langs med naturlige dammer og bekkefar ble idealet.

Dette var en stil som gjord for Norge, hvor det ikke var lett å "finne plass til en stor have av én slags grunn," slik som trengtes til franske barokkhager, men hvor det til gjen-

gjeld var nok av variert og vill natur. Wilse skrev i sine Reise-Iagttagelser at "man må ønske Norge til lykke med at landet således helt gratis fremviser for alles øyne, slikt som andre steder koster så meget at frembringe". I andre land måtte det stor "umak og mange omkostninger til for å omdanne ensartetheten, hvilken man tidligere prøvde å skape på kunstferdig vis, slik at parkene nå igjen skal se ut som den skjønne Naturen i sin villhet."

Landskapet rundt prestegården på Spydeberg beskrives av Wilse slik: "Der ovenfor åpner seg de lyse markene avdelt med gjerder. Derimellom enger og trær, enkelte i grupper eller små lunder, hvorav den ene virkelig er en lystlund." De engelske landskapsparkene lignet mye på dette kulturlandskapet. I England syntes noen etterhvert at man ikke kunne se forskjellen på en vanlig bondegård och en park. Men Wilse så potentialet i det norske landskapet og vernet om de estetiske verdiene i det. "På et sted ved gården, som jeg nå freder til en Lyst-Lund vokser fra gammel tid noen gran- og ospetrær til en høy og tett løvsal,

lignende den som Horatius beskrev lenge før denne lunden ble til."

Denne hans "Lystlund" kom til å få funksjonen av en slags Hellig lund, slik som det hadde vært både i antikkens Hellas og i førkristen tid i Norden. "Hvor meget oftere har jeg ikke i denne stille og såvidt hellige lund levet i mig selv, felt tårer over mine barns død og enda mer over min uforglemmelige hustrus skilsmisse [död], når jeg så hen til deres hvilested [på kirkegården] like bortenfor! Hvor ofte har jeg bedt for hennes liv der ved hennes langvarige sykdom. Hvor ofte tillike takket Gud for hans velgjerninger, især hans hjelp, da jeg ingen hjelp kunne se!"

Dette synet på naturen som et hellig sted, hvor Guds vidunderlige skaperverk ble åpenbart for menneskene, var meget typisk for livsinnstillingen til 1700-tallets mennesker. Derfor den aktelsen for alt som vokser og gror, som gjennomsyrer alt Wilse skriver. Liksom Rousseaus motto "Tilbake til Naturen!" sto det i sterk kontrast til tidligere tiders ideal, da det var om å gjøre for menneskene å beherske og tukte naturen. "Om sommeren

Østfoldnaturen har i seg mye av en engelsk park med åpne jorder og enger innimellom skogspartier og treklynger. Dette trakk Wilse inn i hageopplevelsen ved å legge sin altan på knausen midt i forgrunnen av dette bildet. Derfra var det utsikt over både hagen og landskapet rundt.

tok jeg på mine spaserturer Musene med meg for å finne noe merkelig i Naturen. Og nesten hvor jeg gikk, så jeg at den hadde dannet en engelsk park i den nyere stilen rundt meg – her en behagelig scene og der en gyselig, eller på den ene siden noe besynderlig og på den andre noe lignende kunsten.” (Wilse refererer her til kinesernes inndeling av hagene i behagelig, gyselige og forunderlige scener.)

Inspirasjon og tilpasning

Det er merkelig å se, hvordan Wilse greide å se det Store i det Lille over alt rundt seg i Østfold-landskapet. På dette sted, som han kalte et *”litterært Sibir”* greide han å se mange estetiske verdiene og å forholde dem intellektuelt til alt han hadde lest om kunst, filosofi og historie. Da skjebnen ville det slik, at han ikke fikk reise og se seg om i den store verden så mye som han ønsket, så fikk han bringe den inn i sine omgivelser i teorien isteden. Ikke minst da man leser om hans hager og synet på hagekunsten forstår man hvor belest han var. (Som kompensasjon for at det ikke fantes noe bibliotek i Norge, skaffet han seg 2000 bøker selv og lånte dem ut til sine sognebarn.) I sine hager omsatte Wilse det han hadde lest om renessansens italienske hagestil, om den franske barokkens hager og om de engelske landskapsparkene med deres kinesiske påvirkning.

I studerkammeret på Spydeberg prestegård hadde Wilse en *”modell av et lystslott i Italia med terrasser.”* Han hadde tenkt å lage en til for å ha i motsatt hjørne av rommet men han kom aldri så langt. Det viser dog hvordan Wilse tilegnet seg kunnskaper om renessansens kunst og arkitektur, og ble inspirert av det i sine egne anlegg. Hans bilde av hagen i Spydeberg viser en forenklet utgave av de italienske hagene med terrasser, obelisk, statue og urner. Alt dette var typiske attributter i renessansens hager i Italia. Andre

vanlige objekt var *”solur, automata [tekniska finesser], meteorologiske instrument, artig innrettede bikuber, oppsatser av naturalier fra steinriket osv.”* som Wilse også anbefalt og delvis hadde i hagen på Spydeberg. Han har sikkert lest om og sett kobberstikk fra de berømte hagene i Toscana og rundt Roma, som var obligatoriske besøksmål for nord-europeere som gjorde sin Grand Tour til Italia på 1700-tallet. Også nordmenn som brøderne Anker i Christiania hadde gjort slike reiser. Wilse hadde kontakt med dem og kan ha sett deres maleri- og kobberstikksamlinger fra disse reisene.

Likeledes hadde de monumentale franske barokkhagene en liten filial i Spydeberg. Wilse brukte uten tvil noen av de samme virkemidlene, om enn i beskjeden skala. Den formale dammen med lysthuset som speiler seg i vannet, de lange aksene og vistaene, og ikke minst alléen har Wilse hentet impulser til fra de franske barokkhagene. Alléen var et av den stilens mest effektfulle virkningsmiddel og et av de som ble mest brukt i Norge. Det var en forholdsvis enkel og rimelig måte å oppnå monumentalitet på og å skape de lange aksene som var et kjennetegn for den tidens anlegg. Wilse plantet en allé av *”osp, rogn og bjerk”* mellom prestegården og kirken. Derved skapste han en akse mellom disse to stedene. Det var den så kalte *”hulveien”*, som nå skal gjensapes.

Ellers mente Wilse at man ikke skulle *”binde seg engstelig til det regulære, som dels forhindrer at man utnytter stedets særegenhet og dels forårsaker kjedelig ensformighet. Men man skal heller ikke på engelsk manér ape etter Naturen i dens villhet, her hvor det er vilt nok allikevel, men benytte seg av sjeldne kunstgjenstander som prospektmalerier, kolonader, ruiner, hagemurer laget som bueganger og hageplank med overstykker som balustrader for eksempel.”* I prestegårdshagen på Spydeberg levde Wilse opp til rådet

om ikke slavisk å følge moten, for alle de tre toneangivende stilretningene innen hagekunsten var representert der i Wilse's tid. Sant nok ver det en beskjeden avspeiling, fordi *"det lille jeg har tort å prestere av hageanlegg er mest mine egne henders arbeid, fordi ingen forstår seg på gartneriet her. Ja det er få som forstår seg på å grave riktig."* (Han ønsket at han som etterfølgeren Rosing hadde hatt en egen gartner.) Men inspirasjonen og grunntrekkene fra de europeiske stilretningene innen hagekunsten kan klart ses.

Att det ikke ble like praktfullt som ute i den store verden forklarte Wilse i sine hageråd med at *"man anlegger ikke én stor hage, siden det sjelden er plass til det, især av én type jord, men isteden lager man flere mindre hager hver til sitt bruk, som sammenføres med alléer eller om mulig med levende hekker eller aller helst med dekte løvganger. På den måten og ved at man tilpasser utsikten fra den ene hagen til den andre, så forhøyer disse små hagene hverandres behageligheter. Men det viktigste er å ta hensyn til hva som er mest nyttig. I skråningen i ly for nordøstlige vinder ses humelhaven, på sletten med den gode jorden legges kjøkkenhaven, blomsterhaven legges på stedete nærmest værelsene, lengre hen frukthaven, fordi der er det dyp og god jord og bakken tar av for de skarpe vindene."* Selv hadde Wilse tre separate hager på Spydeberg: den eldste, terrasserte pryd- og nyttehagen ved våningshusets sydøstre side, så anla han en ny nyttehage med grønnsaker, bærbusker og frukttrær bortenfor den Store dammen ved lysthuset i 1779 og til sist anla han i 1786 en humlehage sør for drengestuen og vesten for den første hagen.

Flere ganger plantet Wilse frukttrær, men det var ofte problem med dem. I kallsboken har han notert at han i 1772 *"udvidet hagen og plantet om den med især frukttrær, men unntatt noen kirsebærtrær gikk de med tiden ut på grunn av fjellgrunnen."* At frukttrærne

gikk ut eller kom seg dårlig er utsagn som går igjen hos prestene helt til midten av 1900-tallet. Kanskje kom det av at det er tung leirjord og høy grunnvannstand mange steder i hagen. Wilse skyldte på at *"her ved prestegården er slett grunn for frukttrær med mindre man vil sprengne fjellet og fylle på jord med stor bekostning. Jag har dog for en 6 år siden prøvd et snes unge podede epletrær, hvorav de fleste døde av nevnte årsak og fordi røttene i lengden nådde ner tii ufruktbar jord og fjell."*

Ellers hadde Wilse et morsomt forslag til vinterhage i sin hageråd. Han foreslo å lage et vekstrom med glassvinduner og adgang fra stuen, hvor man kunne oppbevare *"de sirligste, nyttigste og mest kostbare små trær og andre planter i baller, pottes og benker."* Selv måtte han oppbevare sine ikke vinterherdige planter på loftet ved siden av skorsteinstokken, fordi det ikke var kjeller i huset. I stuen var det ikke tilrådelig å ha dem, for der var det så kalt at urtepotter og glass med Zwibler (hyacinter) hadde frosset. Han hadde dog sett både sitron- og fikentrær dyrket i en stue i nærheten *"ved flitig opassning."* I byene var det ellers ikke uvanlig at rike borgere hadde orangerier eller veksthus siden det var godt om trevirke til å varme dem opp med. Selv måtte han nøye seg med en mist-benk under stuevinduene.

Et annet problem med prestegårdenes hager var og er at de kun er *"til låns"*. Som regel har de heller ikke vært underlagt åbot (vederlag), slik at det arbeid og de penger presten la ner på dem har de ikke fått noen godtgjørelse for, når de har flyttet fra prestegården. *"Således ble det farlig for en prest å anlegge noe utover det nødvendigste. Det synes rimelig at det på norske prestegårder, som alltid tilredes med åbotsvederlag, enten burde betales noe av den som tiltrer eller han burde pålegges å holde hagen ved like i mot at han har nytelsen av*

den kostnadsfritt," mente Wilse. I "Maanedlige Afhandlinger" uttryckte han det så sterkt som å si at: "Ved prestegårdene, hvor etterkommerne tiltrer kostnadsfritt, burde det gis noe for hagene, slik at elskere ikke avskrekkes fra å bekoste en god og smukk hage, eller at det som en gang var anlagt blev pålagt etterkommeren å holde ved like med et slags straff, hvis han ødela det. Ja ethvert sirlig anlegg bør ei kun ved Lov sikres mot uvillige hender, men endog med ære anses ikke bare som privat utsmykning, men endog som en pryd for hele landet og riket selv."

I ettertid kan det konstateres at de fleste av Wilses etterkommere i Spydeberg prestegjeld har etterkommet hans ønske. Rosing som kom rett etter ham utvidet og anla en meget forseggjort liten barokkhage, hvor det blant annet var en humleallée og -boskett, et galleri med initialene til ham selv og kona, og et

prospekt (maleri som ble tatt in om vinteren) med benker under for enden av hagens midtgang. Den var kantet på begge sider av blomsterrabatter med klipte hekker bak. Det fantes også levende lysthus (bersåer) av syrin og kirsebær, en rund grasbenk med oppstammete bærbusker rundt, og det var laget plass till kjeglebane.

Også senere har det vært prester som har utvidet og forskjønnnet hagen alt etter tidens smak med blant annet en labyrint av snebærbusker og en bro i den lille dammen. Men hele tiden har de behandlet forhenværende presters innsats meget pietetsfulle. De har heller lagt till enn forandret på forgjengernes anlegg, slik at grunntrekken fra 1700-talets hage er fremdeles merkbare ved Spydeberg prestegård.

Om författaren

Madeleine von Essen är trädgårdsamatör med speciellt intresse för trädgårdarnas historia. Det väcktes till liv då hon flyttade in i en trädgård från början av 1900-talet, som hade anlagts av hennes mors mormorsmor. Uppväxten på Ulfåsa i Östergötland, där trädgård och park har präglats av trädgårdsintresserade ägare helt sedan den Heliga Birgittas dagar, har säkert också bidragit till denna inriktning. Resultatet har blivit en bok om norsk och europeisk trädgårdshistoria, diverse artiklar om temat i böcker och tidsskrifter samt flera uppdrag i förbindelse med restaurering av gamla trädgårdar i Norge.

Källor och litteratur

- Källor till citaten är om inte annat är angett Jacob Nicolai Wilses publikationer. (Språket är något moderniserat).
- "Physisk, oeconomic og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge," Christiania 1779.
- "Topografisk Beskrivelse av Edsberg Præstegjeld," publisert i "Topografisk Journal 1795-96".
- "Reise-lagttagelser i nogle af de nordiske Lande," 5 bind 1790-98.
- "Om hvad de Norske Lyst-Haver udfordre og hvilke Slags Behag de give" i Wilses eget tidsskrift "Maandedlige Afhandlinger" 1777.

Arboretum Mustila - 100 år av dendrologi

Text: Antti Autio & Max.Hagman

Mustila Arboretum fyllde 100 år i 2002. Detta firades med en stor fest bland blommande rododendron och andra växter i ett strålande försommarväder. Bröderna Axel och Peter Tigerstedt fick ta emot många bevis på hur uppskattat arboretet är bland kunder, vänner och officiella tjänstemän. Samma år valdes bröderna, vid årsmötet, till hedersledamöter i Föreningen för Dendrologi och Parkvård.

Mustila gods historia går tillbaka till det för Sverige olyckliga slaget vid Kirkholm 1605 då kung Karl IX räddades genom att Henrik Wrede gav honom sin häst medan han själv blev nedhuggen. Hans änka fick då Elimä socken i förläning av konungen. Elimä, som i flera repriser varit gränsocken mot det mäktiga Ryssland hade på sina låglänta lerhaltiga marker under århundraden producerat havre för storgodsens behov. Detta hade emellertid lett till en svår utarmning av markerna.

Arboretets grundare Axel Fredrik Tigerstedt var överintendent för Geologiska Kommissionen. År 1901 övertog han det svårt nedslitna godset Mustila. Snart insåg han att det bästa var att omvandla många av dessa gamla åkrar till skog. Rester av gamla tegdiken fanns ännu på 1950-talet i skogsplanteringarna.

Som chef för det geologiska ämbetsverket bodde A. F. Tigerstedt i Helsingfors. Där kom han att bli intresserad av utländska trädslag och hans söndagspromenader förde honom ofta till Universitetets botaniska trädgård i Kajsaniemi. Där var han speciellt förtjust i professor Fredrik Elfving's planteringar av

utländska träd. Tigerstedt ville ha något liknande på sin gård, men samtidigt skulle det vara till nytta.

Förutom sitt intresse för produktivt lantbruk var A. F. Tigerstedt också intresserad av att pröva på utländska trädarter. För detta valde han ut en moränbacke i närheten av huvudbyggnaden, ett område med en areal på drygt 100 ha. Det döptes till "Kotikunnas", "Hembacken" på svenska. Där startade han sina storskaliga försök med utländska trädslag. Han hoppades att nya trädarter även skulle gagna den spirande finska industrin.

Som utbildad geolog hade Tigerstedt det rätta vetenskapsmannagreppet som grund för sin hobby. Han hade dessutom mycket goda kunskaper i botanik och växtgeografi. För sina försök kunde han därför välja arter som han bedömde som härdiga i Finland och, ännu viktigare, som dessutom kunde ge råvara för industrin. Han ville försöka hitta trädslag från områden med ett liknande klimat som i vårt land men vilka bättre och snabbare än de inhemska trädslagen kunde producera en råvara av hög kvalitet. När Tigerstedt med detta i åtanke började sina

systematiska försök på Mustila visste han ännu inte att denna hobby inom tjugo år skulle göra både honom och Mustila Arboretum välkända inom dendrologin.

Arboretets första år

Som en första åtgärd satte man igång med att systematiskt skaffa frön. Till en början kom de från det egna landet där Finska Skogsfröhandeln (som grundats av en dendrologiskt intresserad forstman K. Tammelander) då ännu verkade. Men snart började man skaffa frö på egen hand. Genom en mycket omfattande korrespondens till olika delar av världen upprättades kontakter med vetenskapsmän, fröleverantörer och plantskolor.

Tigerstedt lyckades däri-genom få frön från arternas ursprungliga växtplatser bl.a. av sådana i Finland ej tidigare odlade trädslag som serbisk gran (*Picea omorika*) och makedonisk tall (*Pinus peuce*). Han lyckades även tidigt skaffa douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*) med ett ursprung som gör att den klarar sig förträffligt i det finska klimatet. Inte heller den hade tidigare odlats som skogs-träd hos oss.

För att produ-

cera skogsträdsplanter grundade Tigerstedt en plantskola på Mustila. När han inledde sina planteringar år 1902 hade han inte denna tillgång utan beställde planter bl.a. från Tavastehus revir som omhändertagit plantproduktionen för den finska skogshögskolan, Evois forstinstitut. Av den första räkningen framgår att Tigerstedt år 1902 köpte 13 000 gran, 10 000 ask, 200 st sibirisk ädelgran, 300 st *Pinus cembra* och 1 200 st *Larix*.

Tigerstedts odlingsförsök lyckades väl, framför allt tack vare hans förmåga att dels välja frön av rätt proveniens och dels genom att sätta plantorna på så goda växtplatser som möjligt. Här var han i den lyckliga situationen att han redan från starten en pålitlig och

intresserad medhjälpare i sin son Carl Gustav. Denne hade då börjat sina biologiska studier.

Under de första odlingsåren var A. F. Tigerstedt ännu anställd i Helsingfors men efter frihetskriget 1918 lämnade han sin tjänst och ägnade sig helt åt Mustila. För sina förtjänster inom statsförvaltningen fick han den sällsynta honorära titeln verkligt statsråd. Nu kunde han ägna sig åt författarskap där han redogjorde för sina tjugoåriga försök.

Verkliga statsrådet A. F. Tigerstedt vid sidan av en *Thuja plicata* 1925. Fotot ur de tigerstedska samlingarna.

sällskapet, det tyska Deutsche Dendrologische Gesellschaft gjorde år 1925 en speciell Finlandsexkursion och ägnade en hel dag åt arboretet.

A. F. Tigerstedt var säkert nöjd med det anrika sällskapets besök som gav honom goda kontakter till Europas dendrologer.

Mustila beskrevs även ingående i den reseberättelse, den s.k. Finnland-Buch, som publicerades i sällskapets meddelanden.

Snart därpå publicerade A. F. Tigerstedt ytterligare en kortare avhandling. Den kan kanske betraktas som hans dendrologiska testamente. När den kom ut hade författaren avlidit. I den kan vi läsa om Tigerstedts världsomfattande tankar om miljöbevarandets betydelse och skogshushållningens avgörande inflytande på klimat och kultur. I dessa frågor var han mycket före sin tid. Man kan bara beklaga att hans idéer inte vunnit genklang förrän i våra dagars miljöbevarande rörelser.

Just då hans arbete verkligen började komma till synes, då träden vuxit till sig och de första fröskördarna kunde tas tillvara från odlingarna på Mustila, avled det verkliga statsrådet A. F. Tigerstedt i november år 1926. Han hann inte fylla 66 år.

C.G.Tigerstedts tid

Som tidigare nämnts hade Carl Gustav Tigerstedt redan som student varit sin far behjälplig i arboretets anläggande och skötsel. Hans erfarenhet kom nu väl till pass när han måste avbryta sina studier för att sköta den stora egendomen och vidareutveckla arboretet.

C. G. Tigerstedt fortsatte försöksodlingarna med utländska barrträd, precis som han gjort tillsammans med sin far. Dessutom började han utveckla ett helt nytt område i arboretets skyddade och frodiga centrum. Det skulle bli Finlands mest betydande rododendronsamling för en lång tid framåt även om alporosorna bara intog en del av det nya plan-

teringsområdet. Anläggningen startades i slutet av 1920-talet. Den blev snart en av vårt lands mest betydande skogsträdgårdar enligt den, speciellt i Storbritannien populära Woodland-Gardening stilen. Man vet att C. G. Tigerstedt fick hjälp med att planera detta projekt av sådana trädgårdsarkitekter och märkesmän inom den finska trädgårdskonsten som Paul Olsson och Bengt Schalin.

De varma somrarna på 1930-talet lockade till försök med klimatologiskt känsliga specialiteter som även den nyligen grundade Mustila Plantskolors katalog var full av. Verksamheten gynnades av de omfattande förbindelser med Mandshuriet, Korea och Japan som utvecklats av Skogsforskningsanstalten i samråd med C. G. Tigerstedt. Allt det material som anstalten ansåg ha mindre skogsekonomisk betydelse övertogs av Mustila där man visste att det kom i goda händer. Tigerstedt hade även finansiellt understött insamlingsexpeditioner till Kina (Josef Rock, Harry Smith) och fick flera fröpartier från dessa insamlingsresor.

Då den heta sommaren 1939 övergick i höst, var rododendrondalen nästan färdig. Hundratals olika rododendron hade samlats där. De hade beställts från Tyskland och Holland. De kanske mest betydande var sorter som förädlades fram av den tyska plantskolefirman R. Seidel i Grünrähchen. De visade sig vara speciellt härdiga.

C. G. Tigerstedt visste då ännu inte att han, i sina samlingar, även hade en rododendron, som med tiden skulle sägas vara världens härdigaste och som senare skulle uppkallas efter honom. Fröet hade man fått under felaktigt namn och genom förmedling av professor Heikinheimo. Han i sin tur hade fått det från Korea genom byte med den dåvarande japanska skogsförvaltningen. Denna koreanska rododendron och Seidels hybrider skulle bli betydande faktorer i de härdiga

alprosornas odlingshistoria.

Kriget satte stopp för fortsatta planteringar på Mustila och många viktiga utländska kontakter bröts för alltid. Efter kriget var Mustila inte längre en plats för nya odlingsförsök på samma sätt som tidigare. Visserligen strävade C. G. Tigerstedt fortfarande efter att skaffa nya, intressanta arter, men han idkade ingen egentlig försöksverksamhet. Då landet åter kom på fötter efter krigsförstörelsen och landavträdelserna skapades en helt annorlunda stämning i samhället. Återuppbyggnadstiden med dess kolonisationsverksamhet och reduktion av storgodsens gynnade inte dendrologin, som man till och med ansåg vara en något elitistisk hobby. De svåra vintrarna under krigsåren hade dessutom, i likhet med katastrofåren 1916-17, åstadkommit betydande skador bland planteringarna. Det visade sig att det på dessa breddgrader då och då inträffar kritiska "flaskhalsar" vilka måste upplevas innan några säkrare uttalanden om framgång kan göras.

Ett slags mellanbokslut i Mustila Arboretums verksamhet var den tredje världsskogs-kongressen som arrangerades år 1949 i Finland. En exkursion till Mustila arrangerades för kongressdeltagarna. Då kunde de granska Mustilas äldre odlingar och konstatera att de fortfarande hade klarat sig bra.

Vid kongressen fick C. G. Tigerstedt redogöra för sin uppfattning angående hur olika arter trivs på olika områden (Anon. 1949). Även om C. G. Tigerstedt var en amatör som botaniker och skogsforskare besatt han ett sällsamt dendrologiskt kunnande. Han var även mycket beläst inom området. Hans egna publikationer är emellertid få. (Se dock t.ex. Tigerstedt, 1927).

Redan 1947 hade han blivit utländsk hedersledamot av Föreningen för Dendrologi och Parkvård och på sin 70-årsdag år 1956 fick han motaga titeln hedersdoktor av agrikultur-

forstvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors Universitet. Carl Gustav Tigerstedt avled bara ett år efter detta, år 1957.

Sönerna tar över

Efter sin fars död hade C. G. Tigerstedt själv fått hela ansvaret för arboretet. Men han behövde inte frukta för Mustilas gård och arboretets framtid. Hans två söner skulle nämligen komma att inverka mycket på arboretets utveckling. Axel Tigerstedt som godsherre och förvaltare av både gården och arboretet och den yngre brodern Peter, vilken som vetenskapsman skulle komma att utnyttja den växtpotential som samlats i arboretet vid sin förädling av vilda rhododendron.

Då man kom till 1960-talet upprätthölls visserligen planteringarna i arboretet men man kunde inte längre satsa resurser på att utveckla detta så som man tidigare gjort. Tiderna hade förändrats. En omfattande sammanställning av odlingsresultaten gjordes dock (P. Tigerstedt, 1970).

År 1973 började man förädla vilda härdiga rododendron. Det skedde under ledning av Peter Tigerstedt, som då avancerat till professor i växtförädling vid Helsingfors Universitet. I detta arbete utnyttjades de arter och sorter som klarat de allra kallaste vintrarna i Mustila. Som moder i dessa korsningar använde man den rododendronart som C. G. Tigerstedt fått från Korea i början av 1930-talet. Den svenska forskaren och dendrologen Tor Nitzelius hade då beskrivit den vetenskapligt och namngivit den som en ny underart till fujirododendron, nämligen *Rhododendron brachycarpum* subsp. *tigerstedtii* (Nitzelius, 1970).

Forskaren Marjatta Uosukainen vid Helsingfors Universitet gjorde en stor mängd korsningar vilka som fader ofta hade någon av de tidigare nämnda hybriderna från Seidel. Av frön från dessa korsningar odlades inalles

omkring tjugotusen planter. Bland dessa valde man de bästa som sedan namngavs och överlämnades för kommersiell distribution (Se t.ex. Uosukainen & Tigerstedt 1988 och Tigerstedt & Uosukainen 1996).

Hoppbacke och radiomaster

En besökande i Mustila kan knappast undgå att se dessa konstruktioner vilka kanske avviker från det vad man är van vid att iakttaga i arboreta och trädgårdar. De ansluter sig dock till Mustilas historia och förtjänar därför att nämnas.

Få besökare vet att dendrologen C. G. Tigerstedt i sin ungdom var en framstående backhoppare och en av pionjärerna för denna sport i Finland. Vid de internationella tävlingarna vid Alphyddan i Helsingfors år 1906 besegrade han flera av sina svenska och norska motståndare och utmärkte sig "för sin efter våra förhållanden stora säkerhet och eleganta hållning" (Wilskman, 1906).

Backhoppning var även ett intresse för hans yngre bror Eric Malcolm Campbell (1887-1925) vilken dock skadade sin vrist vid en övning och fick dras med efterverkningarna hela sitt liv. Detta hindrade honom dock inte från att bli en framgångsrik uppfinnare på elektronikens och radioteknikens områden. Hans patenterade elektronrör möjliggjorde bl.a. det första praktiska genomförandet av ljudfilmen, han konstruerade avancerade hörapparater, bl.a. för Hertigen av Västergötland, prins Carl, och sysslade med bildöverföring per tråd. I en av sina anteckningsböcker skrev han år 1913 att "Det kommer ännu en tid då människorna sitta i sina hem och följa med världens händelser med en apparat som jag här kallar det elektriska ögat. När människorna vant sig vid ljudfilmen kommer de snart att taga i bruk även det elektriska ögat eller Elektroftalmoskopet". Eric Tigerstedt, som med berättigande har

kallats "Finlands Edison" hade tidvis sitt laboratorium på Mustila. Kanske härstammar intresset för amatörradioverksamhet härifrån. Både Peter och i synnerhet hans bror Axel har varit framgångsrika amatörradioentusiaster och det förklarar de stora antennerna som reser sig över exoternas toppar i arboretet. På arboretets sydsluttning finns nu även en minnestavla över Eric Tigerstedt.

Arboretum Mustila, Stiftelsen och framtiden

För att trygga arboretets framtid beslöt Axel och Peter Tigerstedt att överlätad arboretet till den stiftelse som grundats för dess skötsel och upprätthållande. Stiftelsens verksamhet startade 1983. Dess första verksamhetsledare blev Axel Tigerstedt. Så småningom har personalen vid stiftelsen utökats och det har möjliggjort flera nya projekt till fromma för arboretet och dendrologin. Det stigande välståndet i landet återspeglas även i ett starkt tilltagande intresse för trädgårdsskötsel och parkvård och detta har lett till ett uppsving för det dendrologiska intresset.

Mustila Arboretum har, utan att inneha officiell status, blivit ett centralt exkursionsmål och antalet årsbesökare har uppgått till närmare 40 000 personer.

Vid sitt 90-årsjubileum år 1992 återupptog arboretet sin försöksverksamhet med nya utländska växtarter. Vid detta jubileum hölls även arboretets första internationella symposium (Proceedings, 1993). Året därpå var det möjligt att göra en egen fröinsamlingsexpedition till Nordamerika och en andra fröinsamlingsresa kunde göras år 1996. Även i övrigt har fröanskaffning på bred front pågått under hela 1990-talet bl.a. underlättad av de förbättrade kommunikationerna med Ryssland och länder i Fjärran Östern. Sedan något år existerar även Föreningen Mustila Arboretums Vänner som stödjer verksamheten.

Axel Tigerstedt lyssnar på kulturminister Kaarina Dromberg som framför statsmaktens hälsning. Andra gratulanter står i kö.
Foto: Max. Hagman.

Mustila Vin under ledning av sin fabrikörs Maria Tigerstedt (t.h.) hade dukat fram sina bästa produkter. Foto: Max. Hagman.

Genom denna har intresset för odlingsförsök ökat. Tack vare intresserade amatörd odlare har plantor som dragits upp som resultat av de nordamerikanska insamlingarna kommit att spridas över stora delar av landet. Odlarna rapporterar sedan hur försöken lyckats.

100-års festen

Hade 90-årsjubileet präglats av skyfallsartade regn bjöd hundraårsjubileet den 17-19 juni 2002 på det allra bästa försommarväder. Ja vädret hade varit så varmt under våren att arrangörerna ett slag fruktade att rododendronblomningen skulle vara över när 100-årsfesten skulle börja. Så blev det lyckligtvis inte. En stor samling av arboretets gynnare och vänner, dendrologer från när och fjärran samt representanter för statsmakten och kommunen samlades till en informell familjefest på arboretets sydsluttning, dagen till ära försedd med sittplatser och bord och - för säkerhets skull - regnskyddsparasoll.

Statsmaktens hälsning framfördes av kulturministern Kaarina Dromberg som sade sig ha egen praktisk erfarenhet från sitt arbete i Mustila plantskola. Därefter följde en lång rad gratulanter från hemlandet, de nordiska och baltiska länderna ävensom från Kina och Ryssland.

Man skålade i produkter från Mustila Vin, avnjöt en väl-

smakande lunch och gjorde sedan en kort rundvandring i arboretet. Redan dagen före hade det internationella symposiets gäster samlats på Moisio gårdshotel för att behandla temat "Plant Hunting from the East for Northern Climate in the 21st Century". Dessa föredrag kommer att publiceras i likhet med vad som var fallet med symposiet år 1992. Innan kaffet hann deltagarna ännu bevittna namngivandet av en ny rododendronsort vilken till ära för arboretets mångåriga ledare döptes till "Axel".

Till gästerna hade vid det här laget sällat sig medlemmar i tvenne exkursioner tillhörande den Nordiska Skogskongressen som pågick i landet varför värdarna med medhjälpare var strängt upptagna.

Efter en sekellång verksamhet står Mustila nu inför nya och intressanta uppgifter. Många

av de äldsta kulturerna närmar sig förnyingsåldern och bör så småningom förnyas.

Allmänhetens intresse för träd och buskar bara växer och klimatet kanske även förändras. För allt detta är Mustila dock med sina omfattande samlingar väl rustat och kan med förtröstan se fram mot kommande decennier.

Litteratur

Aarnio, B. 1921. *Utsugningskultur i Finland (s.k. gamla haverlandsmarker)* Geologiska Kommissionen i Finland Geotekniska Meddelanden 29 : 1-36

Anon. (C.G.T.) 1949. *III World Forestry Congress, Excursion guide for Mustila Arboretum*, 20 pp.

Nitzelius, T. G. 1970. *Rhododendron brachycarpum D. Don ex G. Don ssp tigerstedtii eine neue Unterart. Vorläufige Mitteilung.* Deutsche Baumschule 22 (7):207-212.

Proceedings, 1993. *Mustila arboretum as a centre for introducing and breeding shrubs and trees.* Proceedings of the 90th Anniversary Jubilee Symposium of Mustila Arboretum, Moisio Manor 19-21. August 1992. Helsinki, Yliopistopaino, 116 pp. (ISBN 952-90-5015-1)

Tigerstedt, A.F., 1910. *Socket af lönn.* Uppsatser i skogsbruk 1910 : 194 - 197

Tigerstedt, A.F., 1911. *Socket af lönn.*

Suomen Metsänhoitoyhdistyksen Julkaisuja - Finska Forstföreningens Meddelanden 28 : 9-11.

Tigerstedt, A.F., 1922 a. *Mustilan kotikunnas. Kertomus kokeista ulkomaisilla puilla ja pensailta Mustilassa vuosina 1901-1921. I. Havupuut (Arboretum Mustila. English preface and summary , p.21-34).* Porvoo, Werner Söderström Osakeyhtiö, 231 pp.

Tigerstedt, A.F., 1922 b. *Arboretum Mustila. Kertomus kokeista ulkomaisilla puilla ja pensailta Mustilassa vuosina 1901-1921: I Havupuut. Arboretum Mustila. Report on experiments with trees and shrubs of foreign origin in Mustila 1901-1921: I. Conifers. (Summary in English.)* Acta Forestalia Fennica 24: 2, 230 pp.+ 51 illustr..

Tigerstedt, A.F., 1926. *Dendrologins yttersta mål och medel.* Forstlig Tidsskrift 1926: 81-85.

Tigerstedt, C.G., 1927. *Pinus murrayana.* Forstlig Tidsskrift 1927:31-48

Tigerstedt, P.M.A., 1970. *Dendrologiska experiment på Arboretum Mustila.* Lustgården 1969-70: 141-174.

Tigerstedt, P.M.A. & Uosukainen, M. 1996. *Breeding Cold-Hardy rhododendrons.* Journal American Rhododendron Society 50 (4): 185-189.

Uosukainen, M. & Tigerstedt, P. M. A. 1988. *Breeding of frosthardy rhododendrons.* Journal of Agricultural Science in Finland 60 :235-254

Wilskman, I., 1906. *Idrotten i Finland i början av tjugonde seklet III: Cykelsport, hästsport, vinteridrott.* Helsingfors, Förlagsaktiebolaget Helios, 169 pp.

Om Ronneby Brunnspark

- en historia, ett projekt

Text: Anna Jakobsson

Den första surbrunnen i Ronneby upptäcktes år 1705 och samma år startade apotekaren i staden en brunnsverksamhet i liten skala, med brunnsdrickning framför allt för sjuka sjömän från Karlskrona.¹ Fram till 1873 var anläggningen kring brunnen ganska blygsam, ca 80 meter i kvadrat. Den utvidgades då till en nästan 40 gånger så stor yta, med villor för brunnsгäster, planteringar och promenader i "finpark" och i "naturskog".² Nyanläggningarna i Ronneby Brunnspark åren 1873-1878 genomfördes av trädgårdsmästare Henrik Madelung och planerna för dem ritades av Landskabsgartner³ Henry August Flindt från Köpenhamn.

Då besöksantalet var som störst, d.v.s. under 1900-talets första år, kunde Ronneby Hälsobrunns Aktiebolag stoltsera med ett stort brunnsshotell, idrotts-, badhus-, gymnastik- och kuranläggningar, velociped- och kugelbana samt en stor park för promenad och umgänge. Vackra planteringar, en plantskola, ett jordbruk och en vida känd rosenodling hörde även till hälsobrunnen. Efter första världskriget sjönk besöksantalet och kurverksamheten upphörde helt år 1939.⁴

Sedan 1996 är stora delar av anläggningen byggnadsminnesförklarad. På uppdrag av Länsstyrelsen i Blekinge Län och Ronneby kommun har Institutionen för Landskapsplanering Alnarp arbetat fram en historisk beskrivning samt en vårdplan med tillhörande program för Ronneby Brunnspark. De följer *Kulturminneslagen*⁵ (1989) och *Florensdocumentet*⁶ (1981). Projektet med Ronneby Brunnspark har sedan fortsatt med fördjupade inven-

teringar och åtgärdsplaner. I skrivande stund har en skötselplan för "Kulturresevat Ronneby Brunn" blivit färdig på Institutionen för Landskapsplanering Alnarp i enlighet med Miljöbalken. Beslut i frågan om bildande av Kulturresevat i området väntas bli fattat i december 2002.

Bad-, brunns- och kurhistoria

Ronneby Brunnspark i Ronneby, Blekinge län, är en av Sveriges äldsta hälsobrunnsanläggningar. Som den första i Sverige räknas Medevi brunn år 1678, följd av bl.a. Sätra 1700, Ronneby 1705 och Ramlösa 1707.⁷ En dyrkan och ett bruk av naturliga källor kan ledas tillbaka till vår forntid. Det första belägget i Sverige på begreppet hälsobrunn och då i betydelsen källa som skänker frälsning är från 1541 (SAOB). Det var dock inte förrän med hovläkaren Urban Hiernes program för Medevi brunn 1679-80 som en mera organiserad kurverksamhet kring brunnarna

startades. Och i kurverksamheten ingick nu ett glatt nöjesliv, passlig diet, avkoppling samt promenader och utflykter i kringliggande natur i samband med brunnsdrickningen.⁸

Urban Hierne hade på uppdrag av *Collegium medicum*, bildat 1663, rest runt bland Europas brunnsorter för att vid hemkomsten kunna skapa nya, bättre hälsoinrättningar i Sverige och även bättre möjligheter för undervisning av läkare.⁹ En bidragande orsak till hans uppdrag var också att det låg i rikets intresse att behålla kapital inom landets gränser. Under 1600-talet hade det blivit allt mera populärt bland den svenska adeln att åka utomlands på kur och man spenderade mycket pengar på dessa resor i Eurpoa.¹⁰

Brunnsparks- och kurparkshistoria

Gemensamt för många av de tidiga hälso-brunnarna som anlades på 16- och 1700-talen – liksom de nere på kontinenten – är den raka "promenaden": en bred grusad gång under skuggande träd, nära källan eller brunnen.¹¹ Promenaden anlades i förhoppningen att det vatten man intagit skulle få största möjliga medicinska verkan¹² och möjligen även skulle hindras från att dunsta från kroppen av solens strålar. Kanske motverkade trädens skugga också den yrsel som kan uppstå efter den brunnsdrickning och lagoma ansträngning på fastande mage¹³ som brunnsvärderna var ordinerad. I de flesta kurparkerna har de första promenadplatserna oftast inte förändrats över tiden utan ser idag ut precis som de alltid gjort, antagligen därför att deras funktion som promenadstråk har levat kvar och inte heller förändrats.

Övriga attribut som rekommenderades var många bänkar under träden för möjlighet till vila efter promenaden,¹⁵ samt lek- och motionsinslag som gungbrädor och gymnastikanläggning.¹⁶ Förolyckheten ansågs lika viktig

för ett tillfrisknande som den regelrätta läkarevården.

De första brunnarna i Sverige i början av 1700-talet var små och enkla med betoning på fattigvård, under gustaviansk tid förfinades de både när det gällde umgänget vid brunnen och parkmiljön, med inflytande från Frankrikes kurorter och från Gustav III:s hov.¹⁷ Större kurparker anlades eller omlades kring flera brunnar i Europa men även i Sverige¹⁸ under 1800-talets senare del. En följd av detta blev att brunnarna blev allt populärare. Både till utformning och sitt innehåll kom kurparkerna att till stor del likna de offentliga parker som anlades under samma period.¹⁹ Men kurparkerna och hälsobrunnarna skilde sig från dessa parker bl.a. genom att de ofta var försedda med staket, åtminstone sommartid²⁰ och att inträde betalades av varje besökare. Avgiften var beroende av vilken klass man tillhörde/delades in i²¹ och anläggningen utnyttjades av de olika klasserna vid olika tidpunkt och på olika sätt.²² "Parklivet" var dessutom koncentrerat till tre månader under sommaren²³ och anläggningarna låg därför mer eller mindre i dvala under resten av året. De svenska kurparkerna, med undantag för Ronneby, blev dock aldrig så stora som de på kontinenten.²⁴

Formspråket i anläggningarna var i första hand anpassat efter kurverksamheten och brunnsdrickningen. Det var antagligen delvis därför som det i stor utsträckning förblev "formellt" i sitt utseende. Raka promenader med linjära trädplanteringar (alléer) och ett symmetriskt formspråk förblev utmärkande för Ronneby hälsobrunn ända till slutet av 1800-talet,²⁵ eftersom man där inte kom att anamma den offentliga parkens form. Vid denna tidpunkt skapades detta av slingrande gångar och ett växtmaterial med annorlunda färg och form. De flesta hälsobrunnar och kurparker har kvar den tidigaste strukturen

Livet vid brunnarna framställdes ofta likt sticket ovan, föreställande flanerande brunngäster vid Ronneby Brunn efter en teckning av C. S. Hallbeck 1877. Nobla herrar och damer med parasoll samtalar stilla under lummiga trädkronor och med en vacker vy mot en paviljong, här ett schweizeri, byggt 1873-74 och rivet 1896. (ur Trolle, 1878)

med den raka promenaden (jämför med t ex Grötlunken vid Medevi), eftersom den så väl hänger ihop med brunnsdrickningen. Medevi och Sättra Brunn domineras t.ex. än idag av dessa tidiga karaktärsdrag.²⁶ Ronneby Hälso-brunn/Ronneby Brunns-park, som expanderade enligt europeiskt mönster, behöll den raka brunnspromenaden men kompletterades med en större park med de nya växterna och utformningsidealen. De nya idealen och det nya växtmaterialet har i olika omfattning också anammats av andra brunnsanläggningar.²⁷

Utformningen av hälsobrunnarna var även under 1800-talet starkt förknippade med deras funktion – kurverksamheten. Flera av de svenska hälsobrunnarna expanderade med nya badhus, bostäder och restauranger för

brunngästerna samt med nya park- och trädgårdsanläggningar anpassade till verksamheten. "Naturlika" promenader kombinerade med promenader i "riktig natur" var komplement till den raka brunnsallén och den mer strikt geometriska formen som 1700-talets anläggningar vid hälsobrunnarna bestod av. För Ronneby hälsobrunns räkning anlades promenader i den natursköna Brunnskogen som var en före detta betesskog.

Från 1800-talets mitt var hälsobrunnarna, framför allt borgerlighetens och de välbärgades sociala arena, likt de första offentliga parkerna,²⁸ där promenaderna, det glada nöjeslivet och avkopplingen ägde rum. En annan viktig funktion som hälsobrunnarna fick var som förmedlare av den nya vetenskapen och vattnets dokumenterade läkande

krafter. Parkanläggningarna var en självklar del i kurverksamheten och i den praktiska vården av sjuka. En sjuk- och fattigvård tillämpades redan tidigt vid brunnarna runt om i landet.²⁹

Begreppet hälsobrunn utvidgades på 1800-talet i samband med att även havsbad räknades som hälsobringande och inte längre sågs som livsfarligt.³⁰ Havsbadet blev ett komplement till karbad och begreppen badort och kurort blev vanliga från första hälften av 1800-talet.³¹ Långt ifrån alla hälsobrunnar låg nära havet och "utvecklades" till badorter. Ronneby Brunn blev under sin storhetstid 1873 till ca 1920 en av de större bad/kurorterna och turistattraktionerna i Sverige. Det berodde nog mycket på tillgången till ett stort hotell med restaurang men antagligen även på utbudet av både kar- och havsbad, möjligen även på att man här kunde promenera i "natur" och i "finpark".

Ronneby Brunnsparkens historia

Brunnsplanen - den första tiden

När den första hälsobringande källan upptäcktes vid Ronnebyåns västra sida år 1705 var marken så vattensjuk att den mest liknade ett kärr.³³ Då denna första källa sinade 1726 hittades en ny, tvåhundra steg söderut,³⁴ på ett område som var minst lika vattensjukt och magert att odla. Det var kring den källan, numera kallad Gamla Källan, som Ronneby Hälsobrunn växte fram. Runt denna nyfunna källa växte mest al och björk.³⁵ Marken användes nog framför allt till bete, då det inte gick att odla speciellt mycket där. Någon har senare uttryckt att de intilliggande styckena var så magra att "inte ens 20 gräshoppor kunde livnära sig därpå".³⁶

En yta på ca 80x80 meter,³⁷ kallad brunnplanen eller brunnsgården,³⁸ inhägnades av stadsapotekaren i Johan Eberhardt Ferber

från Karlskrona, som blev utsedd till brunnsintendent vid Ronneby surbrunn 1726. Närmast ån planterade han en rad granar³⁹ för att markera brunnsplatsen och entrén till anläggningen. Ett kvadratisk brunnshus,⁴⁰ med väggar och tak, byggdes för att skydda det mineralrika vattnet, troligtvis efter förebilder från bl.a. Tyskland.⁴¹ Brunnshuset fick sitt nuvarande utseende med tolvkantigt tak och en antikinspireerad fasad år 1846.⁴² Övriga byggnader som uppfördes på 1700-talet var ett badhus, en "brunnssal" för bland annat morgonbön, två hemlighus, ett för män och ett för kvinnor, samt brunnskänkens hus och förråd.⁴³ Idag finns inga av dessa 1700-talsbyggnader kvar.

En av apotekare Ferbers medhjälpare, Lars Gistrén, efterträdde honom som brunnsintendent år 1758.⁴⁴ Anläggningens skick var vid den tiden inte det bästa. I ett meddelande till Konungens befallningshavande stod att brunnspanen vid Gistréns övertagande "ej hade så mycket jord uppodlad att en kålplanta därpå kunde sättas". Gistrén förbättrade förutsättningarna för att odla och planterade ekar på brunnspanen på 1760-talet. Flera av dem stod kvar så sent som 1905. Han fick många lovord för att han dessutom anlade "spatsergångar" och planteringar.⁴⁵ En numera mycket gammal ek, som fanns på platsen och möjligen fungerat som inspirationskälla till Gistréns planteringsförslag, står ännu kvar 50 meter utanför den gamla brunnspanens gräns.

I brunnshusets närhet anlades tidigt en promenad i form av en trädallé, som sträckte sig över brunnspanens hela längd i nord-sydlig riktning. Den har idag samma sträckning som under slutet av 1700-talet.⁴⁶ Träden längs promenaden har ersatts i omgångar, varav flertalet kring sekelskiftet 18-1900, bl.a. vid brunns 200-årsjubileum 1905.⁴⁷

Under 1730-talet fram till 1820-talet bestod anläggningen av tre delar; promenader, upp-

odlad mark och brunnskänkens egna trädgårdar. Brunnskänkens uppgift var att skänka ut vatten till brunnsгästerna men också att sköta "brunnsplanens uppodling på därför afsedda ställen".⁴⁸ Förutom brunnsplanens åkerlappar och ängsvegetation, vars avkastning han fick nyttja⁴⁹ och som upptog två tredjedelar av anläggningens yta, skötte han också en egen kålgård med grönsaker samt en liten tobaksodling.⁵⁰ Kålgården låg bakom platsen för dagens Badhus No 1.

En av de första brunnskänkarna, båtsman

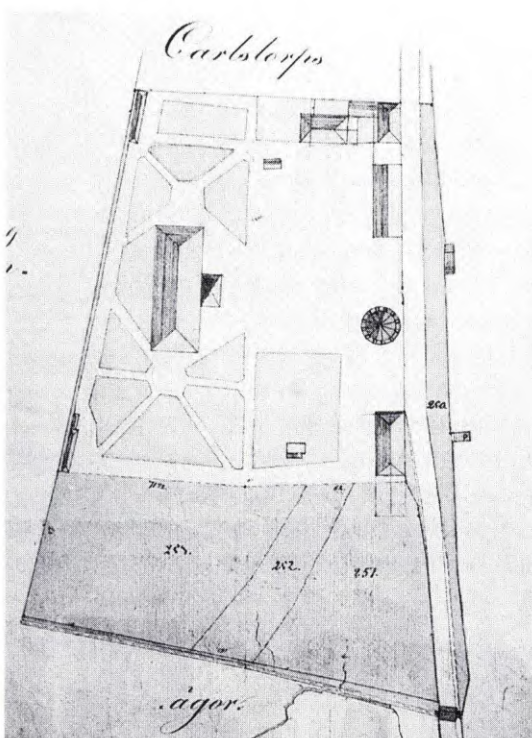
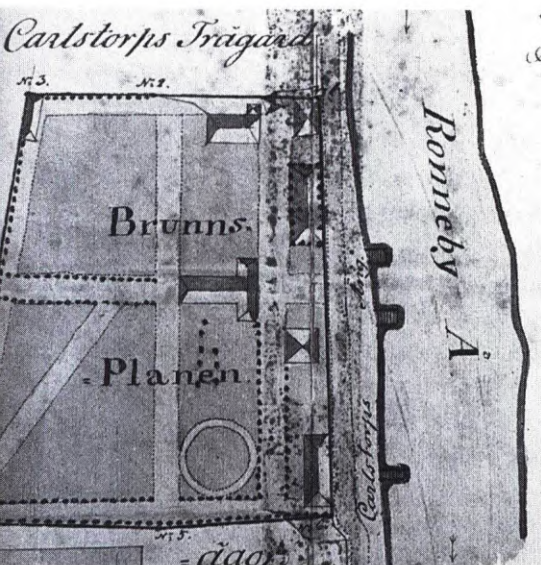
En karta över Brunnsplanen 1829 visar bland annat dispositionen mellan promenadstigar och planterade/uppodlade ytor. En karusellanläggning är synlig i anläggningens södra del (cirkelform), brunnskänkens hus och trädgårdar ligger i norra delen, källan i östra delen är överbyggd med en kvadratisk byggnad och två avträdeshus ligger i vardera nordvästra och sydvästra hörnen. Promenaden intill brunns-huset (kvadratisk byggnad i östra delen) är delvis planterad med träd. Huruvida prickmarkeringarna faktiskt motsvarar träd är oklart, då lantmäteriets kopia av samma karta uppvisar ett helt annat trädplanteringsmönster.

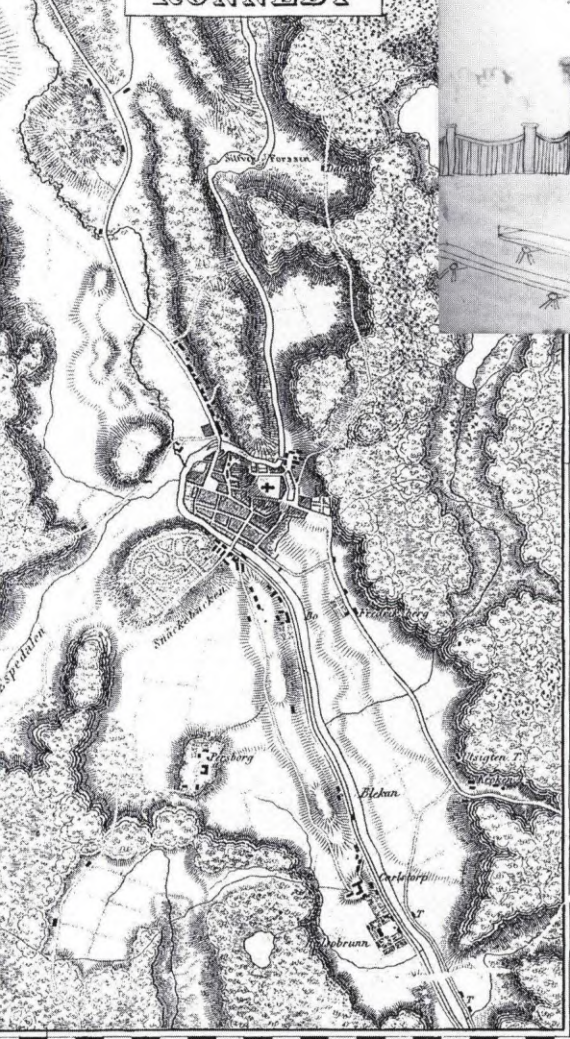
Carl Mattisson Pelican, anställdes 1761. Han gödslade och odlade upp marken så pass bra att markens dåvarande ägare, sadelmakare Carl Nilsson Rundborg, efter ett tag trätte med arrendatorn, apotekare Lars Gistrén i Ronneby och senare hans efterträdare doktor Arvid Faxе, om rätten att odla upp den.⁵¹

Under 1820-talet tillkom gymnastikutrustning och en karusell,⁵² vilket tydligt talar för anläggningens funktion som sjuk- och friskvårdsanläggning, där förnöjsamhet och lagom fysisk aktivitet var viktiga inslag i kuren

(CRK, Förrättningsarkivet, äldre kartor och planer, Karta öfver Ronneby Hälsobrunn uti Blekinge Län, Medelstad Härad, Ronneby socken och å Hemmanet Carlstorps ägor upprättad År 1829 af P. P. Lagström)

Brunssalongen hade flyttats och grönytorna lagts om. Tobakslyckan hade tillfogats i söder. (CRK, Förrättningsarkivet, äldre kartor och planer, Karta öfver Krono Lägenheten och inköpte jorden från Krono Skatte Hemmanet Carlstorp till Ronneby Hälsobrunn uti Blekinge Län och Medelstad Härad upprättad för Hemmantals åsättning År 1847 af J Holmberg.)

Brunnshuset och brunnsplanen år 1859 i en skiss av Carin Sylvander. Mängder av bänkar är uppställda under lummiga träd. Texten lyder: "Brunnshuset vid Rotneby inneslutande 2ne källor - den enas vatten så starkt att det var nästan odrickbart", "Brunnssalongen är här midtemot". (Nordiska museet, Sigurd Wallins arkiv, Carin Sylvanders resedagbok, häfte 2, Pl. 48.)

En karta från 1848 visar tydligt hälsobrunns stjärnmönster längst ned i bilden. Här tydliggörs brunnsens avstånd från köpingen, samt närheten till höjdryggen och Carlstorks utmark, som senare blev Brunnsskogen, i väster. (Blekinge museum.)

nämigen för att man skulle *hålla sig frisk* och inte bara *bli frisk* från en sjukdom.

År 1844 revs Brunnssalongen och en ny byggdes lite längre västerut. Därmed blev entréplatsen och promenadytan större. Ungefär samtidigt fick källan en ny överbyggnad (den vi kan se idag) och gångstigarna lades om i ett stjärnmönster kring den nya brunnsalongen.⁵³ På 1840-talet inköptes också ny mark. Anläggningens yta ökade med nära 50 procent. Den nya marken kallades Tobaklyckan⁵⁴ och detta namn talar för den vanligt förekommande odlingen av tobak (*Nicotiana*

tabacum) i början av 1800-talet i regionen, bland annat utanför Karlshamn.⁵⁵

"Utvidgning och försköning" 1873-78 på förslag av Henry August Flindt

Ronneby Brunns storhetstid kan räknas från år 1873, då Ronneby Hälsobrunn AB bildades, fram till slutet av 1920-talet (1929) då bolaget gick i konkurs. Dessa år omfattar en stor omläggning och utveckling av den till en början lilla hälsobrunnsanläggningen. På fem år, 1873-78, planerades och anlades en ungefär 40 gånger så stor yta jämfört med den gamla brunnsplanen kring källan.⁵⁶

År 1873 köpte bolaget Ronneby Hälsobrunns

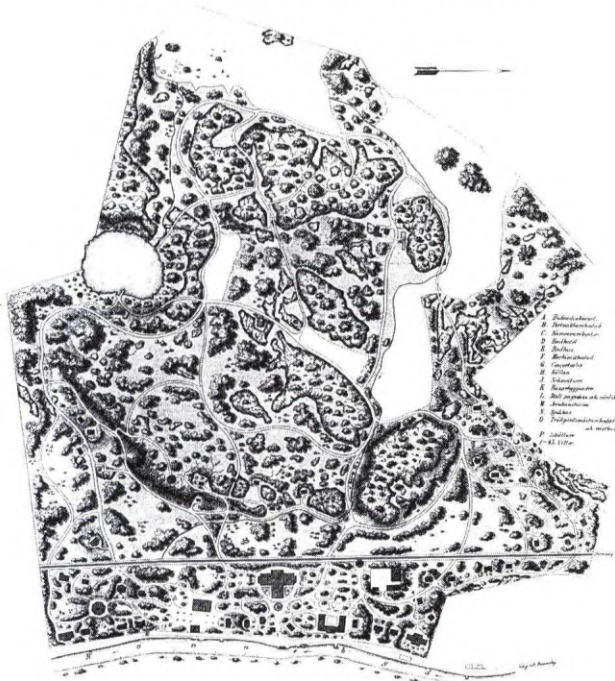

Foto från östra sidan av Ronnebyån strax före 1877 då brunnsalongen, till vänster i bild, fick en andra våning. Platsen kring källan utkristalliserades år 1726 och det tolvkantiga Brunns huset över källan har sett likadant ut sedan 1846. En av apotekare Ferbers granar, planterad för att markera hälsobrunnens gräns under 1730-talet, syns till höger. (Nordiska Museet, Topografiskt arkiv - Städer, Ronneby 2, Fredrik Bergmans fotoalbum.)

Flindt och Rasmussens första "plan till utvidgning och försköning af Ronneby Helsobrunns och badanstalt 1873" realiserades bara i delar. Stigdragningen i skogen genomfördes i huvudsak enligt förslaget, liksom byggnader och planteringar i det södra villaområdet. Planerna på en järnväg genom anläggningen och ett stort hotell i parkens mitt realiserades inte. (se även Persson, KunstK, oregistrerat material, Flindt: Ronneby 1987.)

PLAN

till
utvidgning och försköning af Ronneby helsobrunns och badanstalt

AB hela Carlstorps hemman samt en del av Ronneby-Persborg norr om Carlstorp.⁵⁷ De olika delarna av anläggningen som växte fram på tidigare delar i Carlstorps hemmans inägo- och utmarkssystem kom i folkmun efterhand att kallas Brunnsskogen och Brunnsparken.

Brunnsskogen bestod mestadels av Carlstorps före detta utmark (betesmark) uppe på bergen. Vid tiden för utvidgningen bestod området av en ganska gles skog och ett delvis nedlagt jordbruk. Till jordbruket hörde åker, äng, en torvmosse samt en oxhage. I hälsobrunnens regi lades de om för att bli pittoreska målpunkter längs brunnsvästernas vandringar. Brunnsparken blev anläggningens "finrum" och anlades på hemmanets tidigare ängs- och åkermark d.v.s. på den plana ytan öster om bergsbranten, nära ån och den gamla brunnsplanen.⁵⁸

Landskapsgartner Henry August Flindt (1822-1901) från Köpenhamn anlätades för att upprätta ett förslag på parkens omläggning. Hans landsman, arkitekt Christian Ferdinand Rasmussen (1831-1903), fick uppdraget att rita de nya brunnsbyggnaderna och villorna.⁵⁹ Flindt var en framstående trädgårdsarkitekt som arbetade med flera slottsträdgårdar och offentliga parker både i Danmark och i Sverige under slutet av 1800-talet.⁶⁰ Några av villorna ritades senare av andra arkitekter, bl.a. av Svante Svensson i Karlshamn. Han ritade bl.a. den Italienska villan år 1881.⁶¹

Flindts förslag för parken nedanför berget hade karaktären av en för tiden typisk landskapsinspirerad park. Vegetationen, inspirerad av inhemsk men också en främmande "exo-

tisk" natur, låg intill gångstigarna och dess skärningspunkter. Däremellan låg öppna ytor, fria för utblickar mot speciellt vackra träd eller byggnader.⁶² Blomsterplanteringar smyckade parken på strategiska platser, nära viktiga byggnader och samlingsplatser.⁶³ Gångstigar, både de nere i parken och de som sprängdes fram med dynamit i skogen,⁶⁴ lades ut på ett sätt som förstärkte nyttan med promenaden och besökarens naturupplevelse – de skulle ge skugga och lä men samtidigt skulle de framhäva det måleriska hos terrängen och omgivningarna.⁶⁵

Till hjälp med själva anläggandet av parken anställdes en dansk trädgårdsmästare, V. V. Rygaard som Flindts assistent. Han efterträdde 1874 av sin landsman Henrik Madelung som brevlades höll Flindt underrättad om hur arbetet framskred med väganläggningar, planteringar och växtbeställningar.⁶⁶ Till sin assistans hade Madelung män och kvinnor från Ronneby som hjälpte till med väganläggning i skogen, plantering av buskar och träd, märkning med etiketter m.m.⁶⁷

Henrik Madelung blev senare arrendator av brunnsbolagets jordbruksmark vid Karlstorp. Han bosatte sig med sin familj i anläggningens norra del där han i en frukt- och köks-trädgård odlade frukt och grönt till hotellets gäster. Som en del i avtalet med hälsobrunnen skötte Madelung även alla parkens planteringar och lånade också ut sin droska åt brunns-gästerna för turer hela vägen runt skogen.⁶⁸ Han blev vida känd för brunnens rosenodling som låg intill ån söder om Blekan, och ifrån vilken han sålde både plantor och buketter.⁶⁹

Madelung kom att stanna vid brunnen som trädgårdsmästare i hela 49 år. När han drog sig tillbaka år 1923, anställdes Paavo Johannes Lindquist från Alnarps trädgårdsskola.⁷⁰ Under hans anställning anlades det en damm med fontän framför brunnshallen⁷¹ vilka sett ganska olika ut genom åren och som nyligen

(1998) har restaurerats.⁷²

Byggandet av brunnsvillor i Brunnsparken kom snabbt igång år 1873 och de första byggdes i närheten av Gamla källan. Samtidigt startade man anläggandet av träd- och buskplanteringar i det område som idag kallas Brunnsparken. Första bolagsåret, 1873/74, anlades dels gångstigar i skogen dels parken i "Södra villaområdet" med Schweizeri (rivet 1896) samt brunnsvillor. Under den period då Gamla brunnsplanen ombyggdes arrangerade man där utplanterings- och orangeriväxter, bl.a. äkta lager, fikon, olean-der och *sparrmannia*.⁷³

Hösten 1874 och våren 1875 anlades parkdelen väster om Södra villaområdet, där Villa Vera idag ligger. Badhuset vid gamla brunnsplanen, kallat Badhus No 1, ritat av C. F. Rasmussen stod klart i juni 1875. Åren 1875-76 byggdes trädgårdsmästarebostaden i norra delen av anläggningen (idag riven) och stora delar av parken väster om den gamla brunnsplanen anlades. Samma säsong anlades även en plantskola i skogen, på samma plats som Sven-Ingvar Anderssons Dofträdgård idag ligger. Hela Brunnsparken nedanför berget var i princip färdigplanterad 1878 enligt Flindts ritningar, som efter det första förslaget var nya för varje säsong och för varje parkdel.⁷⁴

Det nya växtmaterialet med annorlunda färg och form liksom blomsterplanteringar och s.k. tapetgrupper ingick i mönstret för omdaning av Ronneby Brunnsparke. Det nya växtmaterialet och blomsterplanteringarna hörde till "finrummet" och sällskapsrummet, där brunns-gästerna flanerade och där de bodde (1800-talets brunnsvillor). Mängder av växter beställdes åren 1873-1878. De tusentals plantor träd och buskar som beställdes var till stor del "inhemska" arter men man beställde även del "nymodigheter", med annorlunda färg och form eller helt ny-

introducerade arter. Den första rododendronplantan beställdes till Ronneby Brunnsparke redan 1873.⁷⁵

Valet av växtmaterial och Flindts sätt att placera busk- och trädgrupper över parkytan hör framför allt till den trädgårdsstil man på 1800-talet kallade för "landskapsstil" och som i flera "mönsterböcker", bl.a. av Daniel Müller, delas in i tysk och engelsk stil. I Müllers *Trädgårdsskötsel* 1858 rekommenderades lämpliga träd, buskar och blommor för att passa olika stilar. För "den tyska stilen" rekommenderade Müller hängande trädformer för placering centralt på gräsplaner. Brokbladiga träd liksom blommande buskar och blomstergrupper skulle placeras närmast boningshuset.⁷⁶

Henry August Flindts planer för Ronneby Brunnsparke visar en indelning av vegetationen i trädgrupper, buskgrupper, grupper bestående av både träd och buskar samt blomstergrupper. Närmast byggnaderna, framför allt nära Brunnsplanen och villorna i söder, placerade han blomstergrupper och buskage av blommande buskar. De buskar han använde var i första hand äppelros, syrenschersmin och trädgårdsprakttry.⁷⁷ Längre bort från byggnaderna använde sig Flindt av trädgrupper. Närmare byggnaderna bestod planteringen av både träd och buskar. Mellan villorna i "Södra Villaområdet" (och endast där) planterades enstaka träd som dessutom hade avvikande färg och form. Dessa träd var "på modet", just då, t.ex. gulblommig hästkastanj, korstörne, robinia och brokbladig alm.⁷⁸ Mönstret för plantering följde alltså rekommendationerna för den "tyska stilen" i Müllers *Trädgårdskonst*, även om det är osäkert om Flindt hade just den mönsterboken som inspirationskälla. Den gulblommiga hästkastanjen och den brokbladiga almen finns kvar i detta område i Ronneby Brunnsparke.

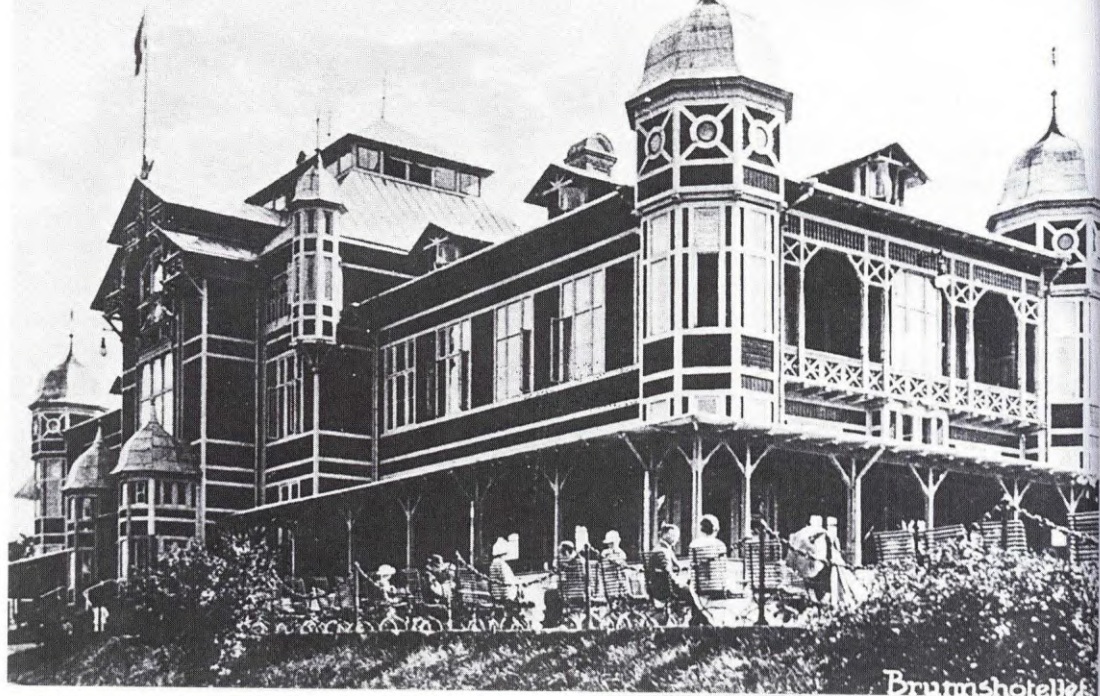
Det stora stycke "natur" som den före detta Brunnskogen var kompletterade den "fin-

parke"-del som anlades närmast Gamla källan nedanför berget. Betesmarkens glesa skog på berget lämpade sig ypperligt för lite längre promenader. Den gamla oxhagen gjordes om till plantskola som drevs av trädgårdsmästare Henrik Madelung. De åkrar som tidigare legat öde odlades och torvmossen kom till god användning för uppvärmningen av de nya brunnsvillorna.⁷⁹

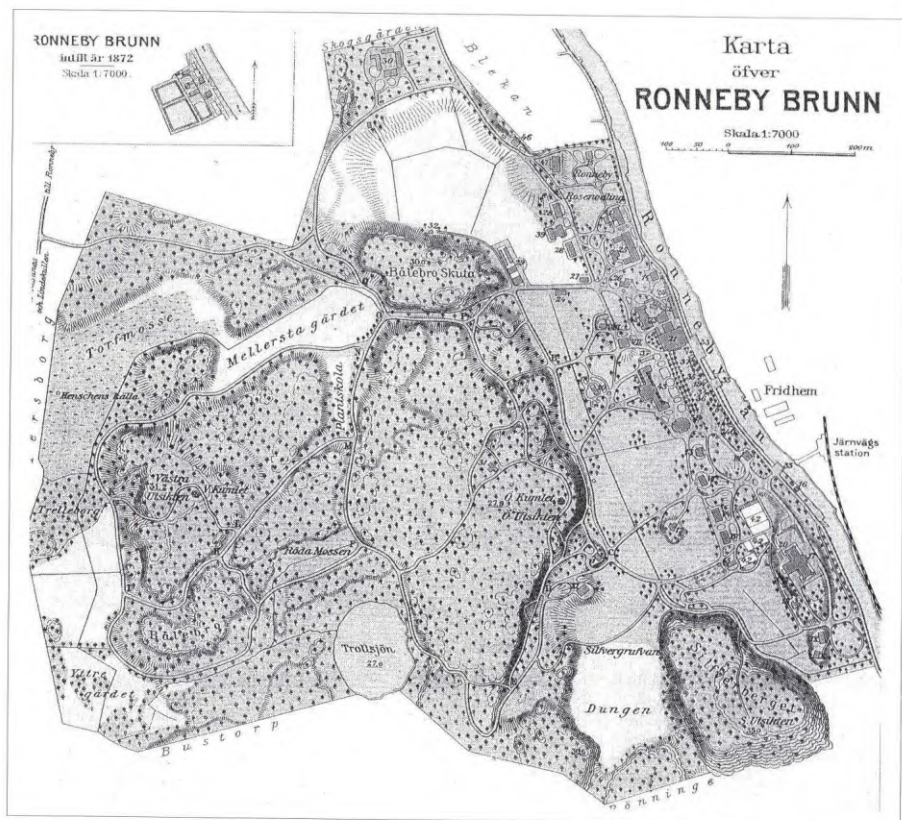
Stigarna i skogen, som mestadels nyanlades på förslag av Flindt, kom bokstavligen att gå över stock och sten, förbi gamla gården och fornlämningar från bl.a. bronsåldern. Detta för att brunnsvärderna skulle få en så upplevelserik vandring som möjligt längs den promenad som läkaren ordinerat. Västra och Östra kumlet var bronsåldersrösen kring vilka utsikter och viloplats utformades för att vara mål⁸⁰ på brunnsvärdens vandring i kurens syfte.

Den totala sträckan och tiden för promenaden, både under och efter själva brunnsdrickningen, var avgörande och ansågs mycket viktiga.⁸¹ Därför kompletterade de nya stigarna den gamla brunnsallén i anslutning till källan. För att besökarna lättare skulle hitta lade man ut stenar med bokstavsmarkeringar vid vägkorsningarna i skogen. Motsvarande bokstäver var utsatta på en besökskarta. Flera av dessa stenar finns kvar. Några skyltar restes inte.

Natursköna platser utanför anläggningen besöktes av Ronneby Brunns gäster som en del av kuren. Trots att anläggningen i sig var omfattande och redan låg på en naturskön plats, söktes avskildhet och ej tillrättalagda platser för vila och eftertanke. Sådana natursköna platser var Djupadal, Karön och Johannishus. Karön ligger ungefär tio minuters båtut i Ronnebys skärgård. Den bebyggdes på 1870-talet med ett antal villor och en restaurang. En reseberättelse från 1880-talet beskriver ön som "pikant okultiverad"

År 1897 byggdes ett stort trähotell i anläggningens södra del. Det brann ner i november 1959 och ett nytt hotell i betong uppfördes på platsen 1961. (CRK, Fotografier, Ronneby Brunn, Hotellet)

År 1905 fick brunnsgästerna denna karta i sin hand vid ankomsten. Bokstäverna i korsningarna motsvarar stenar med röda bokstavsmarkeringar ute i anläggningen. En helt ny brunnshall (nr 43) med nya blomsterplanteringar kantar anläggningens äldsta delar med bl.a. promenaden från 1730-talet, brunnshuset från 1846 (nr 19) och badhusbyggnaden från 1873 (nr 21) (ur Ingstad, 1905)

i motsats till blomsterrabatterna och de grusade gångarna i Brunnsparken.⁸³

Under sommaren hade brunngästerna också möjlighet att ta roddturer på Trollsjön i skogen - en idyllisk och rogivande upplevelse som en del i brunnskuren. Sjöns tidigare namn, Bålebrogölen, ersattes av det mer romantiskt klingande i tidens anda. Lämpliga delar av det äldre kulturlandskapet namngavs också på olika sätt och blev pittoreska inslag i Brunnsanläggningen.⁸⁴

Uppgång och fall

Under 1880-talet och större delen av 1890-talet gjordes få ändringar av parkens utseende. År 1886 kompletterades anläggningen med ett inköp av delar av Rönninge hemman. Dessa delar bestod av Silverberget och den del där hotellet idag ligger.⁸⁵

Ett stort trähotell i parkens södra del och en Brunshall vid gamla brunnsplanen aris färdiga 1897. Båda tillkom efter ritningar av Alfred Arwidius i Malmö. Parken kring dessa byggnader föreslogs även den av Flindt. Brunshallen, ett promenadgalleri öppet åt alla sidor ut i parken liksom Brunshotellet med caféveranda, restaurang och balsal, blev naturliga samlingsplatser för det ökande antalet brunngäster. År 1893 byggdes det populära Café Skogshyddan med musikpaviljongen i Brunnskogen och med bord utomhus under tallarna.⁸⁶ Ruinerna av dessa finns kvar och en siktlinje nedför berget kan skimras från musikpaviljongens fundament.

Hotellanläggningen och närheten till havet gjorde att Ronneby Brunn genast blev konkurrenskraftigt med europeiska kurorter.⁸⁷

Antalet brunngäster ökade under åren 1897-1918. Ronneby Hälsobrunns Aktiebolag gick i konkurs 1929. En av orsakerna till detta var troligen försämrad ekomomi efter 1:a världskriget. Andra bidragande orsaker var troligtvis att stanarden på sjukvården i landet

Omfattande dammar och ett vattenfall anlades 1987 som delar i Sven-Ingvar Anderssons förslag till nyanläggningar i parken. I förslaget ingick en utökning av såväl rododendronbestånden, som Tusen rosors trädgård och Dofträdgården samt även anläggandet av en Vårträdgård och en Japansk trädgård. (Foto: Anna Jakobsson, 1999)

blivit bättre och att nya vetenskapliga rön placerade brunnarna längre ned på skalan för vårdinrättningar som rekommenderades. Ett nytt bolag bildades och verksamheten kunde drivas vidare ytterligare några år, innan den helt upphörde 1939.⁸⁸

Även efter det att kurverksamheten upphört levde traditionen kvar att besöka brunnen varje sommar, promenera i Brunnsparken, göra utflykter till de vackra omgivningarna och kanske äta god mat i hotellrestaurangen. Besöken var inte längre avgiftsbelagda från den förste juni till siste augusti, som under brunnens storhetstid, och området blev tillgängligt för alla. På 1940-talet blev parken mer eller mindre Ronnebys stadspark.

Renovering och nyanläggning

Det gamla brunnshotellet brann ned 1959. Därmed försvann en viktig symbol för Ronneby Brunn. Trähotellet ersattes 1961 med en ny byggnad. Arkitekt var professor Sten Samuelson från Lund. Det nya hotellet kompletterades 1971 med en del kallad Silver Hill på Silverbergets östra sida. På 70-talet byggdes även ett utomhusbad mellan Silverberget och Brunnshotellet.⁸⁹

Villorna i parken förföll gradvis och under 1970-talet uppmärksammades detta i flera artiklar.⁹⁰ Antikvarie Thomas Persson (Blekinge Museum) och fotograf Karl-Erik Petersson genomförde en kulturhistorisk undersökning 1983. En byggnadsinventering, av Ronneby Brunn med betoning på Brunnsparakens villor genomfördes, detta som ett steg på väg mot bevarande och renovering.

De flesta av de återstående villorna renoverades under 1980- och 1990-talen. Sven-Ingvar Andersson (1927-), professor vid Konstakademiet i Köpenhamn, fick 1983 i uppdrag att förnya parken inför stadens 600-årsjubileum 1987. Han byggde då vidare på den kurtstraditionen och platsens naturliga förut-

sättningar, men föreslog också nyheter som anknöt till parkens nya roll som stadspark. Anläggningar som Doftträdgården, Vårträdgården och den Japansk trädgården blev helt nya delar i parken. Dammanläggningarna vid bergets fot utformades efter platsens naturliga förutsättningar. Tusen rosors trädgård och Rododendronberget tillhörde de kurparksinspirerade delarna i Sven-Ingvar Anderssons förslag.⁹¹ En rosenträdgård låg tidigare i anläggningens norra del och rododendronbuskar har funnits i parken åtminstone sedan 1873.

Byggnadsminnesförklaring 1996

Delar av Ronneby Brunnspark (delar av Karlstorp 2:1 och 2:3 samt Ronneby 16:143, alla nedanför berget) byggnadsminnesförklarades i oktober 1996, vilket ger ett starkt skydd för just detta område både när det gäller byggnader och park.

Vårdplan och Historisk beskrivning

Ronneby kommun uppdrog hösten 1998 åt Institutionen för Landskapsplanering Alnarp, SLU att författa en vårdplan och en historisk beskrivning för den byggnadsminnesförklarade delen av Brunnsparken. Vårdplanen (med övergripande riktlinjer och detaljerade åtgärdsförslag) omfattar endast det byggnadsminnesförklarade området. Den historiska beskrivningen omfattar hela Ronneby Brunnsparkens historia (Brunnsparken + Brunnskogen). Båda rapporterna presenterades i januari 2000. Vårdplanen fastställdes av Länsstyrelsen i Blekinge Län och Kommunfullmäktige i Ronneby i december samma år.

Rapporten 00:5 *Ronneby Brunnspark. Vårdplan. – Övergripande riktlinjer och detaljerade åtgärdsförslag för Ronneby Brunnsparkens bevarande, vård och utveckling utarbetad i Florensdokumentets* (1981) och den svenska *Kulturminneslagens* (1989) anda av Åsa Setterby före-

gicks av en historisk beskrivning (*Rapport 00:2*). Under arbetets gång har universitetsadjunkt Kjell Lundquist och dendrolog Kenneth Lorentzon varit kvalificerade rådgivare. Professor Roland Gustavsson⁹² har varit huvudansvarig för projektet.

Vårdplanen tar bl.a. upp riktlinjer för vegetationens hantering, gångsystem och trafik, skyltning och belysning samt kontakt-relation-påverkan mot kringliggande områden. Den går även in på de enskilda delarna i det byggnadsminnesförklarade området och drar upp riktlinjer och förslag till åtgärder för dessa utifrån ett historiskt och nutida perspektiv. Riktlinjerna, liksom förslagen till åtgärder, är utformade via en indelning i områden för vilka specifika mål angivits, liksom övergripande och detaljerade förslag till åtgärder. Vidare har en definition av akuta och mer långsiktiga åtgärder gjorts för varje område. Indelningen i områden, liksom målen för vad som ska bevaras och vilka åtgärder som krävs utgår från den historiska genomlysning som pågick samtidigt. En inventering av vegetationen, som tidigare gjorts ingick också som utgångsmaterial.

I vårdplanen behandlas områdena runt entréerna som viktiga punkter i mötet med anläggningen och de äldsta delarna kring källan framhävs. För anläggningen som helhet uppmärksammas bland annat program för belysning och skyltning. Trafiken genom området är en av planens viktiga delar. Hanteringen av vegetationen är också viktig, där en fördjupad studie av varje delområde rekommenderas. Strategier för vegetationens förnyelse på olika platser ska också tas fram. Dessa ska enligt vårdplanen utgå från de växtlistor och planteringsplaner som finns i arkiven.

Fortsatta inventeringar

Länsstyrelsen i Blekinge län uppdrog åt

Blekinge museum att genomföra en historisk inventering inom Brunnskogen under år 2000. Målet och syftet med inventeringen var att klarlägga områdets användning och precisera de historiska spåren i det landskap som Brunnskogen omfattar. Rapporten skrevs sommaren 2000. Den innehåller bl.a. sammanfattningar av historiska spår i Brunnskogen och en kulturhistorisk analys av markanvändningen.⁹³

Under sommaren och hösten år 2000 gjordes flera andra inventeringar. Dessa har genomförts på uppdrag av Ronneby kommun. De gällde sådana naturvärden som skalbaggar (Owe Nodmar), kärlväxter, lavar och mossor (Ivar Björegren), fjärilar (Benny Henriksson) och fåglar/däggdjur (Skogsgrupp Ronneby och L. E. Carlsson).⁹⁴

Rapporterna från inventeringarna kom att bilda underlag för besluten kring formuleringar av mål, föreskrifter för skötsel och för hur reservatsgränserna i Brunnskogen skulle dras. Tanken på att bilda ett kulturreservat av hela anläggningen har sedan växt fram och tagit form.

Vårdplan för Bebyggelsen

En vårdplan för byggnaderna i den byggnadsminnesförklarade delen av Ronneby Brunns-park skrevs av Susanne Nordström på uppdrag av Ronneby kommun sommaren 2000. Denna fastställdes i samband med att vårdplanen för parken fastställdes i december samma år.⁹⁵

Åtgärdsplan och åtgärdsprogram

De övergripande målen och förslag till de åtgärder som formulerades i vårdplanen är närmare definierade i en speciell åtgärdsplan och i ett åtgärdsprogram. Planen för år 1 (säsongen 2000/2001) tar fasta på helheten för ett fortsatt arbete (bland annat skyltning, museum, vegetationsanalyser och dokumenta-

tion). Dessutom en femårig prioritering av områdena och en lista på vilka arbeten som ska utföras år ett. Programmet innehåller strategier och prioriteringar av åtgärder från hösten 2001 fram till anläggningens 300-årsjubileum 2005.

Arbetet med övergripande åtgärder som ska vara färdiga till jubileet 2005 har startat.

Dessa är:

- Strategi för minskning av trafiken
- Skyltningsprogram
- Information & bokprojekt

- Museum/besökscentrum
- Vegetationsanalys

Ett trafikprogram har formulerats och antagits. Det innebär färre körytor än tidigare, bättre avstängningar i de centrala delarna och riktlinjer för företagsparkering samt för postutdelning och sophämtning.

Idag får Brunnsparkens besökare orientera sig efter denna karta, tryckt 1993 och omarbetad 1999. (Ronneby kommun, turistbyrå och parkinformationen)

Skylningsprogrammet är också antaget. Det följer vårdplanens rekommendationer som säger att all företagsskyltning ska inordnas i parkens system och nya vägvisare med likartad utformning ska sättas upp. En informationstjänst för besökare i parken har startats. Detta innebär att personer som kan mycket om anläggningens växter och historia finns på plats hela sommaren. När det gäller ytterligare information om parken har bl.a. hemsidan bearbetats och utökats, framför allt med betoning på parken, växterna samt verksamma arkitekter, trädgårdsarkitekter och trädgårdsmästare. Denna information har kompletterats med broschyrer som beskriver historia, verksamma personer och arbetet med åtgärdsplan och åtgärdsprogram. Ett bokprojekt inför 300 års-jubiléet har också kommit en god bit på väg.

Arbetet med en fördjupad vegetationsanalys, framförallt i parkens centrala delar, genomförs av kommunen i samarbete med Institutionen för Landskapsplanering Alnarp. Historiska växtlistor upprättas område för område. En detaljerad jämförelse av det sena 1800-talets växtlistor och planteringsplaner med dagens rabatter, träd- och buskplanteringar görs i ett första steg. Sedan kan detta leda vidare till diskussion om förnyelse av vegetationen.

Blir 300-årsjubiléet något i hästväg? Någon tanke på detta hade nog inte de brunnsгäster som åkte på droskfärd med trädgårdsmästare Madelungs droška i Brunnskogens under 1890-talet.
(CRK, Fotografier, Ronneby Brunn).

Kulturresevatetsbildning

Ronneby Brunnsparcs och framför allt Brunnskogens många historiska spår visar på en speciell kulturanläggning med anknytning till ett äldre odlingslandskap. Flera kulturhistoriska objekt som fornminnen, hägnadssystem, stig- och vägsystem, terrasser, stentrappor och husruiner finns kvar som spår och som viktiga delar i anläggningen. Dagens högre vegetation med dess trädformer och dominerande trädslag är också mycket speciell och starkt knuten till de park- och turistideal som utvecklades under Hälsobrunnens storhetstid. För att Ronneby Brunns natur- och kulturmiljövärden ska bevaras är området i behov av ett omfattande skydd och väl planlagda vård- och skötselåtgärder. Detta kan på lång sikt åstadkommas genom att området förklaras som kulturresevat.

Tanken på att bilda ett kulturresevat blev aktuell 1999 med den nya miljöbalken. Denna tar upp kulturresevat som komplement till naturresevatet när det gäller att skydda värdefulla kulturpräglade miljöer. Frågan om ett bildande av kulturresevatet har under de senaste åren diskuterats i kommunen och på Länsstyrelsen i Blekinge Län. Ett förslag till gränsdragning och en skötselplan har arbetats fram av Institutionen för landskapsplanering Alnarp. Det återfinns i *Kulturresevat*

Ronneby Brunn - områdesavgränsning, beskrivning och skötselplan för reservatets långsiktiga vård. Tillsammans med ett förslag avseende beslut och skyddsföreskrifter har detta, under hösten 2002, gått ut på remiss till berörda parter. Som kulturreservat föreslås det område i anslutning till Brunnen som var arena för brunnsgästerna då hälsobrunnen var en betydande anläggning åren 1886 till ca 1960, och vars storhetstid varade från omkring 1873 till 1920. Förslaget är att den delen av Brunnsparken som redan är byggnadsminnesförklarad ska ingå i kulturreservatet. Avsikten är att underlätta ett fortsatt arbete med vården av hela anläggningen. Brunnsskogens och Brunnsparkens samhörighet skulle också understrykas genom att ett kulturreservat

bildas. Beslut i denna fråga väntas i december månad år 2002.

Mot framtida äventyr

En hel del i projektbeskrivningen hade varit omöjligt att genomföra utan ett starkt lokalt intresse och engagemang från Ronneby kommun, Länsstyrelsen i Blekinge län och Blekinge museum. Med gemensamma krafter har projektet med Ronneby Brunnspark nått så här långt och kan nå ännu längre. Nästa anhalt i projektet, firandet av Ronneby Hälsobrunns 300-års jubileum år 2005, är ett stort mål, men arbetet är slutar inte där. Anläggningen lever vidare som en viktig samlingspunkt i Ronneby även utan kurverksamheten, och kommer göra så länge än.

NOTER

¹ Rosenkrantz, T. (utg.), 1976, sid 249.

² Konstakademiets bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger, Köpenhamn (KunstK), Flindt: Ronneby Brunn (oregistrerat material), "Plan till utvidgning och försköning af Ronneby helsobrunns och bad-anstalt" – litografi och litografiförlaga.

³ Kunstgartner infördes som examens-titel i Danmark 1833, men ändrades senare, under 1800-talets gång, till Landskabsgartner. På 1930-talet likställdes titeln med Havearkitekt (Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon 1934). Idag kan titeln översättas till landskapsarkitekt.

⁴ Jakobsson, 2000.

⁵ Lagen om kulturminnen (KML 1988: 950) trädde i kraft den 1 januari 1989. Enligt denna (3 kap) kan byggnadsminnen även omfatta parker och trädgårdar som har ett kulturhistoriskt värde. I Riksantikvarieämbetets "Allmänna råd till Lagen om kulturminnen" 1991 kan parken som förklarats som byggnadsminne även vara en anläggning som inte hör samman med en byggnad. För att skydda dessa byggnadsminnen som även omfattar parker och trädgårdar har Riksantikvarieämbetet förordat vårdplanen

som meningsfullt dokument och tilllägg till skydds-föreskrifterna för anläggningens vård och bevarande. Vårdplanen ska grundas på en genomgång av det historiska källmaterialet och innehålla långsiktiga målsättningar för anläggningen.

⁶ Efter ett beslut av ICOMOS-IFLA:s (International Council on Monuments and Sites – International Federation of Landscape Architects) internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar i Florens 1981-05-21, utarbetades ett dokument om bevarandet av historiska parker och trädgårdar. ICOMOS antog dokumentet 1982-12-15 som ett tillägg till 1964 års Venedigdokument, vars avsikt är att bevara minnesmärken och områden av historiskt intresse. *Florens-dokumentet* innehåller särskilda regler för bevarandet av parker och trädgårdar, vilket kompletterar Venedigdokumentet när det gäller hanterandet av växter som historiskt material i ständig förändring. Hela *Florens-dokumentet* består av 25 artiklar.

⁷ *Nordisk Familjebok*, 1904-1915 samt *Nationalencyklopedin* 1990-1993.

⁸ Lagerqvist, 1978, sid 20-25.

⁹ Mansén, 2001, sid. 42.

¹⁰ Lagerqvist, 1978, sid. 12.

¹¹ Stritzke, 1987-88, sid. 57-74, Mansén, 2001 sid. 171 samt Hidemark, 1972, sid. 23. Exempel på brunnsalléer: Härleman, 1751; litografi över Ramlösa brunns-allé av I. E. Rehn och i Garfs, 1986; kopparkist av Hauptallé i Bad Pyrmont, Tyskland, 1698.

¹² Hidemark, 1972, sid. 23.

¹³ Ingstad, 1908, sid. 165.

¹⁴ Stritzke, 1987-88, sid. 57-74, samt Bilaga A i Jakobsson, 2000 (Reseberättelse: Tyska kurparker).

¹⁵ Hirschfeldt, 1990 (1779-85), sid. 205-206, samt.

¹⁶ Lagerqvist, 1978 (Medevi Brunn 300 år), sid. 20-25.

¹⁷ Mansén, 2001, sid. 47.

¹⁸ Jfr t.ex. anläggningarna vid Ronneby Brunn där utvidgning ägde rum och vid Ramlösa, där omläggning och viss utvidgning gjordes (Åberg, 1957 sid. 78, 83, 85).

¹⁹ Nolin, 1999.

²⁰ Till en början, framför allt innan skiftesreformen, hägnades t.ex. brunnen i Ronneby in året om för att skydda brunnen och dess planteringar från kringgående boskap. I slutet av 1800-talet var grindarna antagligen öppna under höst och vinter, åtminstone mot den allmänna farvägen.

²¹ Vid Ronneby Brunn år 1883 indela-

des brunngästerna i 3 klasser samt så kallade "gratister" (fridrickare), vilka var de allra fattigaste och sjukaste (Levertin, 1883).

²² Brunnsdrickningsritualen var densamma för alla, men klasserna blandades aldrig. Fridrickarna och 3:e klassen drack brunn tidigt på morgonen och första klassens gäster drack alltid sist både i Ronneby och Ramlösa (Ingstad, 1905 resp. Åberg, 1957). I allas kur ingick en längre promenad efter intag av sista glaslet brunnsvattnet (Ingstad, 1905), men eftermiddagens fortsatta flanerande och utflykter i kringliggande natur har antagligen i större utsträckning bedrivits av de "högre" klassernas brunngäster eftersom utflykterna genomfördes mot avgift och flanerandet i parken genererade affärskontakter.

²³ De tre månaderna under sommaren kallades på flera platser för brunns-termin, som ibland kunde delas in i flera terminer. I Ronneby hade man två terminer; 1 juni till mitten av juli samt mitten av juli till 1 september.

²⁴ Mansén, 2001, sid 24.

²⁵ Jakobsson, 2000.

²⁶ besök sommaren 2001 samt kulturmiljöbild på www.raa.se/kmb 2002-09-12, sökord Hälsobrunnar.

²⁷ Jfr brunnsanläggningarnas utveckling vid Ronneby, Medevi och Ramlösa brunnar i Jakobsson, 2000, Lagerquist, 1978 och Åberg, 1957.

²⁸ Nolin, 1999, sid. 48 ff.

²⁹ Mansén, 2001, sid. 42.

³⁰ Bergmark, M., sid. 268 och 273.

³¹ Jakobsson, 2000, sid. 26f och *Ordbok öfver Svenska språket*, 1903 (Bd 2) (BADORT), 1933 (Bd 12) (KURORT), samt Mansén, 2001, sid. 52 f.

³² Paulsson, 1972, [1953], del 2, sid. 65.

³³ Ingstad, 1905, sid. 89. Än idag står stora partier av de låglänta delarna i Ronneby Brunnsspark under vatten höst och vår. Nuvarande parkchefen Peter Lindahl beskriver området kring Gamla källan som "ett gungfly" och har erfårit stora problem vid bland annat anläggandet och renoveringen av dammen mellan Brunns hallen och Gamla källan.

³⁴ Riksarkivet, Collegium Medicum, E2:32, fol. 212, Geometrisk afritning Ö1776 af Christoph M. Nyman, visar

avståndet mellan den gamla (1705) och den nyfunna källan (1726).

³⁵ Ingstad 1905, sid 89.

³⁶ Ingstad 1905, sid. 144.

³⁷ Lantmäteriet i Karlskrona (LantK), Ronneby Akt 14, Uppmätningsskarta över hälsobrunnen år 1772 av Christoph M. Nyman. Ytan var i själva verket mer rektangulär än så, men den angivan ytan i planbeskrivningen var 134 alnar (ca 80 meter) i kvadrat.

³⁷ Brunngård enligt häradsrättens protokoll 1731 (citerat i Ingstad 1905) och Brunnsplan enligt kassaböcker och verifikationer från slutet av 1800-talet i Hälsobrunns arkiv (Centralarkivet Ronneby kommun).

³⁹ Av granarna fanns några enstaka kvar 100 år senare, enligt fotografier från bl.a. Nordiska museets arkiv.

⁴⁰ LantK, Ronneby Akt 14, Uppmätningsskarta över hälsobrunnen år 1772 av Christoph M. Nyman samt CRK, Förrättningsarkivet. Äldre kartor och planer; P.P Lagström 1829, C. Ahlberg 1838. och J. Holmberg 1847.

⁴¹ Hidemark, 1972, sid. 23, samt Garfs, 1986, kopparstick av Hauptallé och brunns hus i Bad Pyrmont, Tyskland, 1698.

⁴² Ingstad, 1905, sid. 139. Förrättningsarkivet. Äldre kartor och planer; J. Holmberg 1847.

⁴³ LantK, Ronneby Akt 14, Uppmätningsskarta över hälsobrunnen år 1772 av Christoph M. Nyman.

⁴⁴ Ingstad, 1905, sid. 89.

⁴⁵ Ingstad, 1905, sid. 89ff.

⁴⁶ LantK, Ronneby Akt 14, Uppmätningsskarta över hälsobrunnen år 1772 av Christoph M. Nyman.

⁴⁷ CRK, Kartlådan, Plan till omläggning af parken vid Ronneby Helso-brunn, en odaterad, osignerad plan (i Madelungs stil) samt en Plan sign. H. Flindt, Septbr. 1895.

⁴⁸ Ingstad, 1905, sid. 90.

⁴⁹ Ingstad sid. 49 samt CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, FI:2, Handlingar, kontrakt med en brunnskänk (August Pettersson 1862-66).

⁵⁰ LantK, Ronneby Akt 14, Uppmätningsskarta över hälsobrunnen år 1772 av Christoph M. Nyman.

⁵¹ Ingstad, 1905, sid. 48ff.

⁵² CRK, Förrättningsarkivet. Äldre kartor och planer; P.P Lagström 1829.

⁵³ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, AI:1 Protokoll 1838-73, möte den 15 april 1843 samt CRK, Förrättningsarkivet. Äldre kartor och planer; J. Holmberg 1847.

⁵⁴ CRK, Förrättningsarkivet. Äldre kartor och planer; J. Holmberg 1847.

⁵⁵ *Anders Tidströms resa -1756* i Weibull (utg.), 1891, sid. 82.

⁵⁶ Jakobsson, 2000.

⁵⁷ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, AI:2 Protokoll: berättelse till bolagsstämma 1874 rörande 1873 års förvaltning.

⁵⁸ Jakobsson, 2000.

⁵⁹ Levnadsår ur *Weilbach Kunstnerleksikon* och uppdragsformulering i CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, FI:3 Handlingar, *Beskrifning öfver Ronneby Brunns och Badanstalt och Beskrivelse over Arbeidets gang med Ronneby Brönd och Badeanstalt*, 3:e maj 1873.

⁶⁰ Flindt var i början av sin karriär trädgårdsselev hos slottsträdgårdsmästare Petersen i Rosenborgs Have på 1840-talet och när han arbetade med Ronneby Brunns park var han medlem i det Kongelige Danske Have-selskab (1872-89) och "Haveinspektör ved offentlige Lysthaver" i Danmark (1877-91). Under samma period som han ritade Ronneby Brunns park arbetade han bland annat med Universitetsplatsen i Lund, parker i Helsingborg samt Vallø slott i Danmark. (Weilbach Kunstnerleksikon 1991.)

⁶¹ Blekinge museum, Brunnsinventering av bl a Thomas Persson 1983.

⁶² KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oregistrerat material), "Plan till utvidgning och försköning af Ronneby helsobrunns och badanstalt" – litografi och litografiförlaga.

⁶³ KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oreg. material), Arbetsplan til det sydlige villapartiet.

⁶⁴ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, Kassaböcker 1873-74, konto "Vägar-nas anläggning".

⁶⁵ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, FI:3 Handlingar: Beskrifning öfver Ronneby Brunns och Badanstalt, 3 maj 1873.

⁶⁶ KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oregistrerat material), korrespondens Flindt-Rygaard 1873-74 och Flindt-Madelung 1874-78.

⁶⁷ Centralarkivet Ronneby kommun (CRK), Ronneby Hälsobrunns arkiv, Kassaböcker och Verifikationer 1874-1878.

⁶⁸ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, AI:2 Protokoll: Bilaga till protokoll 14 maj 1878, Madelungs arrendekontrakt.

⁶⁹ Rietz, 1969, sid. 102.

⁷⁰ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, FI:4 Handlingar 1875-1929, Kontrakt med Paavo Johannes Lindquist, 27 augusti 1923.

⁷¹ någon gång mellan 1925 och 1929 enligt fotografier i turistbroschyrer (Centralarkivet Ronneby kommun).

⁷² Lindahl, Peter, muntligen hösten 1998.

⁷³ Jakobsson, 2000 samt CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, Kassabok 4 juni 1873 där växterna omnämns som "dekorationsväxter". En växtbeställning i samma arkivs Verifikationer 1873, no 119 verifierar växtnamnen.

⁷⁴ KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oregistrerat material).

⁷⁵ Dessa beställdes från Handeltgärtner V. Löwe i Köpenhamn enligt

Verifikation no 119, 1873 i Ronneby Hälsobrunns arkiv (CRK). År 1873 hade rhododendron precis börjat säljas via plantskolor, som i sig var en ganska ny företeelse. Alltså var den ganska ovanligt förekommande. (muntligen Kenneth Lorentzon, dendrolog, Alnarp). Idag finns stora bestånd rhododendron i anläggningen och de är en stor attraktion under blomningsperioden i juni.

⁷⁶ Müller, 1858, sid 63-66 och Müller 1888, Tab XII.

⁷⁷ KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oreg. material), Afd 1, numrerad beskrivning (1-73) till Arbetsplan til det sydlige villapartiet.

⁷⁸ KunstK, Flindt: Ronneby Brunn (oreg. material), Afd 1, numrerad beskrivning (1-73) till Arbetsplan til det sydlige villapartiet.

⁷⁹ Jakobsson, 2000.

⁸⁰ CRK, Ronneby Hälsobrunns arkiv, Turistbroschyrer och turistkartor 1890-tal.

⁸¹ Levertin, 1883, sid. XXXVIII, se även not 22.

⁸² Ingstad, Karta över Brunnen 1905.

⁸³ *Svea Folk-kalender*, 1884, sid. 162f.

⁸⁴ Jakobsson, 2000 samt Ingstad, 1905 och 1908.

⁸⁵ Jakobsson, 2000.

⁸⁶ Bandinspelning 17/2 1954 (Centralarkivet Ronneby kommun) "Minnen från Ronneby brunn, Silverforsen och Ronneby".

⁸⁷ *Svensk Bad- och Turisttidning*, 1905.

⁸⁸ Jakobsson, 2000.

⁸⁹ Jakobsson, 2000.

⁹⁰ bland annat Orviste, 1976.

⁹¹ Andersson, 1984 samt Lindahl, muntligen hösten 1998.

⁹² Setterby, 2000 och Jakobsson 2000.

⁹³ Jakobsson, 2000, opublicerat arbetsmaterial, Blekinge museum och Länsstyrelsen i Blekinge län.

⁹⁴ opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun.

⁹⁵ Nordström, 2000, opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

ARKIV

Blekinge museum, Karlskrona (BM)

Brunnsinventering (Ronneby Brunn - Kulturhistorisk undersökning), 1983 av Thomas Persson och Karl-Erik Pettersson, foto Erling Klintfors (litografi). Karta över Blekinge av Topografiska corpsen 1848

Centralarkivet Ronneby kommun (CRK)

Ronneby Hälsobrunns arkiv,

Kassaböcker, Mötesprotokoll, Handlingar, Turistbroschyrer

Kartlåda,

Plan signerad H. Madelung 1893.

Plan, Sept signerad H. Flindt, 1895.

Fotografier, Brunnen

Brunnsgäster i droska vid Trollsjön, Brunnshotellet, tidigt 1900-tal.

Förrättningsarkivet

Äldre kartor & planer

Charta öfver Bohlbro uti Blekingen, Medelsta Härad och Runneby socken, kopia av Petter Geddas karta från 1688 gjord år 1802.

Karta öfver Hälsobrunnen uti Blekinge Län, Medelstad Härad, Ronneby Socken och å Hemmanet Carlstorp's ägor belägen. Upprättad År 1829 af P. P. Lagström.

(Karta) [...] *uti Blekinge Län och Medelstad Härad, Upprättad till Brandförsäkring År 1838 af C. Ahlberg.*

Karta öfver Krono Lägenheten och inköpte jorden från Krono Skatte Hemmanet Carlstorp till Ronneby Hälsobrunn uti Blekinge Län och Medelstad Härad upprättad för Hemmantals äsättning År 1847 af J Holmberg.

Kunstakademiets bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger, Köpenhamn (KunstK) (oregistrerat material, Flindt: Ronneby)

Kartor och planer

Förlaga till litografi 1873.

Litografi; förslag till utvidgning 1873, *Plan till utvidgning och försköning af Ronneby helsobrunns och badanstalt. Arbetsplan til det sydelige villaparti*, planteringsplan över södra villaområdet, odaterad (förm.1873).

Charta öfver In- och Utägorna till hemmanet No 34 Carlstorp uti Blekinge län Medelstad härad Ronneby socken upprättad År 1810 af D. A. Abelin.

Korrespondens

Palander-Flindt 1873

- Handlingar
- Rygaard-Flindt 1873-1874
Madelung-Flindt 1874-1878
Arbetsplan fr. Efteraaret 1874 og Foraaaret 1875.
Arbetsplan til det sydlige villaparti
Beskrivning till planteringsplan för södra villaområdet, numrerad 1-73.
Oversigt over udgifterne ved park og haveanlaeget for Ronneby Helsebrunn aarene 1873-74, 1874-75, 1875-76 (Madelung).

Lantmäteriet i Karlskrona (LantK)

Ronneby

- akt 14 *Uppmåtningskarta över hälsobrunnen År 1772, av Christoph M. Nyman. Handlingar till uppmåtningskarta, Christoph Nyman, 24 juli 1772.*
- akt 143 *karta över Ronneby Hälsobrunn 1829, av P. P. Lagström. Handlingar till kartan av P. P. Lagström År 1829 (skrivet direkt på kartan).*
- akt 97 *Charta öfver In- och Utägorna till hemmanet No 34 Carlstorp uti Blekinge län Medelstad härad Ronneby socken upprättad År 1810 af D. A. Abelin.*

Nordiska museets arkiv (NMA), Stockholm

Topografiskt arkiv - Städer

Ronneby 2:

fotografi i fotoalbum tillhörande Fredrik Bergman, "Brunnen - G:la källan och gymnastiken med g:la lasarettet - 1890-talet" (fotot måste vara taget före 1877 eftersom brunnsalongen, till vänster i bild, fick en övervåning 1877 (Ingstad, 1908), (förf. anm.)

Sigurd Wallins arkiv

Karin Sylvanders resedagbok (avfotograferad 1947): andra häftet; *Min första Resa till Blekinge 1859, Resan till Borgholm! Calmar! Karlskrona! och Rotneby! 1859*, PI 48 "Brunnshuset vid d:o" (Rotneby).

Riksarkivet i Stockholm (RA)

Collegium medicum

E2:32, fol. 212 *Geometrisk afritning på belägenheten och afståndet emellan den nuvarande och på 1/6te-dels skattehemmanet Bolbros ägor bebygde samt den gamla på Ronneby ägor belägne, och i äldre tider tillbakas nyttjade, både såkallade Ronneby helso, eller Surbrunnar, ... i februari månad åhr 1776 af Christoph M. Nyman.*

OPUBLICERADE ARBETEN

Bjögren, I. (Skogsvårdsstyrelsen Södra Götaland), 2000, Florainventering av Brunnsskogen-området. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun).

Henriksson, B., 2000, Brunnsskogens fjärlar i Ronneby, Blekinge län. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun)

Jakobsson, A., sept 2000, Historisk inventering av Brunnsskogen. (opublicerat arbetsmaterial, Blekinge Museum, Länsstyrelsen i Blekinge län och Ronneby kommun)

Jakobsson, A., jan 2001, Åtgärdsplan och Åtgärdsprogram för den byggnadsminnesförklarade delen av Ronneby Brunnspark. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun och Institutionen för landskapsplanering Alnarp)

Jakobsson, A. och Gustavsson R., april 2002, Kulturreservat Ronneby Brunn - områdesavgränsning, beskrivning och skötselplan för reservatets långsiktiga vård (opublicerat arbetsmaterial, Länsstyrelsen i Blekinge Län och Institutionen för landskapsplanering Alnarp)

Lange, U., m fl., 2001 (RAÄ), Kulturresevat - en handbok för inrättande och skötsel av kulturresevat enligt 7 kapitlet 9 § Miljöbalken, Version 1. (opublicerad nätversion, www.raa.se, hösten 2001)

Nodmar, O., 2000, Inventering av skalbaggar i Brunnsskogen, Ronneby kommun. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun)

Nordström, S., 2000, Bebyggelsen i Ronneby Brunnspark - Vårdplan. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun)

Persson, T., 1983, Kulturhistorisk undersökning, en Byggnadsinventering. (opublicerat material, Blekinge Museum och Länsstyrelsen i Blekinge Län samt Ronneby kommun)

Skogsgrupp Ronneby och LE Carlsson, 2000, Fågelinventering Brunnsskogen med omnejd. (opublicerat arbetsmaterial, Ronneby kommun)

INTERNET

Kulturmiljöbilder på Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se/kmb/, Medevi Brunn och Sättra Brunn, 2002-09-12

MUNTliga Källor

Bandinspelning 17/2 1954 (Centralarkivet Ronneby kommun) "Minnen från Ronneby brunn, Silverforsen och Ronneby".

Bjögren, Ivar, biolog Skogsvårdsstyrelsen, samtal i fält, augusti 2000.

Lindahl, Peter, Parkchef Ronneby kommun, pers. komm. hösten 1998-hösten 2000.

Lorentzon, Kenneth, dendrolog, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, pers. komm. augusti 2002.

Persson, Thomas, antikvarie Blekinge Museum, pers. komm. hösten 1998 och våren 1999.

TRYCKTA Källor och LITTERATUR

Andersson, S-I., 1984, *Ronneby brunn - Hjärtat i Sveriges trädgård*, Köpenhamn (häfte, Ronneby stadsbibliotek).

Beijer, P. (red.), 1987, *Kring en åkrök*, Ronneby.

Bergmark, M., 1985 [1959], *Bad och Bot - om vattnet som läkemedel och njutningmedel*, Stockholm.

Berzelius, J. J., 1903, *Reseanteckningar*, utgiven av Kungliga Vetenskapsakademien genom H. G.

Söderbaum, Stockholm.

Björkquist, K.-A., 1967, Halwara Berg - Wikinga Borgen - Silverberget, *Blekingeboken* 1967, sid. 1-8.

Blennow, A.-M., 1995, *Europas trädgårdar*, Lund.

Bonnier, A.C. & Lundquist, K., (red.), 1996, *Historiska parker - ett arv att vårda och sköta*. Rapport från ett seminarium på Alnarp 21-23 sept. 1994. Riksantikvarie-ämbetet och Inst. för Landskapsplanering, SLU, Alnarp. - Stockholm.

Brinck, J. C. H., 1879, *En utflykt till Ronneby och dess omgivning*, Stockholm.

Bucht, E., 1997, *Public Parks in Sweden 1860-1960*, Alnarp.

Flinck, M., 1994, *Tusen år i trädgården*, Värnamo.

Garfs, J., 1986, *Bad Pyrmont in Kupferstichen - Ein historisches Bilderbuch*, Detmold.

Hedin, S., 1994 [1803, Stockholm], *Utkast til en Handbok för Brunnsgäster*, faksimil, Linköping.

Henschen, F., 1955, Minne af Ronneby Helsobrunn från 1810 till 1840 av Sofia Sjöborg, *Blekingeboken* 1955, årgång 33, sid. 27-38.

Hidemark, O., 1972, Att anlägga en surbrunn - En studie kring Sättra brunns första utbyggnad, *Västmanlands formminnesförenings Årsskrift*, 50:e årg., sid. 18-52.

Hirschfeldt, C. C. L., 1990 [1779-85], *Theorie der Gartenkunst*, Stuttgart [Kiel].

Härleman, C., 1751, *Bref till Carl Fredrik Piper*, Stockholm.

Ingstad, O., 1905 (första häftet) & 1908 (andra häftet), *Ronneby Brunn 1705-1905*, minnesskrift utgiven av Brunnstyrelsen, Stockholm.

Jakobsson, A., 2000, *Ronneby Brunnspark - historien om en hälsobrunns parker och trädgårdar*, Rapport 00:2, Institutionen för Landskapsplanering SLU, Alnarp.

Jakobsson, A., 2001, 3 Broschyrer om Ronneby Brunnspark; *Parkens historia*, *De skapade parken*, samt *En plan för framtiden*, tryckta av Ronneby kommun för parkinformationen i Ronneby Brunnspark.

Lagerquist, L. O., 1978, *Medevi Brunn 300 år - 1678-1978*, Motala.

Lange, J., 1999 (2 ed.), *Kulturplanternes indførsel i Danmark*, Glostrup.

Levertin, A., 1883, *Svenska brunnar och bad*, Stockholm.

Lorentzon, K., 1996, *Våra trädgårdsväxter - aktuella svenska och vetenskapliga namn*, Båstad.

Mansén, E., 2001, *Ett paradis på jorden - Om den svenska kurortskulturen 1680-1880*, Stockholm.

Müller, D., 1858, *Trädgårdsskötsel*, del 1, 2:a upplagan, Stockholm.

Müller, D., 1888, *Trädgårdsskötsel*, del 3, 3:e upplagan, Stockholm.

Nationalencyklopedin, 1990 (Bd 2), 1992 (Bd 9), 1993 (Bd 11), Höganäs.

Nolin, C., 1999, *Till stadsbornas nytta och förlustande*, Stockholm.

Nordisk Familjebok, 1904 (Bd 2), 1905 (Bd 4), 1910 (Bd 12), 1915 (Bd 22), Stockholm.

Nordisk Illustreret Havebrugs-leksikon, 1945-48, Köbenhavn.

Ny Illustrerad Tidning: för konst, bildning och nöje, 1868, no 32, 8 aug, Stockholm, sid. 251-252.

Ordbok öfver Svenska språket, utgifven af Svenska Akademien, (SAOB) 1903 (Bd 2), 1925 (Bd 5), 1933 (Bd 12), 1939, (Bd 15), Lund.

Orviste, E., 1976, Vad händer med Ronneby Brunn?, *Blekingeboken*, 1976, sid. 130-138.

Paulsson, G., 1972 [1950], *Svensk stad*, del 1 - Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Lund.

Paulsson, G., 1972 [1953], *Svensk stad*, del 2 - Från bruksby till trädgårdsstad, Lund.

Persson, T., 1987, Ronneby brunn, *Kring en åkrök*, red. Per Beijer, Ronneby, sid. 289-334.

Persson, T., 1985, Ronneby Brunn, *Blekingeboken* 1985, sid. 99-134.

Rietz, T., 1969, *En bok om Ronneby*, Karlskrona.

Rosenkrantz, T. (utg.), 1968 [1792], *Blekings Historia och Beskrivning av N. H. Sjöborg*, Malmö.

Rosenkrantz, T. (utg.), 1976, *Blekings Beskrivning Författad av Christopher Cronholm år c:a 1750-1757*, Malmö.

Setterby, Å., m fl., 2000, *Ronneby Brunnspark*.

Vårdplan - Övergripande riktlinjer och detaljerade åtgärdsförslag för Ronneby Brunnsparkens bevarande, vård och utveckling, Rapport 00:5, Institutionen för Landskapsplanering SLU, Alnarp.

Stritzke, K., 1987-88, *Kurparker, Lustgården*, årg 69-69, sid. 57-74.

Swahn, S.-Ö., 1950, Carin Sylvanders resealbum, *Blekingeboken*, årgång 28, 1950, Karlskrona, sid. 69-84. *Svea Folkkalender*, 1884, Ett par Ronnebybilder, sid. 153-164, Stockholm.

Svensk Bad- och Turisttidning, 1905, Ronneby Brunn 200 år, N:o 21 den 29 juli.

Svensk Författningssamling (SFS) 1988:950 - Lagen om kulturminnen m. m., 1989, Bd 2, Stockholm.

Trolle, H. af, 1877, Ronneby och dess omgifningar, *Svenska Familj-Journalen*, 16:e bandet, 1878, sid. 240-244.

Underbara Brunnsparken i Ronneby, turistbroschyr med karta, 1990-tal, Ronneby kommun.

Weibull, M. (utg.), 1891 [ej utgiven tidigare], *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756*, Lund.

Weilbach P., 1994 *Weilbach Dansk Kunstnerleksikon*, 1994, Köpenhamn.

Åberg, A., 1957, *Ramlösa - En hälsobrunns historia under 250 år*, Göteborg.

Om författaren

Anna Jakobsson är landskapsarkitekt, forsknings-assistent och doktorand vid Institutionen för Landskapsplanering Alnarp, SLU.

Gamla ekar

Text: Klaus Stritzke

Gustaf Vasaeken före korrektionen av kronan.
Foto: Klaus Stritzke

Gamla träd har fascinerat mänskligheten under alla tider. Vissa av oss har speciella emotionella knytningar till vissa träd. Det är då kanske inte så underligt att träd som lär ha planterats av våra kungar för många sekel sedan stimulerar vår vilja att få dem att leva ytterligare några sekel.

För sju år sedan fick jag i uppdrag att se över tillståndet hos tre kungaekar på Räfsnäs gård, belägen nära Mariefred.

Räfsnäs är en s.k. Vasagård och Gustaf Vasa lär ha planterat den idag äldsta eken som också bär hans namn. På vardera sidan om den står de två andra ekarna som även de planterades av kungar och benämns efter dessa: Gustaf III:s ek och Gustaf IV Adolfs ek. Sedan 1997 växer för övrigt även en Carl XVI Gustafs ek på ängen nedanför de nyligen omsorgsfullt restaurerade gårdsbyggnaderna.

Med tanke på trädens symbolvärde framförde ägaren ett önskemål om att de skulle bevaras så lång tid som möjligt. För denna

målsättning hade ekarna inte de bästa förutsättningar. Gustaf III:s ek stod hårt trängd av kringväxande skogsträd, Gustaf IV Adolfs ek hade en synnerligen dålig kronansats, sannolikt efter en skada den fått som ungträd.

Gustaf Vasaeken har en hög stam som är plomberad från marken ända upp till den högt sittande kronansatsen och den helt ensidiga kronan som har en excentrisk tyngdpunkt. Denna ek är den mest problematiska och även efter de genomförda åtgärderna långt ifrån säkrad för framtiden.

Anledningen är den ihåliga stamhalva som är fylld med en enorm 8 m hög och 1,3 m bred plomb.

Gustaf Vasaeken fem år efter markbehandling och korrektion av kronan. Foto K. Pessler

Till min glädje hade Sven Hermelin till den förra ägaren gjort ett ingående förslag till åtgärder på Vasaeken och publicerat en artikel om detta i Lustgården 1927, sid. 267 - 271.

Gustaf Vasaeken

Sven Hermelins artikel

är mycket läsvärd. Den återger synen på trädvården under 20-talet och upplyser om alla de betongplomber som ännu idag syns i framförallt djurgårds-ekarna. Det är intendenten för Kungliga Djurgården, hovjägmästare C. A. Öhrström som är upphovsmannen till dessa.

Vasaeken hade tappat stora delar av kronan vilket orsakat den omfattande röta som Sven Hermelin beskriver.

Ett omvänt scenario är nästan mera sannolikt: på bilderna i artikeln går plogfårorna tätt intill stamfoten. En irriterad jord- eller trädgårdsbrukare kan ha tagit bort några besvärliga rötter mot öster, med en avskuren försörjning till stam- och krondelen och därmed uttorkning som följd. En järnring hade lagts runt stammen c:a 5 m över marken. År 1927 hade den växt in i stammen. Den togs bort innan plomben sattes.

Vasaekens plomb är så omfångsrik att en trumma av trä placerades i stammens mitt för att minska plombens tyngd. På grund av trädets mycket kraftiga lutning mot väster föreslog Sven Hermelin att två stag skulle sättas mot öster fästa i två nedgrävda betongplattor. Tanken var att stagen skulle ersätta de borttruttade rötterna mot öster.

Idag finns det inga spår av stagen, ingen har heller kunnat bekräfta att de funnits.

Vasaeken idag

Plomberingen utvecklades under 1940- och 1950-talet till en konst som bara några få fackmän behärskade och som fortfarande går att beundra i lyckade exempel.

Plomben i Vasaeken har haft den vanliga negativa inverkan; den har inte stoppat rötan utan främjat den. Samtidigt är jag säker på att eken, utan plomb, hade fallit för länge sedan, eftersom den återstående ihåliga stamhalvan inte hade klarat påfrestningarna de gångna 75 åren.

En uppmätning av stammen en meter över marken samt markering av rotansats-erna ger en bild av situationen 1995. Den kompletterades med en densitometerborrning 1996 (K. Pessler). Denna innebär att en 3 mm borrar med konstant fart trycks in i stammen. Energiförbrukningen visas som en kurva, där hög förbrukning visar på hård ved, låg förbrukning på bark, splintved eller rötangripen ved.

Den första åtgärden vi gjorde gällde marken. Vi ville aktivera rotsvamparna och därmed indirekt få en ökad tillväxt i trädet.

Den andra åtgärden var att rikta tillväxten från den ensidiga kronutvecklingen mot väster genom beskärning i öster.

Trädet har svarat mycket positivt på dessa åtgärder, men arbetet är inte avslutat. Kronan börjar bli sluten och tillväxten mot öster tilltar. En förnyad stagnering av tillväxten kan dock ge den ständigt pågående nedbrytningsprocessen ett nytt övertag.

Fakta 1995:

stamomfång: 570 cm,
kronansats: koncentrisk
1,5 m mot väster,
c:a 9 m över mark.

Kronradie från stamfot:
mot v: 12 m, mot nv: 7 m, mot sv: 7 m.
Höjd: 18 m.

Gustaf III:s ek före åtgärderna.
Foto: Klaus Stritzke

Gustaf III:s ek

I Sven Hermelins artikel

betecknas eken som helt frisk. Bilden i artikeln visar eken i bakgrunden. Den står helt fritt och en kvastformad krona kan urskiljas. Man kan se en antydning till en skada i kronansatsen. Även denna ek står, åtminstone delvis, på brukad mark

Gustaf III:s ek idag

Eken stod 1995 i skogsbrynet, trängd av uppväxande ungträd. Den nämnda kvastformade kronansatsen hade förstärkts och sju långa uppåtväxande huvudgrenar tävlade om tillgången på ljus.

Ett gammalt plomberat kraftigt sår i den

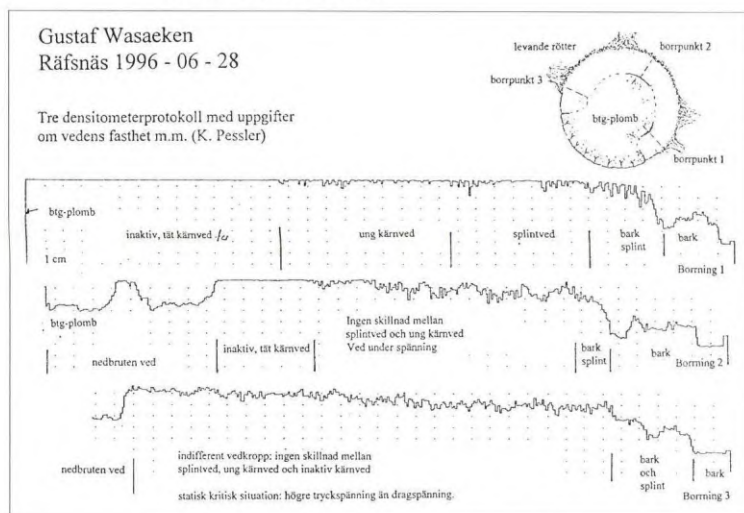
låga kronansatsen vittnade om ett grenbrott i kvastansatsen, kanske efter ett blixtnedslag. Detta brott orsakade omfattande döende partier även på den mellersta av de sju huvudgrenarna.

Som ett första steg fälldes samtliga träd vars kronor växte närmare eken än 5 m. En första lätt korrigerig av den förväxta kronan och en markbehandling genomfördes 1996. En skenbart helt frisk stark gren, men med en tydlig inbuktning intill stammen som en anvisning till avstötning, togs bort. Efter kapningen visade sig en c:a 15 cm bred spricka i kärnveden på undersidan av grenen. Den friställda och lätt gallrade kronan fick sedan under fyra år utveckla adventivskott. I en andra etapp, år 2000, reducerades kronan till sin nuvarande form. Kronmanteln är nu slutet och tillväxten mycket god.

Fakta 1995

stamomfång: 510 cm,
kronansats 4 m över mark: kronradie 15 m,
höjd: 28 m.

Ett protokoll från densitometerborringen
av Gustaf Vasaeken.

Gustaf IV Adolfs ek

I **Sven Hermelins artikel** betecknas denna ek, liksom Gustaf III:s, som helt frisk. Bilden i artikeln visar inte stamfoten, men man kan anta att odlingslandet går fram till trädet. Tydligt syns emellertid den mycket dåliga kronansatsen som påverkat den fortsatta kronutvecklingen.

Gustaf IV Adolfs ek idag

År 1995 hade eken torkande grenar i kronan på grund av en förvriden dubbelstammighet i kronansatsen. Trädet står i en slänt och mycket talar för att minst halva rotkronan fyllts över med jord under 1900-talet. Detta skulle förklara ekens minimala tillväxt.

Av de tre ekarna har denna reagerat mest positivt på markbehandling och beskärning. Trädet har fått en kraftigt ökad lövbildning och skotttillväxt.

Även denna krona är slutet.

Fakta 1995

stamomfång: 397 cm,
kronradie: 13 till 15 m.

Plomber utförs inte längre, dels av kostnads-skäl, men också på grund av de skador de medför.

Det bör nämnas att skadorna inte alltid berott på plomben utan främst på den så kallade fackmannen som utförde arbetet. Trots allt finns det minst 50-åriga plomber som gjort mera nytta än skada, men dessa är inte satta av C. A. Öhrström, som lär har sagt att han fick utskällningar för allt han gjorde, men inte när han hällde tonvis med betong i ihåliga ekar – för detta fick han enbart beröm.

Robert Erskine - the founder of the S:t Petersburg Botanical Garden

av Gennady A. Firsov

The 18th century was a golden age of botany. It was a century marked by the first Russian national history expeditions. Many species of Russian flora were discovered, described and introduced into general cultivation by S:t Petersburg botanical garden.

The garden or Aptekarsky ogorod, as the botanical garden was named at that time, was established by order of Peter the Great in 1714.

It was started by Robert Erskine, known in Russia as Robert Areskine and prominent among the many foreign specialists used by Peter the Great in introducing his comprehensive radical reforms.

Robert Erskine was born in 1677 in Scotland, the youngest of four sons of Sir Charles Erskine of Alva. His father was a Member of the Scottish Parliament, and was made a baronet. The eldest son became a baronet when the father died, the second son got the title when his brother died and the third son became a Solicitor General for Scotland. The most striking fate fell upon the fourth son, who became a physician to Tsar Peter the Great of Russia.

Robert Erskine began his studies at Edinburgh University. After that he studied anatomy, surgery, chemistry and botany during two years in Paris, and finally obtained a degree in medicine at Utrecht in

1700. His dissertation is kept in the Library of the British Museum. "*Arescinus Robertus. Dissertatio medica inaguralis circa oeconomiam corporis humani. Trajecti ad Rehnum, 1700.*"

Being the expert on anatomy at London Medical School, Erskine became well-known and was elected a Fellow of the Royal Society in 1703.

On arriving in Russia in 1704, he became physician to Prince Alexander Menshikov one of the tsar's favourites, who recommended him to Peter the Great.

This was a period of impetuous and rapid development, when Russia expanded its cultural and scientific relations with other countries. It is not surprising that Peter the Great, who valued real services highly, appointed Robert Erskine to important positions.

Having lived in Russia only 14 years, he made a distinguished career. In 1707 he became President of Aptekarski Prikaz, Apothecaries Chancellery, (renamed in 1725). The highest post in the Russian medical hierarchy. It gave him overall

---

responsibility for medical development throughout the Russian Empire.

All civil and military medicine, dispensaries, pharmaceutical kitchen gardens and all pharmaceutical matters were under his supervision. He was still a young man, and this was a tribute to his talent and organizing abilities.

This was a period of considerable medical progress in Russia.

In 1713 the post of Leib-Medic or Chief Physician to the Tsar became free. And Peter the Great chose Robert Erskine. In 1716 he was appointed "*Archiater et Physicus primarius*" or The First Physician, director of the whole medical science for the whole Russian empire. He then became the first Russian Archiater, and his patent was signed personally by the Tsar. As the Tsar's physician, Erskine accompanied him during his journeys and numerous military campaigns.

He travelled with Peter the Great on his famous journey through Western Europe in 1717.

Two notebooks have survived, in which Erskine described the state of the Tsar's health.

The Tsar visited botanic gardens and made botanical collections of interest. And Robert Erskine was his main assistant. Peter the Great used to seek his advice on all of interest in the natural kingdom.

In 1718 Robert Erskine became seriously ill and made his will. This stipulated that his house and his large library, of over four thousand books, his collection of rare minerals, shells and medals and his precious stones, gold and silver were to be sold. He died only 41 years old on the 30th November 1718, Saint Andrew's Day, at Olonet, some hundred miles from Saint Petersburg.

His library and collections were bought by the Tsar. The collections were added to the

Chamber of Curiosities, Rarities and Oddities, and most of his library is now in the library of the Academy of Sciences of Russia, in Saint Petersburg.

The very high regard with which he was held by Peter the Great is shown by the impressive funeral held to honour his memory. The Tsar, with lighted candle in hand, headed the procession. The grave was inscribed with the Erskine family motto "*Je pense plus*".

Unfortunately the area was later reconstructed and the grave was not preserved.

The original edict of Peter the Great founding the Aprekarsky ogorod has not survived but there is an authenticated copy in the archives of the medical chancellery. This shows that on the 11th February 1714 the area for the garden on Aptekarsky Island was fenced off, and areas were allocated for the living quarters of pharmaceutical workers and gardeners. No other people were allowed to live there. The edict was signed by "*Archiater Areskine*", the creator and in fact the first manager of the garden.

There are few details of foundation of the Aptekarski ogorod, its arrangement, design and activity during the first years of its existence. But it is a well-known fact that Peter the Great took full responsibility for his new capital with gardens, trees and flowers. The official written history of Saint Petersburg Botanic garden began when German botanist Johann Siegesbeck was invited in July 1735 to be Director. He was in charge of the garden for seven years. It was Siegesbeck who in 1736 published the first catalogue with 1 275 names of plants.

Carl von Linné and other foreign botanists were eager to receive seeds and living plants from the garden. One foreign traveller visiting Saint Petersburg at the time wrote

---

that there were several hundred rare species from Siberia, Mongolia and China in its collections, and the garden was the jewel of Aptekarski island.

Peter the Great and Robert Erskine were the first two collectors of herbarium specimens in Russia. Unfortunately, Peter's herbarium no longer exists. However, one hundred sheets of Moscow flora, mostly medical herbs, collected by Erskine, are still held in the herbarium of Komarov Botanical Institute. They were collected in 1709, and are still in good condition.

Robert Erskine was in charge of the Apothecaries Chancellery, and it was he who planned many of the details of the first expeditions to explore the natural history of Russia.

The Tsar appointed him Keeper of the Library, which was the forerunner of the Library of the Russian Academy of Sciences. This library, oldest in Russia, was established in 1714. One of the largest and best donations was Robert Erskine's private library given in 1719, accounting to 2 322 books. After Erskine's death in 1718 his library and collections were bought by Peter the Great. The collections were passed to Konstkamera, and the books to the Imperial Library.

The books belonging to Erskine were the best modern books of that time; in Latin, English, French, German, very few in Russian. The last books were dated 1717. Meaning that the library was being added to until the last days of its owner. All his books are in good condition. All are bound and have special pressmarks. Some of them are kept at the Library of the Zoological Institute RAS in St Petersburg and at the library of Helsinki University.

The library characterizes Robert Erskine as a man of different interests, highly educated, very careful and well organized. Apparently

he was the most educated man at the Court of Peter the Great. Unfortunately, the literature about him is scarce: several small articles in Russian encyclopaedic dictionaries; short biographical essays in proceedings concerning the history of medicine in Russia and some recollections by foreigners visiting Russia at that time. After Erskine's death there are very few imprints or traces of his writing, just some letters, two notebooks and his will.

The inscription on his family coat of arms "Je pense plus" I think more (than I speak or write), giving each document greater value.

Letters to Robert Erskine from many persons, from 1702 to 1716, are kept in St Petersburg Archives in the special N 120 Fund. They make a valuable contribution to the scientific correspondence of the Russian Academy of the 18th century. Most correspondents were doctors, physicians, chemists and apothecaries, reflecting the history of medicine in Russia, but not just medicine. There are letters, from great statesmen, world known scholars, public and political figures of Peter the Great's epoch. All Erskine's correspondence generally reflects his activity in supervising rarities for Kunstcamera (Chamber of Curiosities, Rarities and Oddities) and plants for Aptekarski ogorod (physic garden). There are also four letters from (1705-1709) from his mother Christian Dundas, his uncle Alex Dundas and his brother.

Unfortunately, Robert Erskine died only four and a half years after the establishment of Aptekarski ogorod and did not see the results. But it was Erskine who planned many of the details of the first Russian expedition on natural history.

Visiting foreign countries, Peter the Great was acquainted with mineral springs and their medical properties. In 1717 he ordered

---

a search for mineral springs in Russia. Robert Erskine discovered the well-known Polustrovo mineral water near Saint Petersburg. This signalled the start of balneology in Russia.

Gottlob Schoberg was sent to look for mineral springs in the south of Russia (1717-1720). His scientific expedition was the first to study the natural history of Russia.

Schober found the plant *Nitraria* and collected its seeds near Astrakhan in 1718. After his expedition this unusual shrub was cultivated in gardens of Saint Petersburg, and somewhat later was passed to Carl von Linné. He cultivated it at the Uppsala

Botanic Gardens. For a long time the flowers and fruits of *Nitraria* were unknown. Linné was able to describe it as *Nitraria schoberi* L. in the 10th edition of *Systema Plantarum* (1759).

References

- Appelby J.A.** *Through the Looking glass: Scottish Doctors in Russia (1704-1854)* The Caledonian Phalanx: Scots in Russia. National Library of Scotland. 1987. P. 47-63
- Firsov G.A.** Robert Erskine: A Scotsman in Peter the Great's Russia/ *The Newsletter of the Botanical Society of Scotland*. No 66. March 1996. P. 2-5.
- Lipsky V.I.** *Imperatorsky S. Peterburgsky Botanichesky Sad za 200 let ego suschestvovanija (1713-1913)* Part 1. St. Petersburg, 1913. 412 p.

Svenska Rhododendronsällskapet
i Yunnan år 2002

I rododendronsläktets vagga

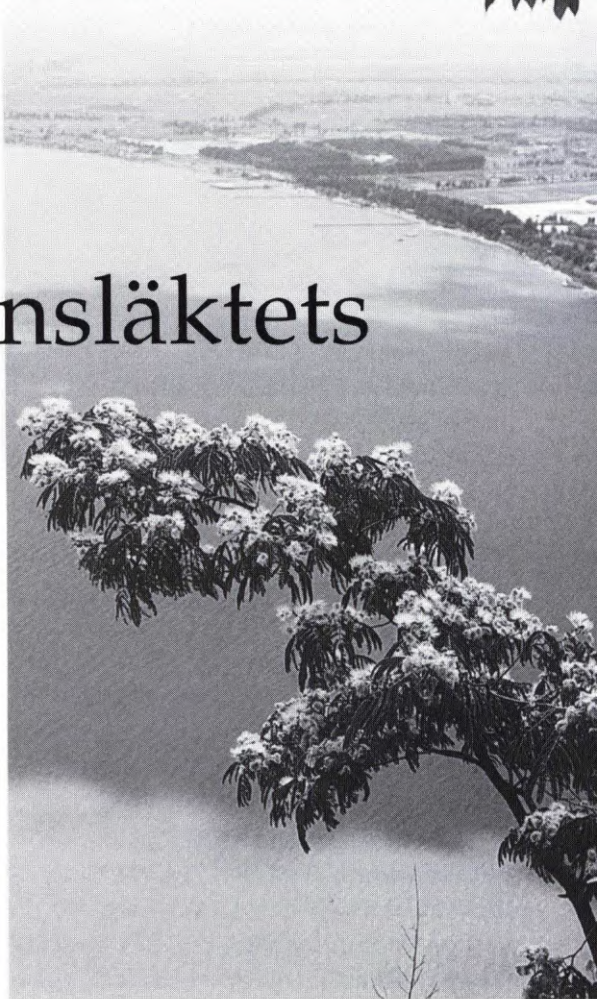
Onsdagen den 22 maj 2002
sammanstrålade 16 medlemmar i
Svenska Rhododendronsällskapet från
olika håll i Sverige och Finland på
Kastrups flygfält. De skulle resa till
Kunming, huvudstad i den kinesiska
provinsen Yunnan där äventyret
väntade.

Text Björn Aldén och foto Björn Aldén där
inget annat anges.

Det hade redan hunnit bli eftermiddag tors-
dagen den 23 maj när vi landade i Kunming i
sydvästra Kina. Från planet såg vi hur mol-
nen flockade sig runt bergstopparna och att
det regnat kraftigt runt Kunming.

Våra kinesiska guider Wang Zhonglang
och Luyuan Lin plus chaufförerna Luo och
Fan från Kunming botaniska trädgård mötte
när vi passerat passkontrollen. En buss tog
oss till Kunming Hotel. På väg dit hann jag
se att staden förändrats sedan jag var här för
nio år sedan.

Den gången gällde det två olika insam-
lingsexpeditioner för Göteborgs botaniska
trädgård. Nu är uppdraget att leda en studie-
resa för rododendronentusiaster.

Albizia mollis, ett silkesträd, som ofta planteras.

En välkomstmiddag med ett brett urval
rätter, i synnerhet av grönsaker, fick alla på
gott humör. Här, den allra första kvällen i
Kina, sattes matstandarden för hela resan.
Och den får betraktas som mycket hög.

Givetvis var många av oss nu sugna på att
se på växter. Vi började med att konstatera

Pinus yunnanensis, en tall vanlig på höjder
upp till 3 000 meter.

“Kinesisk cedertuja”, *Calocedrus macrolepis*,

att det planterats mycket i Kunming. Innan och efter världsträdgårdsutställningen år 1999 har det satsats hårt på att försköna staden.

Planteringar

Som vanliga stadsträd noterade vi silkes-trädarten *Albizia mollis*, himalajaceder *Cedrus deodara*, kryptomeria *Cryptomeria japonica* (olika kulturformer), en cypressart, troligen *Cupressus duclouxiana*, feberträd *Eucalyptus globulus*, silvergrevillea *Grevillea robusta*, russinträd *Hovenia dulcis*, kinesisk en *Juniperus chinensis*, lagerströmia, *Lagerstroemia indica*, glansliguster *Ligustrum lucidum*, kinesisk sekvoja *Metasequoia glyptostroboides*, platan *Platanus x acerifolia* och två olika vintergröna magnolior.

Rapporter från andras besök i Kunming har gjort gällande att den dominerande magnolian är den inhemska arten *M. delavayi*. Men vad är då den andra arten? Det visade sig att den vanligaste vintergröna arten, med stora vita blommor och mörka, glänsande blad i själva verket var kungsmagnolian *Magnolia grandiflora* från Södra USA. Så är den också skyltad i världsexpoträdgården, som vi senare besökte.

Ungefär en 1/5 av övriga vintergröna storbladiga magnolior som vi såg var *M. delavayi*. Arten skiljer sig framför allt på att den har matta, grågröna bladovansidor. Blommorna är tämligen snarlika *M. grandiflora*, men mer

kortlivade – i själva verket bara dagsländor!

I staden satsar man även på planteringar. Krysantemum *Dendranthema x grandiflorum*, eldsalvia *Salvia fulgens*, isopskufea *Cuphea hyssopifolia*, begonior, buxbom, azaleor m.m. i täta formationer lättar upp de hårdgjorda ytorna.

Mot bergen i väster

Molnen låg rätt lågt, denna vår första dag.

En utmärkt motorväg leder numera mellan Kunming och vårt mål Dali. På Georg Forrests tid red man dit. Det lär ha tagit drygt två veckor. För nio år sedan tog det nio-tio timmar, nu tog det fem.

Några mil utanför Kunming sågs några udda barrträdsprofiler. Det var *Calocedrus macrolepis*, en sällsynt art, hårt ansatt av nedhuggning och hamling. Den är nu rödlistad. Som bekant finns släktet *Calocedrus* även i USA. Släktet är ett ganska bra exempel på tertiärrelikter. Fordom, för många miljoner år sedan, hade släktet stor utbredning på klotet. Idag återstår bara tre isolerade arter, *C. macrolepis* i SV Kina, *C. formosana* på Taiwan och så den mer kända cedertujan *C. decurrens* i västra USA. Ytterligare en intressant barrträdsart sågs i samma område. Det var *Keteleeria evelyniana*. Släktet är inskränkt till Östasien och innehåller sju arter. Samtliga har upprättat kottar som hos ädelgranarna i släktet *Abies*.

Landskapet här är starkt eroderat och till större delen uppodlat. Det har på några håll planterats *Pinus yunnanensis*, den tallart som spontant dominerade terrängen på denna nivå innan den avverkades.

P. yunnanensis är intressant. De långa barren sitter tre och tre precis som hos de nära släktingarna *P. roxburghii* i Pakistan och *P. canariensis* på Kanarieöarna. Den är dessutom en låglandsart, som “bara” når upp till drygt 2 500 meters höjd.

Höjden kan verka allt annat än låg. Det så milda Kunming ligger dock 1 890 m.ö.h. Klimatet på dessa höjder sägs i flera kinesiska böcker vara subtropiskt, men torde bättre klassas som varmt tempererat.

Eukalyptusen trivs bra här, och har i allt för hög grad använts för att ersätta inhemsk skog. Nästan inget annat växer där man planterat den. Det är självfallet en skam med tanke på att fält- och buskskikten på kullarna i dessa trakter annars kan vara mycket artrika.

Men visst finns det eucalyptusfria områden. I sådan terräng sågs det lite varstans gula klickar av storblommiga arter av hyperikum, *Hypericum* spp. En vanlig vitblommig buske här var eldtorn. Här växte förresten två arter, *Pyracantha crenatoserrata* (kallas *P. fortuneana* av kineserna) och *P. angustifolia*. Ingen odlas i Sverige.

Den nya fina vägen medgav inga stopp så vi fick nöja oss med att se dem från bussen och låta dem förbli obestämda. I något mer höglänta lägen fanns flera olika vintergröna ekar och t.o.m rododendron i blom. På denna höjd finns två. Den ena var *R. pachypodum*, som vi inte fick tillfälle att studera närmare, medan den andra, *R. decorum*, granskades vid flera olika tillfällen.

Båda dessa, för resan de första rododendronarterna, har stora och väldoftande blommor. Den första tillhör undersektionen *Irrorata*, vars arter mest växer i varmt tempererade till subtropiska trakter. Ingen art i gruppen är pålitligt hårdig på friland i Sverige. *R. decorum* tillhör undersektionen *Fortunea*. I den gruppen finns flera tåliga arter, t ex *R. vernicosum* och doftrododendron *R. fortunei*. *R. decorum* är troligen den

minst hårdiga i gruppen.

Vid en melonpaus vid Tsaiyun studerade vi de nysatta risfälten. Högst vanliga ladusvalor svischade förbi tätt över det knädjupa vattnet i parsellerna. Förutom sädesärlor av en svartmuskig ras sågs en gulgrå sångare, troligen en prinia, hävda revir från ett risstrå. En väldigt långstjärtad törnskata, den som fått det svenska namnet rostgumpad törnskata, liksom en svart "klyvstjärtad" drongon sågs på telefontrådar här och där.

Halvvägs till Dali var banansläktingen *Musaella lasiocarpa* vanlig mellan risfält och tobaksodlingar. Den är verkligen iögonfallande med sina stora runda, något solrosformade blomställningar som sitter på en ca meterhög bladlös stjälk. Bladen kommer på separata skott och är meterlånga och vackert gråblå. Arten används som medicinalväxt.

Efter Chuxiong och lunchen blev vägen motorväg med separerade filer. Lunchen ja, en kulinarisk upplevelse. Mest minnesvärda var troligen de fyllda liljelökarna, men även ankan är värd att minnas.

Dali favoritplats för växtjägare

Vi nådde till sist Dali och körde in i den gamla staden. Höjden här är ca 1 900 m. En promenad i staden innan middagen tog oss upp på stadsmuren, som är återuppbyggd efter att den raserats under kulturrevolutionen. Endast några delar av den södra muren är intakta alltsedan tillkomsten på 800-talet. Dali var en gång det mäktiga Bai-rikets huvudstad.

Här har män som Georg Forrest, Francis Kingdon-Ward och Joseph Rock bott. Ännu tidigare var trakten

Banansläktingen *Musaella lasiocarpa* är en medicinalväxt.

Den drygt 70 m höga pagoden i Dali.

bas för den mest berömda av de franska växtsamlarna och missionärerna, nämligen abbé Pierre J. M. Delavay. Delavay kommer för alltid att inneha världsrekord i växtinsamling. Under sin mångåriga tid i Kina sände han hem omkring 200 000 herbarieark. Inte undra på att han har hundratals växter uppkallade efter sig.

Varför har de stora växtsamlarna så ofta bott i Dali? Jo, dels är staden knutpunkt på den södra grenen av Sidenvägen, vilken man måste passera om man ska vidare åt söder, sydväst eller till de höga bergen i nordväst, och dels ligger de artrika dalibergen, eller Cang Shan som massivet heter idag, strax väster om staden. I det sista kvällsljuset såg vi silhuetterna av de lägre topparna skymta mellan molnen.

Hazardartad tur på leriga vägar

Klockan 8 nästa dag regnade det fortfarande kraftigt. Cang Shan låg i moln ner till 2 500 m. Jag minns från tidigare besök att vägen upp till dryga 3 000 metersnivån var mycket dålig. Den hade inte förbättrats sedan jag var där. Det var inte överhäng-

ande goda förutsättningar för att ta sig upp med en buss i hållregnet på den slippriga vägen där risk för ras var stor.

Vi tog en sightseeingtur i Dali i avvaktan på väderförbättring. Turen gick till de tre pagoderna i staden. Den största pagoden är drygt 70 m hög och liksom muren från 800-talet. Den har skadats några gånger av jordbävningar, men inte värre än att den kunnat restaureras.

Ett stort antal nyplanterade ginkgo pryder området runt pagoderna. Även *Albizia mollis*, *Magnolia grandiflora* och *Rhododendron arboreum* finns bland de träd och buskar som planterats. Sistnämnda art växer också vild i området. Dåligt väder och dess tidiga blomning gjorde dock att vi inte stötte på den som spontan.

Vid 10-tiden bestämde vi oss för att göra ett försök på Cang Shan. Redan i den nedre delen blev det problem. Med gemensamma krafter - det är en verklig kraftanstängning så här på drygt 2 000 meters höjd - lyckades vi skjuta vår bil förbi de lerigaste ställena vid bergets fot. Vi körde in i molnen. Sikten var högst 50 m. Ungefär så förblev det resten av dagen.

Den storblommiga och väldoftande *Rhododendron decorum*.

Några nyligen nedfallna stora stenblock spärrade delvis vägen. Vi kom dock förbi. Att köra en buss här är inget önskejobb.

Vid ett stopp runt 2 500 m, för att dividera om vilken väg vi skulle ta vid ett vägskäl, hann vi studera lite av vegetationen. Iögonfallande var de extremt långa hängena hos en videart. Det måste vara *Salix*

guebrianthiana. Den rosablommiga, drygt meter-höga deutzian *D. glomeruliflora* stod i full blom. En uppenbart vanlig rododendronart, som vi sett från bussen sedan ca 2 000 m, visade sig vara *R. virgatum* ssp. *oleifolium*. Endast Lasse Svensson, som varit i Bhutan, hade tidigare stiftat bekantskap med arten. De ljusst violett-rosa eller grårosa, öppet trattformade blom-morna sitter ensamma. Det är en karaktär den är tämligen ensam om. Annars tillhör arten samma grupp som våra alprosor, dvs de lepidota - med små fjäll försedda.

Alprosor brukar vara småbladiga, men alldeles intill vägen växte en extremt storbladig art, med mer än decimeterlånga blad. Det var *Rhododendron maddenii* ssp. *crassum*. Tyvärr överblommad.

Här inträffade vår första närkontakt med *R. decorum*. Dess blommor är decimetervida, ljusrosa och väldoftande.

En högvuxen, smalbladig ramsart, *Polygonatum sibiricum*, noterades även. Ett lövträd, som vi även sett på lägre höjder mellan Kunming och Dali, var *Alnus nepalensis* - nepalal. Denna mer eller mindre vintergröna al avlöstes, högre upp, av en lövfällande och småbladigare, nämligen *Alnus ferdinandicoburgii*. Här hade även en liten näpen ljusblå iris, knappt en tvärhand hög, slagit ut sina kronblad. Den heter *Iris collettii*.

Färden fortsatte och en stilig diamantfasan korsade vägen i sakta majestät. I de leriga slänterna lyste en liten, gulblommig rododendron upp gråtöcknet. Det var *R. sulfureum* som hör till undersektion *Boothia*. På nervägen samlades den in för närmare studier på hotellet. Det är tråkigt att denna vackra art inte är hårdig hos oss.

Bland molnen på Cang Shan

Efter närmare två timmar nådde vi bilvägsände. Det var fortfarande usel sikt och det regnade.

De medhavda lunchpaketen tömdes ute i regnet innan vi började en långsam promenad på en liten stig uppåt - in i molnen. Vi nådde 3 400 m höjd, siktet var inställt på 3 800 m, men vädret saboterade planen. Trots detta såg vi många nya arter, i synnerhet av *Rhododendron*.

Vanliga arter på omkring 3 000 m och upp till 3 300 m är *R. neriiflorum* med härligt röda blommor och *R. trichocladum* med gula blommor. Sistnämnda art, som är en alpros (lepidot), är litet säregen i det att den är lövfällande, precis som en azalea.

En annan allmänt förekommande art på höjden är *R. rigidum*. Den var visserligen redan överblommad men känns igen på sitt styva, täta växtsätt och de vitaktiga bladundersidorna med glest sittande mörka fjäll.

Ju högre vi kom desto vanligare blev en nära släkting till *R. rigidum*, nämligen *R. yunnanense*. Den blir något högre än *rigidum* och finns överallt på höjder mellan 2 500 och 3 500 m. Vanligast är den strax ovan 3 000 m. De omisskännliga bladen hos ytterligare en lepidot art avslöjar *R. edgeworthii*. Även om vi gärna sett den i blom, är bladen tillräckligt tilltalande och intressanta för ett närmare studium. De är tjocka och mörkgröna. Ovan sidan har nedsänkta nerver som bildar ett vackert nätmönster. Blad med sådan nervatur brukar med en vetenskaplig term kallas bullata. Man kan notera att typlokalen för *Rhododendron bullatum* är här på Cang Shan. Arten i fråga är dock inte tillräckligt skild från *R. edgeworthii*, som för övrigt beskrivits från Tibet, utan har förpassats till synonymernas dunkla värld. En annan rätt udda egenskap hos *R. edgeworthii* är hårbeklädnaden, i synnerhet på bladundersidan. Den är tjock och mjukt brunullig och döljer de små fjällen helt.

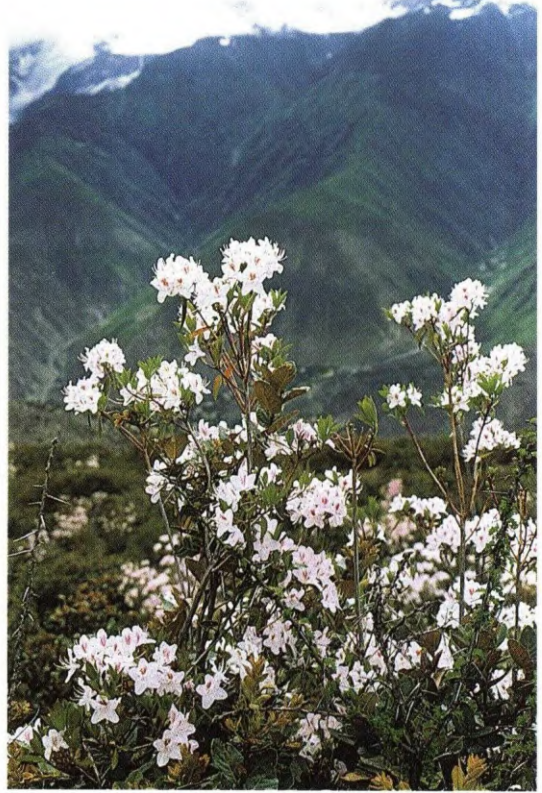
Två små tilltalande dvärgbuskar eller ris växte vid stigen, även de ljungväxter. Det

var den om lingo påminnande *Vaccinium delavayi* och det fina marktäckande vaktelbäret *Gaultheria cardiosepala*. Det är ingen tillfällighet att båda är vintergröna. Busk- och trädvegetationen dominerades av vintergröna arter. Längre ner var två tallar vanliga, *Pinus densata* med två-tre barr och *P. armandii* med fem barr per krans. Även hemlocken *Tsuga dumosa* växte här. Till skillnad från dessa tre barrträd, som alla är spontana på Cang Shan, är mandaringranen *Cunninghamia lanceolata*, som vi sett flerstädes i skogen på uppvägen, förvildad.

På högre höjder börjar ädelgranen *Abies delavayi* uppträda. Dess mörka silhuett framträdde tydligt i dimman. Arten har mycket inskränkt utbredning.

Tillsammans med rododendron i de täta buskagen finns vintergröna eksläktingar, ibland förvillande lika järnek. En av dessa "ekar" tillhör släktet *Lithocarpus*. Vanligaste arten är *L. dealbatus*, med vita bladundersidor. Även vintergröna olvon hittades. De båda arterna visade sig vid en senare litteraturkontroll vara *Viburnum atrocyaneum* och *V. punctatum*. En lövfällande olvonart, *V. chengii*, kändes igen direkt. Den liknar mycket ett olvon vi odlar hemma i Göteborg, nämligen *V. erubescens* från provinserna norr om Yunnan, men har fåblommiga blomställningar.

Två klematisarter inräknades. Den ena, *Clematis chrysocoma*, var en liten buske med rosa, halvdecimetervida blommor, som mest växer på lägre nivåer. Tyvärr är den inte hårdig i Sverige. Den andra var den klättrande *C. montana*, bergklematis. Här är den mest vitblommig, inte rosa. Blomstorleken är mycket variabel, några har små blommor andra stora. Ibland luras den. De vita blommorna lyser i andra buskar, i vilka den klättrar, och gör att man

Rhododendron yunnanense, en av Yunnans vanligaste arter.

tror sig ha funnit en verkligt intressant buske med stora vita blommor.

En intressant enkönad klättrväxt var en *Schisandra*-art med fläskiga vita, till svagt rosa blommor. Ofta var blombotten rödaktig. Det visade sig vara en alldeles speciell typ, nämligen formen *pallida*, av den annars rätt vittspridda och mörkrödblommiga fjärilsrankan *S. sphaerandra*.

Rhododendrum neriiflorum är vanlig på Cang Shan

Särskilt beundrad, åtminstone av de mest ihärdiga rododendronfantasterna, blev en planta av *R. rex* ssp. *fictolacteum* som stod intill stigen. Inte blommade den och svårt betad var den. Men det var, banne mig, en REX! Runt dagens höjdpunkt i fysisk bemärkelse inräknades

Purpurröd kandelaberviva, *Primula poissonii*.

också *R. rubiginosum*, *R. heliolepis*, *R. selense* ssp. *juvundum* och *R. cyanocarpum*. De båda sistnämnda dominerade skogen helt och utgjorde bitvis själva skogen då de ofta är trädformade. Dessvärre såg vi inte blomhavet i skogen runt om oss och på sluttningarna ovanför, men vi anade det. Dagens rododendronskörd blev slutligen tolv arter.

Den häftigaste örten under dagen växte i buskagen precis där vi vände. Det var en mer än halvmeterhög "elefantkobrakalla" *Arisaema elephas*. De vegetativa bladen är tredelade. Hölsterbladet är vackert bandat i purpurrött och grönt. Det mest remarkabla är emellertid blomkolven, som är utdragen till en lång, mörkt purpurfärgad elefantsnabel. I själva verket är den ofta närmast trådlik. När denna

tråd når marken skulle den mycket väl kunna fungera som "ledstång" för sniglar, som leds ner till och bjuds på godis i hölstrets botten där blommorna sitter. Samtidigt fungerar sniglarna som pollinatörer åt växten.

På tillbakavägen gjordes ett kort uppehåll vid ett tempel där vi hittade

den delvis vinter-gröna azalean *R. microphyton*. En annan rododendron med rätt stora och styva blad, som vi inte sett på nära håll tidigare, är en art inom undersektionen *Irrorata*. Det är troligen *R. irroratum* själv, men utan blommor kan den inte skiljas från *R. lukiangense*, som också finns i trakten.

I fältskiktet hittade vi bergingefära. Det visade sig vara två olika *Roscoea*-arter, båda två violettblommiga. Den ena var *R. tibetica* den andra den violettblommiga formen av gul bergingefära *R. cautleoides*.

Vi var tillbaka i Dali strax innan mörkret.

Mot Lijiang

Söndagen den 26 maj fortsatte bussfärden mot Lijiang. I början beundrade vi den flera mil

Bergklematis *Clematis montana* är vanlig över 3 000 meter.

"Elefantkobrakallan", *Arisaema elephas*.

långa sjön Er Hai. Vädret var obetydligt bättre än dagen innan. Riktigt risigt väder är ett passande uttryck. De vattendränkta risfälten intill Er Hai, och senare också den bördiga platån där Lijiang ligger, var vitprickiga av hägrar, mest silkeshäger.

Tanken var att vi skulle stanna på några höjdryggar under vägen för att försöka hitta den intensivt rödblommiga *Rhododendron arboreum* ssp. *delavayi*, men det regnade så kraftigt och var så dålig sikt att chaufförerna inte vågade stanna.

Att det kan gå för fort ibland fick vi snart se då en lastbil precis hade kört av vägen i dimman.

I samband med ett stopp strax innan Lijiang fick vi tillfälle att studera nektardrickande småfåglar i en vackert blommande *Grevillea robusta*. Det var framför allt den lilla gula fågeln "Japanese Whiteeye", som frekventerade de brunorange blommorna. En helt vanlig tornfalk satt på en stolpe. Här liksom på många andra ställen längs vägen såg vi den vitgumpade buskskvättan, en östlig ras av svarthakad buskskvätta.

På eftermiddagen anlände vi till Lijiang och checkade in på Yuquan Hotel, ett genuint hotell med en vacker patio med planterade vintergröna magnoliasläktingen *Michelia* och en *Camphora*-art.

På andra sidan hotellet fanns en ännu vackrare miljö med en karpdam. I kanten av dammen satt flera lysande röda *Primula poissonii*. Finlemmade tamarisker hade också planterats, liksom rumsgran, citrus och banan.

En överraskning väntade efter en sen lunch. Lu, en av guiderna, tillhör den i området hemmahörande etniska minoriteten naxi. Han tog oss till sina släktingars hemby, Xue Song Chun, någon mil utanför Lijiang. Denna by har miljöer som är åtskilliga hundra år gamla. De drygt 15 m höga stenmurarna dominerar bilden.

Här stod rader av väderkvarnspalmer *Trachycarpus fortunei*. Denna palm används till många olika flätverk. Av bladslidorna görs bland annat en slags ryggsköld, som skyddar mot smuts och skavande ryggekorg.

En mycket vacker, storblommig katalpa med rosa blommor planterad inne på en gård visade sig vara *Catalpa fargesii* var. *duclouxii*. Tidigare, bl.a. på Cang Shan (förvildad) och i Dali (planterad), hade vi sett en småblommig art med gulaktiga blommor. Det är kinesisk katalpa *Catalpa ovata*. Mycket har förstörts under de jordbävningar som varit. Men nu är nästan allt restaurerat. Det senaste stora skalvet var så sent som 1997, då stora delar av Lijiang också förstördes.

Vi bjöds in till Lus kusin och fick se verkligt genuina miljöer och träffa underbart gästfria människor. Han berättade att hans släkt funnits här i många 100 år. Hans kusin visade stolt sina odlingar som regnet just smattrade på. Den här byn är inte bara mycket känd i rododendronkretsar utan också av etnograferna.

Botanisten, geografen, etnografen, språkforskaren etc, den t.o.m. i Sverige bekante Joseph Rock, levde här under den tid han studerade naxifolket och samlade växter åt västvärlden. Vi fick tillfälle att från utsidan se huset där han bodde.

Husen eller gårdarna i byn var verkligen fascinerande. Här fick vi en direkt inblick i hur det såg ut – även hos oss – på medeltiden. Djur och människor bor tillsammans. Hö torkas på loften.

Intill byn stod en flera hundra år gammal och mycket imponerande cypress av arten *Cupressus duclouxiana*. Den hade stora träiga kottar. Stammen var säkert en meter i diameter. I fuktpartier såg vi mängder av den vackra purpurröda våningsvivan *Primula poissonii*, som vi tidigare bara sett planterad. En art av fjällsyra, *Oxyria sinensis*, med sköldformade, i kanten krusiga blad växte

allmänt längs stigar och småbäckar.

Åter i Lijiang fick vi under kvällen tillfälle att besöka den gamla delen av staden och uppleva genuin naximusik med dans. Under de senaste åren har Lijiang utvecklats till en storstad med modern bebyggelse. Men den gamla delen har ändå fått särskild uppmärksamhet. Här har det pumpats in hundratals miljoner efter jordbävningarna. År 1998 fick gamla Lijiang status av världskulturarv.

Jadedrakens snöberg

Måndagen den 27 maj såg de envetna molnen först ut att lätta när vi körde ut ur staden mot Yulong Xue Shan, jadedrakens snöberg. Meningen var att vi skulle ha vackra vyer över dessa imponerande massiv som når en höjd av 5 596 m men turen var inte med oss. På 3 000 m höjd regnade det och molnen svepte tätt om oss.

Här saknades sannerligen inte växter att titta på. Trots regnet var det lätt att bli lyrisk över alla vackra blommor. I fältskiktet lyste små blå eller vita anemoner. Arten med variabel blomfärg är *Anemone obtusiloba*. En lågvuxen, bedårande inkarvillea med stora blommor, *I. grandiflora*, ofta sammanförd med praktinkar-villean *I. mairei*, fick många att falla på knä alldeles intill bussen. Vi hade stannat vid ett pass och bestämde oss trots vädret för att gå upp till en liten höjdpåta.

Området kallas för Gang Ho Ba. Den ganska glesa skogen består av en rik blandning av löv och barr. Här och där växte granen *Picea*

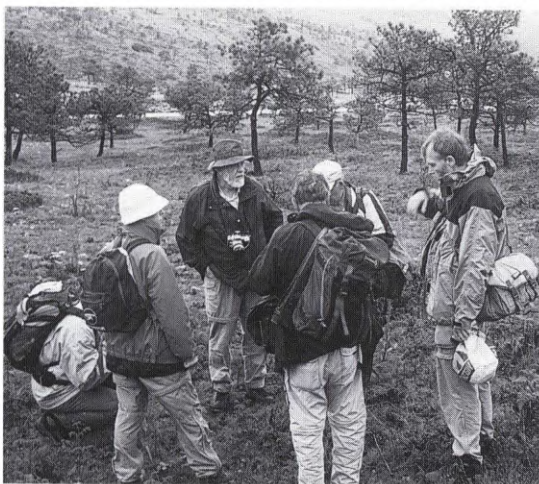
likiangensis, vars typlokal är i Lijiang. Den nordliga typen var *balfouriana* odlas på några få ställen i Sverige. Varieteten samlades ursprungligen av uppsaladocenten Harry Smith i Kanding i Sichuan. I Göteborg, som har ett större bestånd av den fullkomligt härdiga var. *balfouriana*, har även huvudvarieteteten *likiangensis* från Lijiang provats. Den klarade dock inte vintrarna på 80-talet.

Tallen *Pinus densata*, som vi också sett på Cang Shan, var vanlig. Den anses vara en övergångsform mellan den sydliga *P. yunnanensis* med tre barr och den nordliga *P. tabulaeformis* med två barr. Anledningen till att *P. densata* har ett varierande antal barr, dvs två-tre per krans, finns således här.

Ytterligare ett barrträd, som jag själv tidigare sett på höjder upp till 4 500 m i NV Yunnan, är lärken *Larix potaninii*. Tills för tio år sedan var den oprövad i Sverige, men växer nu bra bl.a. i Göteborgs botaniska trädgård. Bland lövträd noterades de två björkarna *Betula platyphylla* och himalajabjörken *Betula utilis*. *B. utilis* är svår att skilja från den nordligare *B. albosinensis*. Rent vegetativt och även vad gäller näverns

utseende tycks inga pålitliga karaktärer existera. Det är således ingen tillfällighet att den även i Sverige kända kopparbjörken, *B. albosinensis* var. *septentrionalis*, nu i nya Kinafloren betraktas som en form av *B. utilis*. En tredje björkart, *Betula delavayi*, som kan vara ett litet träd men som mest är en

Det finns inget dåligt väder.... Foto: Lars Olof Tunbrå

på sin höjd meterhög buske, är tämligen vanlig uppe runt platån på 3 200 m. Artrikedomen bland buskar är f.ö. remarkabel, inte bara på Cang Shan utan även här. En om *Kolkwitzia* och *Weigela* påminnande buske är sköldbusken *Dipelta yunnanensis*. Dess blommor är stora och ljus gulvita. Flera olika färgväpplingarter inräknades. Den utan tvekan mest hänförande är den drygt manshöga *Indigofera pendula* med upp till två dm långa hängande svansar av gråviolett-röda blommor. Särskilt uppskattad blir den vackra gulblommiga formen av buskpiönen *Paeonia delavayi*, tidigare kallad *P. lutea* eller *delavayi* var. *lutea*, som växer tillsammans med örnbräken här och där. En ytterst vanlig ros är vidare fyrtalsrosen *Rosa sericea*, lätt igenkänd på sina fyra vita kronblad. En form av den, som vi dock inte får se förrän uppe vid Zhongdianplatån, är vingrosen f. *pteracantha*.

Släktet *Rubus* med hallon och björnbär bjöd på den röd-borstiga nedliggande *R. tricolor* och den mer högvuxna *R. biflorus* med trivialt utseende. Vi såg i princip samma arter av rododendron som på Cang Shan. Lätt att förväxla med rododendron på håll är två ekarter. På nära

Den gula formen av buskpiönen *Paeonia delavayi*.

håll ser dock den lilla kompakta och småbladiga *Quercus semecarpifolia* mest ut som en järnek. De vintergröna bladen är styva och stickigt taggkantade. En storbladigare, ävenledes vintergrön art med vackert rostfärgade bladundersidor är *Q. pannosum*. Här är den en drygt meterhög buske men på lägre nivåer och som obetad kan den bli ett 20 m högt träd. En väldoft i buskagen visade sig komma från schersminen

Philadelphus delavayi, vars purpurfärgade foderblad stod snyggt mot de vita blommorna. Störst beundran bland molnen och i hällregnet väckte dock alla nya örtbekantskaper.

Passet där vi startade vår promenad var nedlusat med gula och violetta former av den orkideliknande gula bergingefäran *Roscoea cautleoides*. Mycket vanlig här är också *Stellera chamaejasme*, som är en örtartad drygt halvmeterhög tibastsläkting. Den är typväxt för hela norra Yunnan, där den växer på hårt

betad öppen mark på höjder från 2 000 m upp till 3 500 m.

Inne bland träden på platån framkallade två guckuskoarter dagens troligen gladaste utrop. Mest spektakulär var naturligtvis *Cypripedium tibeticum*, med sina bourgogne-

Sköldbusken *Dipelta yunnanensis* är släkt med *Weigela*.

färgade blommor och med en underläpp stor som en golfboll. Den växer oftast ihop med den småblom-migare *C. flavum*, vars namn anger blomfärgen. Färgen varierar dock och förutom gult eller ljus gult förekommer inslag av brunt eller brunrött i blomman.

Trots den väsentligt mindre iögonfallande blomfärgen tog nog ändå *Cypripedium margaritaceum* dagens pris. Bara att hitta den var en mindre bedrift. Dess attraktionskraft får nog snarare tillskrivas dess subtila skepnad än sin strålgans. Den ensamma blomman var grön och brun och stack knappt upp ovanför de två stora och mörkprickiga basalbladen ur vilken den kom. Ett stort antal blixtfoton offrades på denna lilla skönhet. Som för att retas såg det strax efteråt ut att lätta i molntäcket. En svag sol kunde skönjas i diset. Men det var bara ett skrämskott. Snart slöt sig molnen om oss. Sikten var knappt 30 m.

Det skulle gå att prestera en lång lista på alla de arter vi såg uppe vid Gang Ho Ba, men jag nöjer mig med ytterligare ett par exempel. Stiliga var de ibland meterhöga paraplyerna av kobrakallan *Arisaema consanguineum*. Släktet är populärt bland amatördlare. Mycket tack vare den ibland extremt förlängda trådlika överdelen av blomkolven, som vi sett hos *A. elephas*, och för de eleganta bladen. *A.*

consanguineum tillhör en grupp arter med särskilt tilltalande, mångdelade, parasoll-liknande blad. I fuktigare stråk lyste den smörgula, ganska kraftiga vivan *Primula forrestii* mot oss. Mer gult fann vi i den näpna violen *Viola delavayi* i björkskogen. Den sågs ofta ihop med en liten läcker veronika med en spiralformad blomställning av ljusblå blommor. Dess artnamn *Veronica pyroliformis* syftar med säkerhet på de avlånga, mer eller mindre spatelformade blad som har likhet med vissa pyrolablåd.

Vi stötte på en ramsart och en ormbärsart inne i björkblandskogen. Ormbäret *Paris polyphylla* var ett par decimeter hög och hade

Den magnifika guckuskon - *Cypripedium tibeticum*.

en snygg krans av ganska breda blad. Ramsen *Polygonatum sibiricum* var mer högvuxen, rankig och hade långa smala kransblad, som avslutades med en klängelik spets.

I de öppna ytorna uppe på platån samt i den brantare öppna rasmarken som omgav platån satt små mörkgröna rosetter av saintpaulia-släktingen *Corallodiscus* tätt tryckta till underlaget. Intill växte en verkligt snygg frossört med stora violetta blommor av arten *Scutellaria amoena*. Vitblommiga anemoner av varierande höjd, blomstorlek och hårlighet var bäckanemonen *Anemone rivularis* samt arterna *A. demissa* och *A. rupestris*. Ytterligare en viva, *Primula pulchella*, med violetta, rätt stora blommor noterades innan det var dags att dra vidare.

Hittills hade alla klarat höjderna bra. Tar man det bara lugnt, stannar och andas när det behövs, brukar det fungera. Efter de fuktdrypande timmarna på drygt 3 000 m försökte vi hitta något intressant och kanske torrare ställe på lägre nivåer.

På 2 800 meters höjd fick orange klickar av en ört oss att stanna vid floden Hei Shui He, "det svarta vattnets flod". Det visade sig vara gul kandelaberviva *P. bulleyana*, som naturligtvis fotograferades. Floran alldeles intill vägen var både artrik och intressant. Här hittade vi stora ruggar av den gula och tegelfärgade

De unga kottarna hos likianggranen
Picea likiangensis.

orkidén *Calanthe tricarinata*. Ytterligare en vitblommig anemon, den späda *A. exigua*, lyste upp halvdunklet intill kraftigt betade buskar. En vacker palett av barrträd med tallarna *Pinus armandii* och *P. densata*, hemlocken *Tsuga dumosa* och granen *Picea likiangensis* beundrades.

Bland lövträd hittade vi den helbladiga davidslönnen, *Acer davidii*, en typ av turkisk lönn, *A. cappadocicum* var. *sinicum*, en p.g.a. hamling extremt storbladig kinesisk hassel, *Corylus chinensis*, linden *Tilia paucinervis* och en väldigt speciell apel, *Malus yunnanensis*. Bladen hos sistnämnda är tjocka, mörkgröna, litet läderartade och svagt loberade. De påminner både om oxel och hassel. De ännu omogna frukterna såg mest ut som hos en oxel. Arten har provats flera gånger i Göteborg, men är inte hårdig.

Bland buskar märktes en liguster, troligen *Ligustrum delavayanum*, med små blommor och små blad, garvarbusken *Coriaria nepalensis*, som liksom brakvedssläktingen *Berchemia yunnanensis* klättrar. Av *Rhododendron* såg vi inte mycket nytt. På denna höjd var det mest *R. decorum* och *R. yunnanense*.

På sena eftermiddagen återvände vi till Lijiang. Havet av vitblommig *Salvia campanulata* på den annars nedbetade platån in mot Lijiang etsade sig fast.

Strax efter hemkomsten till hotellet upptäcktes blodvite. Vad hade hänt. Jo, minst två

av exkursionsdeltagarna hade det tvivelaktiga nöjet att bli tappade på blod – av iglar. En av parasiterna hade hunnit bli fingertjock. "Otankade" är de ofta trådsmala och kan lätt t o m slinka igenom ett snörhål på kängan. Tursamt nog är iglar mycket ovanliga på höjder över 3 000 m, så den gångna dagen var troligen sista och enda tillfället att få stifta bekantskap med dem.

Yangtze- och Chung Jiang He-floderna

En lång transportsträcka till Zhongdianplatån väntade oss när vi startade från Lijiang följande morgon. Men dagen kändes inte betungande då det fanns mycket att se längs vägen. Vi såg snart den mäktiga Yangtze-floden och passerade nära ett i rododendronsammanhang klassiskt ställe, nämligen "Yangtze Bend". Här, vid orten Chegu, gör floden sin berömda helomvändning.

Ett första stopp, en avstickare, skedde vid Tiger Leaping Gorge, ett numera mycket välkänt turistställe.

Yangtze-floden flyter här i en smal klyfta. Mitt i den strida strömmen ligger ett jätteblock som underlättade för tigern när han –

Den örtartade tibast-släktingen *Stellera chamaejasme*.

enligt legenden – tog 30 meterssprånget över till andra sidan.

Efter en av resans absolut läckraste luncher, med mycket lokalt i grönsaksväg, körde vi längs med floden Chung Jiang He hela vägen upp till Zhongdianplatån. Denna dag fick vi äntligen litet sol. Strax nedom platån gjorde vi en längre paus för att se på vegetationen. Fågelintresserade noterade rödstjärten "white-capped water redstart" och "blue whistling thrush", båda bundna till rinnande vatten. Vi befann oss nu mitt i *Rhododendron yunnanense*-bältet. Rosa till vita klickar sågs överallt. Barrträden är mest *Pinus densata*, *Tsuga dumosa* och ädelgranen *Abies chiensis*. Från bussen såg vi även en art av douglasgran, troligen *Pseudotsuga sinensis*. Ytterligare en lönn, *Acer tetramerum*, växte vid floden.

Vid ett stopp i platåkanten senare på eftermiddagen fick exkursionsdeltagarna för första gången stifta bekantskap med myralprosen *Rhododendron hippophaeoides* i sin naturliga miljö. Den är ofta mer än meterhög och med blåbärsmjölklå blommar. Typiskt sitter den intill rännilar. Ihop med myralpros förekommer en annan art rikligt, nämligen *R. racemosum*. Föregående dag hade vi sett någon enda planta, men här var den verkligen vanlig. Den har rätt små, rosa till blekt violettrosa blommor och kan, som här i den glesa tallskogen, bli nära två meter hög. När vi närmade oss själva Zhongdian såg vi hav av arten i kvällsljuset. *R. racemosum* är giftig för de betande yakarna och yak-korna (hybrider) och tycks breda ut sig mer och mer. I denna vindpinade miljö blir den inte mer än ca en halv meter hög.

Zhongdian har totalt ändrat utseende sedan 1993. Staden verkar nu närmast dubbel så stor. Mängder av flotta hotellbyggnader dominerar bilden. En flygplats invigdes 1998.

Till middagen på hotellet bjöds öronbedövande kinesisk sång av populär art. Det blev

en kortare måltid! Någon av oss började känna av höjden. Vi var nu på drygt 3 200 m.

Äntligen solsken

Morgonen började bra, solen sken. Endast några stackmoln syntes uppåt de högre höjderna. För säkerhets skull hade jag bett våra hjälpsamma kinesiska kollegor att skaffa oss syrgaskuddar från sjukhuset.

Färden gick nu upp mot en bergrygg strax intill sjön Napa Hai. Men innan vi nådde ett pass stannade vi ovanför sjön för att invänta vår bagagebil. Med kikare studerade vi roständer och gräsänder. En stäppörn kalasade på ett byte i sjökanten. I de torra backarna växte små buskage av den vackert gulblommiga tibasten *Daphne aurantiaca*, eller *D. calcicola* som en del kallar den.

Vidare till passet från vilket det går en skogsväg upp till den höjdrygg som vi ämnade bestiga. Efter 1993 har denna väg spärrats för lastbilar och andra bredare fordon. Anledningen är att man vill få stopp på den illegala avverkningen. Det råder numera förbud för avverkning i området. Vi måste således promenera några kilometer längs vägen innan "fri-klättringen" vidtog. Tyvärr var skogen, som överallt häruppe, till största delen redan avverkad. Inte förrän vi kom några kilometer längre in började vacker *Abies forrestii* uppträda. Det är denna ädelgran som dominerar, även om likianggran *P. likiangensis* också finns här och på lägre nivå en del *Pinus densata*. Lönnen *Acer caudatum* var. *prattii* och bland buskarna den gulblommiga tryarten *Lonicera hispida*, *Rosa sericea* och bergklematis *Clematis montana* är vanliga. Vi såg ytterligare en lönn, *Acer tetramerum* var. *betulifolium*, en varietet vars blad, som ju namnet antyder, är björklika. Vandrigen började på 3 500 m. På denna höjd växer massor av *Rhododendron vernicosum*, *R. yunnanense* och *R. rubiginosum*.

Glada utrop hördes när resans första *Rho-*

Rhododendron beesianum - en av de vackraste arterna?

Iris dolichosiphon ssp. *orientale* - en nyligen beskriven iris-art.

Rhododendron phaeochrysum i död skog vid sjön Tian Chi

dodendron wardii påträffades. Det är en verkligt tjusig art, ofta med kraftigt orangefärgade blomknoppar. De utslagna blommorna är klargula. De flesta individ saknar röd fläck i blomsvalget, en karaktär som många förknippar med arten, då den vanligaste klonen i odling råkar ha en sådan. Från skogsvägen nere i dalen såg vi plantor som i blomfärg verkar intermediära mellan *R. wardii* och *R. vernicosum*. Det är högst troligt att det rörde sig om hybrider. Trots att dessa arter hör till olika undersektioner hybridiserar de.

Fenomenet med hybridisering är för övrigt mycket vanligt inom hela släktet *Rhododendron*. Man kan utgå från att det är en viktig faktor bakom artbildningen. Men givetvis försvårar den omfattande naturhybridiseringen, vilken accentuerat i takt med skogsavverkningen, identifieringen av arter. Det är

Rhododendron racemosum brer ut sig på Zhongdianplatån.

säkerligen också det som medfört att det beskrivits många gånger flera arter i släktet än vad som verkligen existerar. Många av dessa s.k. arter är alldeles uppenbart ostabiliserade naturhybrider.

Det har kanske inte nämnts tidigare, men små rönnar växte överallt på dessa höjder. Några artnamn kan dock inte ges. Rönnarna är notoriskt svåra att identifiera. Minst en av de 7-8 arterna som samlades under KGB-expeditionen (KGB = Kunming Gothenburg

Myralpros *Rhododendron hippophaeoides*, blir nästan två meter hög.

Botanical Expedition) för knappt tio år sedan var ny för vetenskapen.

Vädret var verkligen strålande denna dag. Under vandringen hade vi hänförande vyer över snötäckta berg i fjärran. Som ett bevis för att luften är ren häruppe är granarna bemängda med vackra långskägglavar.

Nere i dalbotten såg vi en liten tibetansk by. I grantoppshöjd kom plötsligt en stor seglare kryssande. Det var en taggstjärtseglare, en art som är minst lika stor som alpseglaren i Europa och med en kraftfull flykt. Vi träffade ett gäng unga tibetanskor, som var ute i skogen för att plocka "grönsaker". Grönsaken i fråga är en art av ekorrhör, *Maianthemum* sp. (troligen *M. purpureum*), som vi själva redan ätit ett flertal gånger. Det är alltså denna växt vi kallat *Smilacina*. Flickorna tittade nyfiket på oss långnäsor. Vår kollega Wang tog en bild av dem med sin digitalkamera och visade resultatet. De trodde knappt sina ögon och kinknade av skratt.

Det tog ett par timmar innan vi nådde det ställe där vi skulle klättra upp för den branta slänten. Promenaden gav goda möjligheter att studera vegetationen och hur den förändras med höjden. Runt 3 600 m dök de första exemplaren av *Rhododendron uvariifolium* upp. De stora, omvänt och avlångt äggrunda bladen är gråaktiga på undersidan. De flesta individen var överblommade men med litet letande hittade vi till slut en buske med blommor. Den gråvioletta blomfärgen är kanske mer säregen än vacker. Strax intill kom en liten rännil ut på vägen och i gruset satt en förtjusande liten viva, *Primula sonchifolia*. Den växer vanligen på högre höjder men ofta även nere i det övre skogsbältet, fröspridd längs bäckar och rännilar. Inte förrän sent på eftermiddagen

lämnade vi den före detta timmervägen.

Under klättringen, som inte var särskilt avancerad men nog så jobbig, sågs fler och fler *Rhododendron beesianum*. Den känns lätt igen på sin tunna, svagt kanelfärgade hårbeklädnad på bladundersidan. Väl uppe på bergryggen fick vi dagens belöning.

Marken var blå av nunneörten *Corydalis pachycentra*. Tillsammans med den satt stora röda blommor tillhörande *Incarvillea grandiflora*. Överhuvudtaget var blomrikedomen stor. Vanlig var den lila snövivan *Primula sinopurpurea*. Bertil hittade den extremt storblommiga vivesläktingen *Omphalogramma vincaeflora*, med fem cm vida, violettblå blommor. En ovanligt vacker dvärgiris med fläckiga tepaler växte litet varstans. Mycket remarkabelt är att denna iris, som jag sett här tidigare och som är vanlig runt Zhongdian, inte uppmärksammats förrän 1995. Till dess hade den misstagits för en annan art.

Dr Henry Noltie från Edinburgh, som deltog på vårexpeditionen 1993, den så kallade KEG (Kunming-Edinburgh-Gothenburg Expedition) upptäckte att denna dvärgiris är samma art som den han beskrivit från Bhutan 1990 som *Iris dolichosiphon*. De här östliga populationerna är dock avvikande, varför han kände sig föranledd att beskriva materialet 1995 som en ny underart med namnet *Iris dolichosiphon* ssp. *orientalis*.

Uppe på denna delvis skogklädda bergrygg hade vi kunnat tillbringa lång tid. Men eftermiddagen började bli sen och målet var att se ytterligare rododendronarter.

Vi var några som tog oss upp till 4 250 m, där en öppen alpin rododendronhed bredde ut sig. Säsongen verkade sen, endast enstaka alprosor var utslagna. Som vanligt var identifieringen av dessa arter mycket vanskelig.

Abies forrestii, dominerande ädelgran i de ännu kvarvarande skogarna.

För det första är karaktärerna som skiljer dem mycket subtila, t ex fördelningen av ljusa och mörka fjäll på bladundersidorna, och för det andra är hybridisering allmänt förekommande även hos dessa arter. Jag kan i alla fall gå i god för *R. tapetiforme* och *R. telmateium*. I brynet mot heden satt gott om två betydligt grövre arter av undersektionen *Taliensia*. *R. phaeochrysum* var vanligast. Denna hade precis börjat blomma medan den läckra *R. aganniphum*, "snörödodendron", med sitt svampiga och tjocka, ofta kritvita indumentum (= hårbeklädnad) på bladundersidan, endast hade knopp.

Vi nådde våra fordon sent på eftermiddagen. Försedda med öronproppar gick vi till sist om aftonen för att äta middag. Men propparna behövs inte, denna kväll var det ingen sång.

Målet var sjön Tian Chi

Denna dag väntade ytterligare en höghöjdsdag. Åtminstone hoppades vi att det skulle gå att köra med minibussen ända upp till en liten sjö på nära 4 000 meters höjd.

När vi körde ut ur Zhongdian såg vi den endemiska hagtornsarten *Crataegus chungtienensis* längs dikena. Den växte tillsammans med havtornet, *Hippophae rhamnoides* ssp. *yunnanensis*.

Vi kunde vidare konstatera att träd-

planteringsförsök pågår på den kalblåsta slätten. Men vad har planterats och hur? Jo, det är uppenbart granen *Picea likiangensis*. Den lär knappast gå så bra här. Jorden är mager och området är vindpinat. Dessutom har granarna satts i ett smalt bälte längs vägen där den närmaste raden står alldeles i dikeskanten, d.v.s. alldeles för nära vägen.

När vi kom till byn Lilla Zhongdian gjordes ett snabbstopp för att alla skulle ha en möjlighet att föreviga det rosa havet av blommande *Rhododendron racemosum*. Vi kunde då också konstatera att tall, dvs *Pinus densata*, om något träd, är det som borde planteras ute på slätten.

Vi lämnade platån och började klättringen mot vårt mål, sjön Tian Chi. I början var vägen tämligen farbar. Barrskogen var skövlad men återplantering har skett i de nedre delarna.

Vid ett stopp kunde jag konstatera att både den central- och nordkinesiska sikanggranen *Picea asperata* och den lokala likianggranen, *Picea likiangensis* använts. Den sistnämnda är dock klart avvikande från den vi sett runt Lijiang. Barren är mer plattade och har en klart ljusare undersida. Det är således varieteten *linziensis*, vilken i själva verket är en mellanform mellan *P. likiangensis* och *P. brachytyla*. Sistnämnda art förekommer också i trakten.

Här i norra Yunnan kan man på grund av naturhybridisering ofta inte säkert avgöra

Gul bergvallmo av arten *Meconopsis pseudointegrifolia*.

Alprosen *Rhododendron complexum*.

Rosablommig vippviva *Primula secundiflora*.

vilken av arterna man har att göra med. Fenomenet med s. k. introgression är vanligt när det gäller barrträd.

Färden fortsatte, men inte så långt. Stora hål i vägen framför oss. Alla gick ur för att göra bussen lättare. Det fungerade. På det här viset arbetade vi oss långsamt uppåt. I samband med stoppen kunde vi titta närmare på floran. Bland lövslyet av *Betula platyphylla* och *utilis* och den aspliknande *Populus rotundifolia* hittade jag en vackert mörkblåblommig alpros med förhållandevis stora blad. Den plockades med in i bussen. En skärskådning med lupp visade att det är stenalpros, *Rhododendron rupicola*. Strax intill en liten bosättning fanns ett fuktstråk i vilket den rosablommiga vippvivan *Primula secundiflora* hade börjat blomma. Den är tillsammans med den gulblommiga trattvivan *P. sikkimensis* typart i fuktängar och dylikt mellan 3 000 och 4 000 m. Båda vivorna växer ofta tillsammans med den vackert blå och högvuxna irisen *I. bulleyana*. Vi såg även denna, men tyvärr var den knappt i blom ännu. Strax efter lunchtid nådde vi faktiskt ända upp till sjön med bussen där en alproshed bredde ut sig.

Omgiven av heden låg den lilla sjön, som ett öga i vilket himlen speglar sig. Tian Chi betyder himmelsöga. Höjden är 4 000 m. Vädret var lika fint som dagen innan.

Fordom fanns skog av *Abies forrestii* på denna höjd. Det mesta är nu antingen nedsågat eller har dött av annan orsak. I början av 90-talet härjade barrskogsnunna i området. Men ännu 1993 fanns åtminstone rester av levande skog runt sjön. Det mesta av dessa har nu tjuvavverkats. År 1993 hade jag turen att uppe i ädelgranarna få se en flock av den nu utrotningshotade apan Yunnan Snubnosed monkey. Nu har aporna förhoppningsvis hittat en annan, av människa och barrskogsnunna, oangripen skog.

Efter fältlunchen studerade vi rododendron-

heden. Alprosorna har en annan artsammansättning här än vid Napa Hai. En av de vanligaste är *R. complexum*, vilken bäst känns igen på sina 5-6 ståndare, mot 10 som annars är det vanliga. Den noterades som den sista och 29:e rododendron-arten för resan. Liksom vid Napa Hai förekommer här även *R. telmateium*. En tredje alpros verkar vara intermediär mellan *R. nivale* ssp. *boreale* och antingen stenalpros, *R. rupicola*, eller indigoalpros *R. russatum*. I de halvmeterhöga buskagen av dvärgrododendron satt mängder av en näpen primula, *P. amethystina* var. *brevifolia*. Den liknade närmast en soldanella. Som namnet antyder har den ametistblå blommor.

Svårupptäckt var den brunblommiga alrunan *Mandragora caulescens*. Vi noterade vidare en vacker färgform av klockliljan *Fritillaria cirrhosa*. Vanligen är denna allmänt förekommande art, som vi sett tidigare under resan, grönblommig. Men här stod en vackert tegelfärgad sak.

Närmare sjön, i den glesa ridå av träd som ännu håller ut, fanns fortfarande några bestånd av den oerhört flotta vivan *P. boreiocalliantha*. Området håller på att torka ut efter nedhuggning av skog så frågan är hur länge den blir kvar här. Blommorna är säkert 5-6 cm i diameter och rosaröda. Särskilt intressant med denna art, som allmänt av experter klassas som en av släktets vackraste, är att den har en äkta lök! Vi har prövat arten i Göteborg från de frön vi samlade 1993. Men som många av dessa fuktmarksarter är den svår för att inte säga omöjlig att behålla i kultur.

I de fuktiga partierna intill sjön växte fler intressanta och sevärda örter. Bladrosetter av rabarberarten kejsarinnans förkläde *Rheum alexandrae*, härliga ruggar av lila snöviva *Primula sinopurpurea* och den smörgula kabb-lekan *Caltha scaposa* hörde till dagens förnöjelser. En sista "koll" av *Rhododendron*. *R. wardii* tillhör de vanliga men tyvärr hade buskarna

inte börjat slå ut än. Däremot blommade *R. beesianum* fint liksom *R. phaeochrysum*.

Vi tog farväl av himmelsögat. I väggkanten i toppen av en finbladig rönn satt en liten blå och orange fågel. En riktig juvel och en ornitologisk prick över i:et från Tian Chi. Det var en blåpannad rödstjört.

När vi genade mellan två av vägens serpentin slingor hittade vi äntligen en praktfull bergvallmo med blommor som kaffefat. Det var den gulblommiga *Meconopsis pseudointegrifolia* var. *robustior*. Det är självklart att vi måste ha med oss bilder på bergvallmo från Yunnan. Detta var dock i grevens tid!

Strax innan fem var vi vid dagens sista begivenhet, lamaklostret Gelukpa från 1679. Det anses vara det viktigaste lamaklostret i sydvästra Kina och hyser 600 munkar. Uppe från toppen av byggnaderna har man en milsvid utsikt. Burna av kvällsvindarna hängde två jättekollosser till himalajagåsgamar med vingar breda som (små) lagårdsdörrar uppe i skyn. Äventyret började lida mot sitt slut.

Världsträdgårdsexpon

På morgonen den 31 juni flög vi från Zhongdian och kom till Kunming på mindre än en timme.

Nästa dag besökte vi världsträdgårdsexpon som invigdes 1999. Området är jättelikt och vi koncentrerade oss på de kinesiska provins-trädgårdarna. Mässområdet bjuder på intressanta trädplanteringar. Mycket vanliga träd är *Magnolia grandiflora* liksom kamfer-

träd *Cinnamomum camphora*, "doftträdet" *Osmanthus fragrans* och kinesiskt tulpanträd *Liriodendron chinense*. Litet mer exklusiva är lönnsläktingen *Sapindus mukorossii* och den lustiga *Sassafras tzumu*.

På hunanprovinsens paviljong, som är en av de finaste, har det exklusivt sydkinesiska barrträdet *Cathaya argyrophylla* planterats. Det beskrevs från kwangsiprovinsen så sent som 1958. En verkligt ornamentalt häckväxt runt paviljongen är den rödbladdiga trollhassel-släktingen *Loropetalum chinense* "Rubrum", som omger ett tjusigt klipparti vilket det måste ha tagit månader att bygga.

Det bestående minnet från de kinesiska trädgårdarna på denna nu beständiga anläggning i Kunming är de vackra klippartierna, vattnet och den utsökta arkitekturen. Här kunde vi ha tillbringat många dagar, men en dryg halvdag fick räcka.

Vid avslutningsmiddagen dök resans formelle värd upp. Han heter Guan Kaiyun och är chef för Kunmings botaniska trädgård. En vecka senare hade vi nöjet att ta emot honom i Sverige och Finland. För oss återstod nu bara hemresan.

De tappra medresenärerna Sven-Göran & Birgitta Alkstrand, Solveig Brander, Jan Cederquist, Karl-Heinz Scheid-Hallesius, Bertil Larsson, Kjell-Arne & Kerstin Olsson, Lars & Marianne Svensson, Lars Olof & Helena Tunbrå, Kaarel & Malle Voitk vinkades av. Peter Tigerstedt och jag stannade ytterligare två dagar för att besöka kollegor i Kunming.

Om författaren

Björn Aldén är 1:e intendent och dendrolog vid Göteborgs botaniska trädgård sedan 1976. Till in på 80-talet arbetade han även med taxonomi och växtgeografi inom den grekiska bergsfloran, vilket utmynnade i en fil. lic. i systematisk botanik. Som ansvarig för proveniensförsök i och anskaffning av träd och buskar till Göteborgs botaniska trädgård har han lett och deltagit i ett antal insamlingsexpeditioner

bl.a. till Pakistan, NV Afrika och Kina. Han arbetar med bevarandeprojekt av skilda slag och gjorde tillsammans med Thor Heyerdahl 1988 ett uppmärksammat återplanteringsförsök på Påskön av den i naturen utrotade *Sophora toromiro*. Han är sedan flera år engagerad i nationella och internationella namnfrågor liksom systematik rörande kulturväxter och är en av författarna av Svensk Kulturväxtlexikon.

Vy från villan mot trädgårdspaviljongen över den restaurerade trädgården

Villa Patumbah i Zürich

Text & foto av Klaus Stritzke

Patumbah betyder "Ersehntes Land", Längtans Land och är den villa som Karl Fürchtegott Grob lät bygga när han kom tillbaka till Zürich från Sumatra. Byggnaden är utförd i ovanligt många stilarter, med en inredning i utsökta material och asiatiskt påverkad interiör planerad av arkitekterna Alfred Chio-dera och Theophil Tschudy. Villan ligger i östra hörnet av en mot sydväst sluttande tomt. I direkt anslutning ligger en liten prydnadsträdgård med rabatter för blomster- och bladgrupper, stenparti, bassäng och paviljong. Nordväst om villan finns en nyttoträdgård för frukt- och gönsaksodling. Nedanför villan med prydnads- och nyttoträdgården binder en friare park i landskapsstil samman dessa till en enhet. Prydnadsträdgården planerades sannolikt av husets arkitekter. Nyttoträdgården och landskapsparken planerades 1890/91 av den holländske trädgårdsarkitekten Evariste Mertens (1840-1907). Ett seminarium med diskussioner om restaurering eller icke av historiska parker hölls i villan under sommaren 2002. Landskapsarkitekt Klaus Stritzke deltog bland ett nittiotal specialister i detta tredagarsmöte.

Efter Grobs död överlämnade arvingarna 1911 villan och trädgården till en diakoni för vårdändamål. Den nordöstra delen av fastigheten såldes 1929, och låg fram till 1977 obrukad. Då började Botanisches Institut använda en del av trädgården för växtförsök.

Den del av trädgården som var kvar kring huset omformades av diakonin till en nyttoträdgård.

Under 1980-talet kom villan och halva trädgården att ägas av Stadt Zürich. I en folkomröstning beslutades att villan och trädgården skulle bevaras och år 1985 började Gartenbauamt i staden Zürich genom en nyinrättad avdelning för historiska anläggningar en omsorgsfull trädgårdsarkeologisk undersökning.

Vid denna fann man att diakonin hade täckt det ursprungliga vägnätet med jord, utom i det sydvästliga hörnet där vägarna inklusive underbyggnaden delvis grävts bort. Under dagens 5-20 cm tjocka humusskikt fanns två meter breda, mycket omsorgsfullt byggda vägar vars c:a 25 cm tjocka förstärkningslager bestod av kullerstenar. Bärlagret var 10 cm tjockt. Slitlagret bestod av humusblandat grus. Stående stenar bildade fortfarande kant på många ställen.

Till parken hade Mertens ritat en långsträckt "Gartenlaube", en konstruktion av sirligt böjda plattjärn. Spår efter denna, en voljär och en gymnastikyta med paviljong fanns kvar, delvis på ett djup av 70 cm, gymnastikpaviljongens dekorativa golvbeläggning låg 80 cm under marken.

Fynden gav ett gott underlag för en efterföljande rekonstruktion av trädgården med ett visuellt mycket tilltalande resultat.

Samtidigt med dessa arbeten erbjöds en möjlighet till återförening av de två trädgårdshalvorna.

Ännu så länge är finansieringen olöst men frågan har väckts om en restaurering även av

denna trädgårdsdel har väckts. Denna del av trädgården har under åren egentligen inte förändrats utan bara vanvårdats.

Restaurering eller konservering

Dr. Brigitt Sigel, professor vid Institut für Denkmalpflege på ETH i Zürich tillsammans med Erika Schmidt och Heike Palm (TU Dresden) samt Guido Hager (ICOMOS Schweiz) tog upp denna situation när de genomförde ett tredagars symposium under mottot "Stridsfrågor inom kulturminnesvården - optioner i hantering av historiska parker".

Den egentliga anledningen till symposiet var den ständigt tilltagande restaureringsiver som drabbar historiska parker.

Inom kulturminnesvården har diskussioner förts sedan 1800-talet om restaureringens betydelse och dess samtida risk för kulturarvet. För byggnadsminnesvårdens del har denna diskussion lett till avgörande insikter och förhållningssätt gentemot respektive objekt. Möjligen på grund av konsthistorikerns osäkerhet om parkens trots allt bestående form och substans kom parkminnesvården inte att inbegripas i denna sekellånga diskussion.

Trädgårdsarkitekten, som borde haft en plats i dessa samtal, saknade historiska kunskaper. Ännu idag gör trädgårdsarkitekten konsthistorikerns allmänna syn till sin; nämligen att en park är byggd av levande, förgängligt material och därmed skiljer sig från andra konstverk, det vill säga att en park inte är ett bestående konstverk och därför inte behöver behandlas som ett sådant. Vilket konstverk eller material överlever 100 år eller mer med eller utan vanvård utan att en förändring sker? Vilken rekonstruktion av tillåts då av dessa objekt? Inom byggnadsminnesvården idag byter man inte ens ut hela delvis skadade byggnads-

delar som fönsterspröjsar eller balkar i dolda träkonstruktioner utan ersätter bara de skadade partierna.

Enligt Brigitt Sigel skapade trädgårdsarkitektens frånvaro i engagemanget ett vakuum som lett till en speciell parkminnesvård: spektakulära rekonstruktioner som väcker uppmärksamhet, till mycket omfattande skada för objektet.

Rekonstruktion som åtgärd inom kulturminnesvården är lika gammal som kritiken mot denna. Konservera och ej restaurera är ett krav som restes inom kulturminnesvården redan under 1800-talet, varvid likhetstecken sattes mellan restaurering och rekonstruktion. Förr eller senare skulle denna diskussion även hinna ikapp parkminnesvården

Eftersom det har diskuterats och skrivits så mycket om förutsättningarna och metoderna för trädgårdsrekonstruktioner hade symposiet konservering som tema. Det fanns ända tillräckligt många stridsfrågor.

Temat i de inledande föredragen var kulturminnesvårdens tillkomst, grafiska dokument innehåll och syfte samt skillnaden mellan parkvård, konservering och reparation.

Trädgårdens innehåll beskrevs som en process och inte som ett tillstånd. Processen kräver ständig vård genom yrkeskunnig personal i motsatts till tillståndet som kräver restaurering med jämna mellanrum.

Den andra dagen ägnades åt studier av objektet och diskussioner i arbetsgrupper, den tredje dagen åt redovisning av diskussionerna.

Vård, konservering och reparation

Även om temat skydd eller restaurering av historiska parker till övervägande del förekommit på konferenser och symposier under de gångna decennierna, så har även temat konservering av historiska parker förekommit. År 1998 genomförde till exempel Archi-

tectural Association School of Architecture i London ett symposium "Garden Conservation in England, Germany and Austria since 1930." Vid detta blev det tydligt att de tidigare genomförda spektakulära restaureringarna av t. ex. Het Loo och Hampton Court inte längre sågs med beundran. Framförallt var de arkeologiska undersökningarna fortfarande otillfredsställande och lämnade många frågor till nästa restaureringsarbete obesvarade. Svaren hade ju grävts bort. Dessa insikter har bidragit till ett ökat motstånd mot restaurering av historiska parker.

Vid symposiet i Zürich var det därför inte förvånande att det fanns olika uppfattningar bland de mer än 90 deltagarna. På frågan, vilken av de två trädgårdshalvorna som innehöll mest information för kulturminnesvården – den exemplariskt restaurerade sydöstra delen eller den vanvårdade förfallna nordvästra delen – fanns bara ett svar. Lika tydlig var insikten om att bara det som finns kvar kan bevaras och skyddas.

Meningarna gick isär om omfånget av de insatser som behövdes för att förtydliga den överväxta trädgårdens struktur. Enighet fanns i frågan som berörde borttagning av själv- etablerad vegetation och resterna av universitetets försöksplantering. En majoritet uttalade sig för att även den förväxta ursprungliga buskvegetationen - eller resterna av denna - skulle gallras och eventuellt kompletteras med utgångna växter. Lite förenklat drogs en gräns mellan konservering och restaurering: de av gräs överväxta vägarna skulle kunna återställas genom klippning av gräset och sedan bortnötning av gräs genom gångtrafik. Mekanisk borttagning av gräs inklusive rötter och en lätt avgrusning skulle ligga på gränsen mellan vård och restaurering. Borttagning av gräsrotter inklusive det av humus anrikade slitlagret av grus betecknades enhälligt som restaurering.

Restaurering

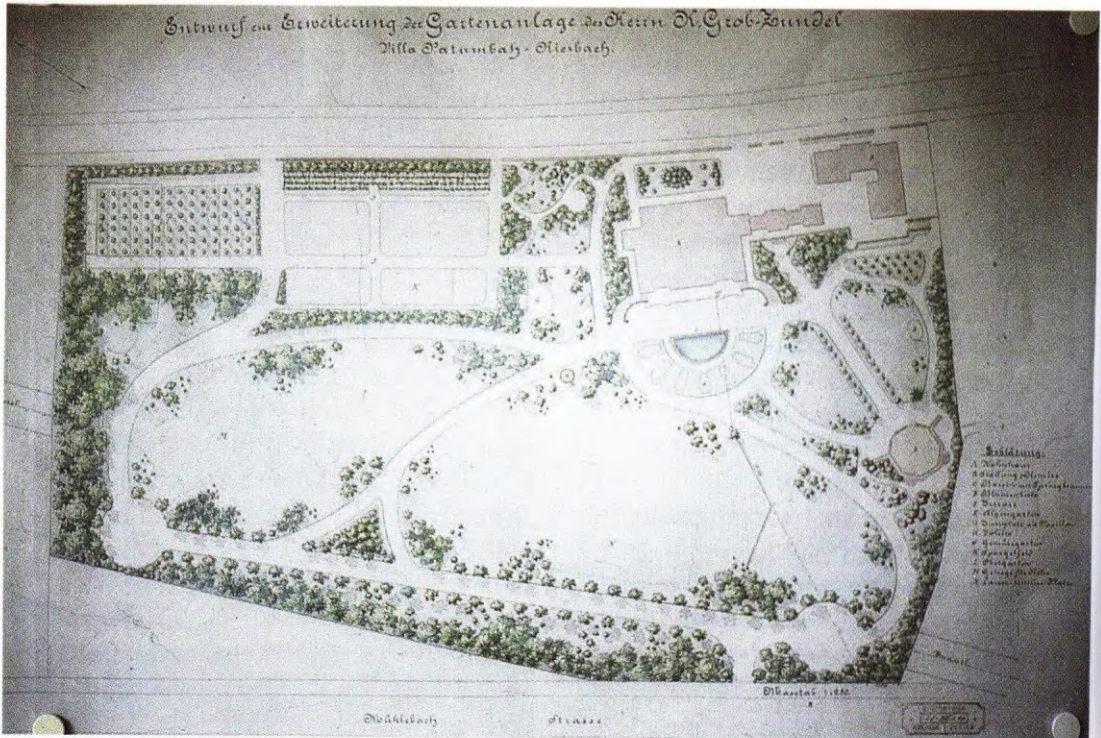
Ett förslag om totalrestaurering i stil med den som nu just genomförts på den sydöstra trädgårdshalvan möttes av ett tydligt oförstående från deltagarna och jämfördes med en rekonstruktion. En inställning som får ses som en framgång för symposiet. Tydlig blev en dominerande uppfattning, nämligen att det vore bäst med en enkel vård som hindrade fortsatt förfall – ett närmande till byggnadsminnesvårdens inställning. Ersättning av enstaka utgångna växter ansågs vara en vårdåtgärd, rivning och

ersättning av hela grupper ansågs vara restaurering.

En diskussion kring den genomförda restaureringen på den sydöstra trädgårdshalvan fördes inte, eftersom frågan var restaurering eller bevarande.

Om själva restaureringen hade varit temat vid symposiet så hade huvudfrågan med säkerhet kretsat kring det faktum att man ignorerade en medveten förändring från prydnadsträdgård till nyttoträdgård och därför återställt området som prydnadsträdgård.

Plan av Evariste Mertens (Archiv für Schweizer Landschaftsarchitektur in Rapperswil).

Exoter i Böda gynnas när alen vid ån försvinner

Författaren har tillsammans med Börje Drakenberg vandrat i Böda kronopark. De båda herrarna har gjort en inventering av de exoter som finns samtidigt som de konstaterat i vilket skick kronoparken befinner sig. Björn Lünings redovisar här vad de såg och vilka förslag till åtgärder för parken och dess skötsel som de båda skulle önska.

Text: Björn Lünings

Bestånd av douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*) längs Simlänningevägen. Kärnan i beståndet är sju fullvuxna träd, med höjder över 35 m, det största med en omkrets av 3,60 m. Kring dessa finns gott om självsådda träd av vilka många överskrider den omgivande tallskogen i höjd. Man kunde iaktta att douglasgranen förmår ta sig upp även om tallarna bitvis står tätt. De större träden överträffar tallskogen med en tredjedel av sin höjd. Området där douglasgranen dominerar är omkring tre ha.

Närheten, vid skärningspunkten mellan Länningelinjen och vägar mot olika destinationer runt östra udden (Mats-Larsas stuga) växer ett stort bestånd av rödek (*Quercus borealis*) som verkar var första generationens inplanterade

Idegran, *Taxus baccata* L.
ur Nordens Flora, C.A.M. Lindman.

exemplar, starkt beskurna, men återkommande från stubbar. Här och var längs Länningelinjen finns fröträd och fröplantor av silvergran (*Abies alba*).

Bestånd av svarttallar (*Pinus nigra*) finns vid kalmarsundskusten vid S Hagudden. Svarttallen, som finns inplanterad på ett flertal ställen i Böda socken ses här ytterst sällan fröföröka sig. På lokalen, som ligger på en tunn morän på hållpallen finns det inte heller någon förökning inne i beståndet men ett flertal smärre träd förekommer på yttersta hållkanten kan endast ha hamnat där genom spontan sådd. Detta bestyrks dessutom genom fynd av ganska små plantor som uppenbarligen måste vara fröplantor. Det ser alltså ut som om flera växtbetingelser samtidigt måste uppfyllas för att fröplantor ska överleva.

Längs Hagskogsvägen och östra basen, liksom på ett flertal andra platser inom området iakttogs kraftiga bestånd av weymouthtall (*Pinus strobus*). Bestånden var på många ställen avverkningsmogna. Det borde finnas avsättning för denna art som lämpligt panelvirke. Bestånden bör inventeras för avverkning. Arten är mycket livskraftig i bödaskogen och föryngras ymnigt. Den tycks inte särskilt drabbad av skadesvampar.

Längs kolmilelinjen mellan östra och västra basen finns ett skyddsvärt bestånd av hemlocksgranar (*Tsuga heterophylla*). Norr om linjen står ett fullvuxet tätt bestånd av pelarformade träd så gott som utan underväxt, liknande thujaskogen. I nordlig riktning är fröförökningen måttlig men söder om linjen har ett tätt bestånd vuxit upp (ca 1 ha) med en höjd av ca 10 m.

Förslag till åtgärder

Det norra beståndet bör gallras så att viss återväxt kan ske, under det att det södra bör röjas. Platsen är klart sevärd och skulle kunna vara en station vid en vandringsstig runt den yttre parken för att se exoter i verkliga bestånd. Avståndet till Skäftekärr är måttligt.

Vid kanalen öster om västra basen vid Samuelslinjen står ett 6-7 m högt valnötsträd som med största sannolikhet är grå valnöt (*Juglans cinerea*). Det är en rest efter flera inplanteringar som gjordes längs kanalen och är en återuppväxt från en stubbe efter ett tidigare stort träd. Trädet skulle starkt gynnas om en al vid ån togs bort.

Längs Samuelslinjen finns en mängd *Abies alba* och *Pinus strobus*, men också rena tallbestånd i olika åldrar, en del i behov av gallring. Norr om linjen, ca 200 m väster om östra basen, finns ett blandskogsbestånd med stort inslag av exoter. De barrträd i vägkanten som tidigare ansetts vara balsamgranar på grund av deras hartsblåsor på stammen är istället kustgran (*Abies grandis*) med mjukare barr och med extremt stor års-tillväxt hos 10-20 åriga plantor. Denna art förekommer också i stora mängder längre in i området. Hela beståndet reser sig kring en mer än hundraårig kaskadgran (*Abies procera*), från vilken frö samlats under lång tid. Den ger sparsam återväxt och många småplantor är svårt skadade av rådjur och harar. Vid foten av den stora kaskadgranen finns ett bestånd av stora, fruktsättande järneksbuskar (*Ilex*). Omkring 50 m norrut finns ett bestånd av flera kortbarriga turkgranar (*Picea orientalis*), hemlocksgranar (*Tsuga heterophylla*), lärk (*Larix*), jättethuja (*Thuja plicata*) och "cypress" (*Chamaecyparis lawsoniana*) samtliga med spontan fröförökning!

Området som ligger nära Skäftekärr har ett högt värde som demonstrationsobjekt av exoter i en självföryngrande blandskog.

Åtgärder som föreslås för området

Tallen bör gallras i den takt som lönsamheten tillåter så att ett blandskogsbestånd framträder. Området kan med fördel ingå i en "skogsslinga" med inriktning på exoter. Gallring av exoterna måste också ske, inte minst av kustgranarna som redan bildar täta bestånd.

Vid vägen mot Skäftekärr växer ett bestånd av gråal (*Alnus incana*) och 200 m norr därom vid järnvägsvallen några stora nordmannsgranar (*Abies nordmanniana*).

Söder om Skäftekärr, längs kanalen står två stora kastanjer (*Castanea sativa*) med rikligt med synliga hanblommor. Honblommorna är ej synliga från marken. Fruktsättning god men fröna nästan tomma.

Idegransbeståndet som står i ett gammalt domänreservat som har nu en oklar skyddsstatus och befinner sig i ett för ett naturreservat bedrävligt skick. Den ursprungliga idegransskogen är full av en stor mängd fröplantor av jättethuja (*Thuja plicata*) som helt förändrar intrycket av skogen.

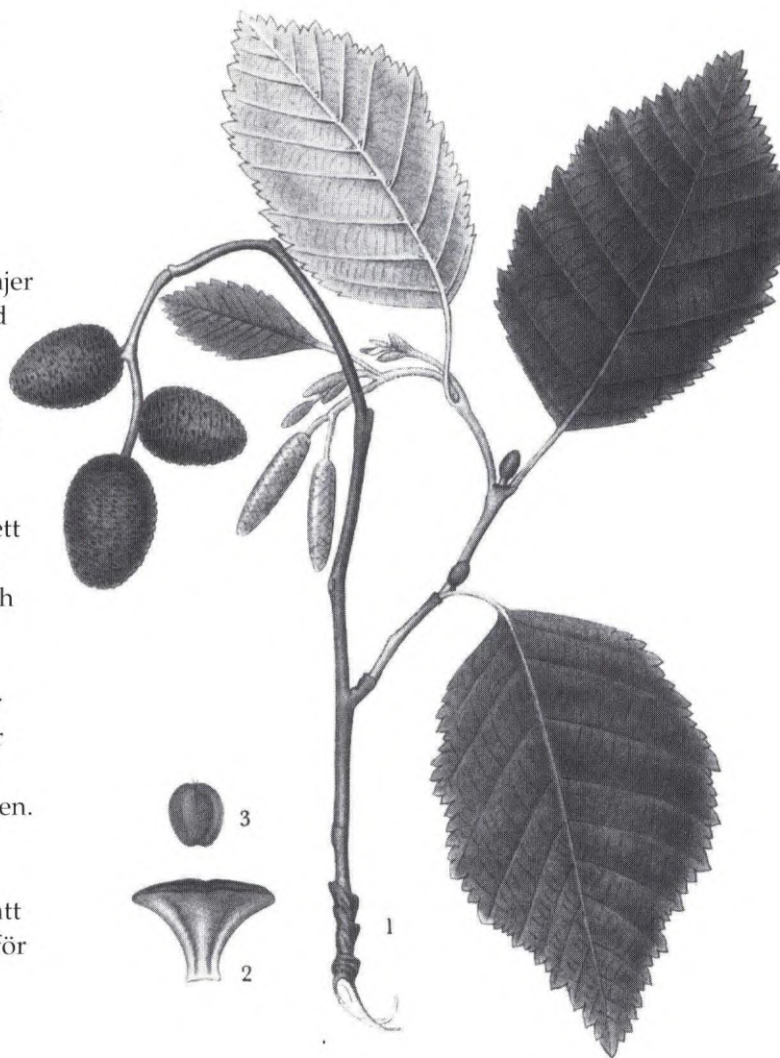
En oinvigd som kommer till reservatet utan kännedom om barrväxter kan lätt få intrycket att det är thujorna som är objektet för

visning och inte de mera diskreta idegranarna. Skogen innehåller dessutom ganska mycket fröplantor av silvergran (*Abies alba*).

Förslag till åtgärder i idegransbeståndet

Om det här området ska visas upp som ett idegransbestånd bör thujor och andra inplanterade trädslag rensas bort. Om planterade exoter ska lämnas kvar bör dessa dokumenteras så att besökare kan avgöra

Gråal, *Alnus incana* (L.) Moench, ur Nordens Flora, C.A.M. Lindman.

skillnaden mellan dessa och idegranarna. Eventuellt bör kanske en gränzson rensas upp mellan bestånden av exoter och idegranar.

Det stora barrträdet vid ingången till thujaskogen är en kustgran (*Abies grandis*) och de övriga barrträden som följer vägkanten är *Chamaecyparis lawsoniana*. Vid entrén växer också ett bestånd av europeisk pimpernöt (*Staphylea pinnata*). Där finns även tarmvredsronn (*Sorbus torminalis*). Vid vägen och starkt lutande över kanalen står en kinesisk ädelgran (*Abies holophylla*), ett träd som ganska sällan ses i Sverige. Längs kanalen står också tre fullvuxna nordmannsgranar (*Abies nordmanniana*). Öster om kana-

Kristtorn, *Ilex aquifolium* L.,
ur Nordens Flora, C.A.M. Lindman.

len står ett bestånd av thuja (*Thuja plicata*), douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), turkgran (*Picea orientalis*), silvergran (*Abies alba*), hemlocksgran (*Tsuga heterophylla*). Längs vägen växer tre ståtliga hemlocksgranar, enligt uppgift de största i landet. Samtliga arter fröförökas spontant i området och hemlock breder ut sig österut, särskilt söder om Kullvägen.

Förslag till åtgärder i thujaskogen

Här bör ett blandskogsbestånd skapas genom försiktig avveckling av gran och tall. Detta gäller egentligen även för området NV om thujaskogen (pelarskogen) som tidigare fått status som föryngringsområde för thujor men som nu, sedan det hamnat utanför Skäftekärrs ägor, brukats på annat sätt genom avverkning av stora thujaträd i randen till pelarskogen.

Användning av thujaskogen

Platsen är lättillgänglig och lämpar sig väl för demonstration av exoter i bödamiljö och deras spontana utveckling, i synnerhet som pelarskogen med thuja är ett känt och välbesökt besöksobjekt.

Ytterligare barrträd finns rapporterade, banksianatall (*Pinus banksiana*) finns SV om Byrum. Dessa har utvecklats dåligt och har trots sin ålder, 120 år, inte nått några avsevärda dimensioner. Vid bokskogen längs gamla vägen mellan Skäftekärr och Byrum finns en ovanligt hög (ca 40 m) douglasgran (*Pseudotsuga*).

Ole Rømer og Versailles

Slutet på sextonhundratalet og sjuttonhundratalet var kreativa tider för trädgårds- och parkanläggare. De riktigt stora parkerna anlades vid denna tid och nya moderiktningar introducerades. Bland annat kom vattnet in i parkerna. Hoven i Skandinavien tillsammans med den adelsklass som växte fram vid denna tid sände sina trädgårdsanläggare till kontinenten för att hämta inspiration och för att lära. En högt bildad dansk vetenskapsman, Ole Rømer, lockades till Paris och gjorde där en stor insats för vattenförsörjningen av fontänerna i parken i Versailles.

Text: Asger Ørum-Larsen

Den danske astronom, Ole Rømer, (1644 - 1710) skulle efter sigende i sin tid have haft indflydelse på Versailles-slottets imponerende springvandsanlæg. Med viden herom synes at være sparsom.

Ole Rømer blev kendt indenfor europæisk videnskab, da han 1676 i Académie Royale des Sciences i Paris fremlagde sin opdagelse af lysets hastighed og publicerede sin lille afhandling om lysets tøven i et fransk tidskrift. Men hvordan gik det til at Ole Rømer kom til Paris, opholdt sig der i ni år fra 1671 til 1680, og blev et betydningsfuldt medlem af det nævnte franske videnskabsakademi, samt fik at gøre med de omtalte springvandsanlæg og deres vandtilførsel i Versailles?

Nævnte Akademi for Videnskab blev stiftet 1666 af minister Jean-Baptiste Colbert efter Kong Louis XIV:s ønske. Det havde omkring 40 medlemmer, førende europæiske videnskabsmænd, og deres opgave blev at følge den videnskabelige og astronomiske udvikling og skrive rapporter herom. Men de skulle

også sørge for kortlægning af Frankrig, blandt andet af skattemæssige grunde. Frankrig havde då 20 mill. indbyggere og var Europas største land. Endelig skulle Akademiet yde teoretisk støtte til den igangværende anlæggelse af haven ved Versailles.

Den franske astronom og kartograf, Jean Picard, som var tilknyttet det nye franske astronomiske observatorium i Paris, rejste i 1671 til Danmark og øen Hven i Øresund, som nu var under svensk administration. Han blev skuffet over at finde det berømte Urani-borg som ruin. Picard skulle bestemme Urani-borgs nøjagtige position i forhold til længde- og breddegraderne. Viden herom var nødvendig for brugen af Tyge Brahes tidligere optegnelser om planeternes positioner på himlen. For at beregne Uraniborgs afstand til de omliggende byer, København, Malmø, Helsingborg og Helsingør fik Picard den unge danske astronom Ole Rømer til hjælp. Han imponerede Picard ved sin store viden om matematik, geometri og astronomi, så Picard fik ham til at følge med sig retur til

Paris, hvor Rømer blev medlem af det franske Akademi for Videnskab med det tilhørende astronomiske observatorium. Picard udgav senere i 1680 en bog om sin rejse til Danmark og Hven.

Ole Rømer var født i Aarhus som søn af en skipper og handelsmand fra øen Rømø. Han blev student 1662 og studerede matematik og astronomi hos professor Rasmus Bartholin ved Københavns Universitet.

Versailles ved Paris, oprindelig Kong Louis XIII:s lille jagtslot, bygget 1624, blev ved jordkøb udvidet af sønnen Kong Louis XIV med nye arealer.

I 1661 blev, efter Vaux le Vicomte-affæren, arkitekt Louis Le Vau og havearkitekt André Le Nôtre knyttet til Versailles som planlæggere. *

Den skrånende terræn blev højdemålt (nivelleret) med de i Holland opfundne instrumenter, og et kostbart jordarbejde kunne iværksættes med en omfattende terrassering af parkområdet, så J. Boyceau's have blev erstattet af Le Nôtres storslåede anlæg med de 12 busketter, fire parterrer, Kongealleén, Le Grand

Canal og stjernealléerne i den franske havestil. Den havde udviklet sig i egnen omkring Paris, Ile de France, med de 50

lystejendomme, – som Le Nôtre havde kendskab til ved arkitekt François Mansart.

Det var ikke Le Nôtre, det havde opfundet de to typiske haveelementer, buskettet og parterret! Efter Louis XIV:s ønske blev Le Nôtre's symetriske og ensformige busketter og parterrer smykket med springvandsanlæg og fontæner for at gøre dem mere indholdsrige og festlige til hoffersterne. For eksempel labyrinten, Salle de Bal og vandparterret.

I 1666 lod kongen fontænemester François Francini indrette den traditionelle Grotte de

Thétis ved slottet med et vandreservoir på taget for at give vandet det rette tryk til springvandsanlæggene. Grotten blev smykket efter maleren og ikonografen Charles Le Brun's idé med de ældgamle egyptiske "sol-konge" – motiv og det efterfølgende græske Apollo-side-stykke. Hermed var retningen givet for Versailles-slottets kunstneriske eller mytologiske udsmykning, så det nu blev opfattet som "Apollon's Palads", i haven med Latona- og Apollonfontænerne (Latona var Apollons mor), samt

Ole Rømer; kopi, malet af L. A. Smith efter et ældre portræt. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

i udsmykningen af kongeparrets appartementer i det nye slot.

Desuden havde arkitekt Le Vau bygget det

første smukke orangeri ved slottet, og ude i haven menageriet med pavillon, grøtte og inhegninger til dyr og fugle til underholdning for jagtselskaberne samt studieområde for Videnskabsakademiets medlemmer. Men Le Vau havde først og fremmest planlagt den nødvendige ombygning af det oprindelige murstensslot, så det passede til Le Nôtre's fyrstlige haveanlæg. Colbert kaldte ombygningsprojekt "Enveloppe" – udvidelsen, fordi slottet nu på de tre sider blev indsluttet af marmormure.

Før sin død i 1670 byggede arkitekt Le Vau også på kort tid det av kongen ønskede lille kinesisk inspirerede lystslot, Trianon de Porcelaine, hvor kongen og Madame de Maintenon kunne trække sig tilbage fra det strenge hoffliv på hovedslottet.

I haven her kunne kongen dyrke sin fra moderen, prinsesse Anne av Østerig, nedarvede interesse for blomster, ikke mindst tulipaner fra Holland. Men også prøvedyrke jordbærsorter, hentet fra hele Europa. Men det lille slot eksisterede ikke længe. I 1687 blev det erstattet af Grand Trianon.

Det må her indskydes, at efter arkitekt Le Vau blev Jules Hardouin-Mansart udvalgt som ledende slotsarkitekt!

Fra 1668 var man i Versailles begyndt at udgrave til den store kanal (Le Grand Canal), tegnet av Le Nôtre.

Så langt var udviklingen nået med det store ambitiøse Versailles slotsanlæg, da astronomen og matematikeren Ole Rømer fra Danmark med sin franske kollega, Jean Picard, i 1671 ankom til Paris og blev medlem af Académie Royale des Sciences.

Ole Rømer fik straks af minister Jean-Baptiste Colbert tildelt ingeniøropgaver i Versailleshaven. Colbert var den embedsmand, der for kongen skaffede de store summer, der krævedes til slotsanlæggets gennemførelse. Han administrerede også

med kritisk sans det store arbejde!

Men oprindelig havde Colbert frarådet kongen projektet. Den store kanal havde fået sin form med en længde på ca. 1700 m og bredde på 70 m. Det var nødvendigt med en precis højdemåling af kanalens område i havens lavtliggende midterakse for at dens stenkanten kunne bygges. Jean Picard, Ole Rømer og et tredje medlem av Akademiet, Philippe de Salle, udførte nivellementet fra den ene ende af kanalen til den anden med kun nogle få centimeters unøjagtighed. Ole Rømer benyttede sit selvkonstruerede nivellements-instrument, som han ved et møde i videnskabsakademiet beskrev for medlemmerne. Der fulgte for Ole Rømer andre opmålingsopgaver, og han fortalte i et brev til sin ven og kollega, geografen Chr. Huyghens om disse. Kanalen blev efter Colberts ønske så dyb, at mindre skibe kunne sejle i den. Le Nôtre drømte oprindelig om at kanalen skulle forbindes med Middelhavskysten, så søgående skibe kunne lægge til i den, og efter Colberts ønske vække fransk interesse for oversøisk handel og export.

Men Ole Rømer's vigtigste opgave i Versailles var, som han skrev, at udføre de grundlæggende geometriske beregninger til konstruktionen af det store net af vandledninger til havens mange springvandsanlæg og fontæner, ialt 1400 med et ledningsnet på 20 km.

Først var rørene i det ganske miserable, bestod af hule træstammer og udsatte rør af terra cotta og bly. Fra 1663 begyndte imidlertid fremstillingen af jernrør, som derefter blev enerådende. Ingeniørerne Mariotte og Denis ledede omlægningsarbejdet. Ole Rømer beregnede længden, hældningen og rørdimensionerne til hoved- og sideledningerne, deres længde, tykkelse och hældning, så vandet under tryk kunne passere ubesværet frem til springvandsdyserne og give den ønskede strålehøjde (10 - 20 m).

I Rømers kladdebog, *Adversaria*, viser flere notitser, at han også interesserede sig for pumpernes betydning. Hans lille afhandling har titlen *"Om tykkelsen og styrken af rørene i vandledningerne, svarende til kildernes højde og rørenes forskellige diametre"*.

Vandet til Versailles' springvandsanlæg kom i begyndelsen hovedsagelig fra reservoirdammen Clagny, der lå imod nord udenfor slotsområdet ved Madame De Montespan's lille palæ. Reservoiret fungerede ved fem vindmøller og seks pumper. De gav vand till ca. to timers drift af vandstrålerne, som derfor kun sprang, når kongen opholdt sig i haven, eller der i den blev afholdt en af de store hofester. Det var utilfredsstillende, da Versailles gerne skulle overgå sit italienske forbillede eller slotshaven Chantilly. Men de nye springvandsanlæg ved lystslottet Trianon de Porcelaine udtørrede Clagny dammen endnu hurtigere. Derfor blev et retursystem etableret, så vandet ved en særlig pumpe cirkuleredes tilbage til dammen fra det laveste område i haven.

Vandforsyningen til Versailles haven var kongens stadige bekymring. Kolossale summer blev brugt til formålet, langt mere end det kostede at møblere og udsmykke slotsudvidelsen med kunst.

Et forslag om at hente vand fra floden Loire var umuligt på grund af for stor højdeforskel og blev afvist af Picard og Rømer. De to fik i stedet for opgaven at etablere et nyt, 1500 ha stort område i de nærliggende højder til vandinvinding. Lange kanaler og grøfter blev gravet till dræning og regnvandsbassiner bygget. Og en ny reservoirdam blev anlagt til havens forsyning. Dette projekt udvidede Picard senere med ingeniør Tomas Colbert som medarbejder.

Det bør nævnes, at der efter Ole Rømers

hjemrejse, yderligere blev igangsat to vandindvindings-projekter til Versailles. I Baron De Ville's projekt af 1681, kaldet Machine de Marly, hævdede 121 pumper vandet fra floden Seine 150 m op og kanaliserede det til resevoirer ved Marly og Versailles. I 1684 kom fæstningsingeniør Sebastian Vaubans forsøg med at bringe vand fra sidefloden Eure til Versailles. I vinterti blev 30 000 soldater indsat blandt andet for at bygge et stort aquaduktanlæg efter romersk mønster ved Maintenon. Dette projekte, som kongen fulgte med opmærksomhed, blev dog opgivet, men den ufuldendte aquadukt findes stadig og er nu en stor turistseværdighed.

Ole Rømer kendte de fem personligheder, der sammen skabte det totale Versailles kunstværk: Jean-Baptiste Colbert, den kritiske administrator, André Le Nôtre, skaberen af den franske havestils hovedværk, Charles Le Brun, kunstmaleren og ikonografen bag slottets kunstneriske og mytologiske symbolik, Jules Hardouin-Mansart, arkitekten for det højbarokke bygningsværk, og øverst Louis XIV Den Store eller "Solkongen", den bevidste bygherre, der personificerede den oplyste envælde i Frankrig!

Kongen gjorde Ole Rømer til lærer i matematik for sin søn, Le Grand Dauphin (1661-1701). Rømer må have kendt de fleste af de mange skandinaver, som færdedes omkring Versailles, svenskere og danskere, der arbejdede eller deltog i de strålende hoffester i haven. Deraf 100 fra Danmark. Nicodemus Tessin besøgte dog først Versailles fra 1686, og kronprins Frederik (Fredrik IV) i 1693.

Hjemme i København 1681 kunne Ole Rømer besætte sit ventende professorat i matematik og astronomi ved Københavns Universitet. Men på grund af hans begavelse, praktiske sans, arbejdsevne og erfaring fra Paris, fik han mange opgaver og embeder. For at nævne nogle: Ingeniør for København i forbindelse

med den første kloakering i byen, rektor for Universitetet, medlem af regeringen (Danske Kancelli), højesteretsdommer og meget mere.

Det var Rømer som sørgede for opmålingen af de danske hovedveje ud fra København og opstillede de bekendte milesten af granit.

Sidst 1705 blev Ole Rømer udnævnt til politimester i København! Han var også landskabsrådgiver ved de kongelige slotte. Det var således Rømer, som regulerede og inddæmmede Slotssøen ved Frederiksborg, og efter forbillede fra Versailles drænedes slottets sydlige landskab og med grøfter ledte vandet till Tejlgårdssøen ved Hillerød, og med underjordiske rør videre till Slotssøen. Alligevel fik Ole Rømer også tid til at bygge eget astronomisk observatorium ved sin landejendom i Vridsløsemagle, vest for København. Her gjorde han vigtige parallakse observationer.

I Vridsløsemagle findes i dag et museum for Ole Rømer.

Da Ole Rømers tid kom, overlod han nogle

av sine vigtigste skrifter til Universitetet. I dem kan have været skildring af hans tid i Paris og Versailles. Men papirerne gik til ved Københavns brand i 1728. Andre skrifter og afhandlinger overlod han til nære bekendte, så de senere kunne offentliggøre dem. Det skete dog ikke, så de blev gemt og glemte. Men Rømers kladdebog, kaldet *Adversaria Roemeri*, blev af hans enke heldigvis overdraget til Universitetet. Bogen er på 254 sider og er indbundet i pergament og skrevet på latin, men også på fransk og lidt dansk. I denne *Adversaria* har Ole Rømer samlet notitser og skitser fra et langt livs virksomhed. I de senere år er en del av hans gemte og glemte afhandlinger og skrifter blevet genfundet. Det gælder også hans vigtige korrespondancer med datidens store europæiske videnskabsmænd og filosoffer. 80 av disse skrifter blev i år 2001 udgivet som mindebog om den store danske videnskabsmand og astronom.

*

Med "affæren Vaux le Vicomte" hentyder jeg til den dramatiske historie, som alla kendere af fransk havehistorie er fortrolig med: Den franske statsmand N. Fouquet byggede sit pragtfulde slot med haveanlæg og lod det indvie 1661 med en stor fest, hvor Kong Louis XIV var indviteret. Han lod Fouquet arresteret og fængsle, och beskyldte ham for bedrageri med statsfinanser. Kongen overtog Vaux le Vicomtes kunstnere - og arkitekter till Versailles.

Källor och litteratur

Axel V. Nielsen, 1944, *Ole Rømer. En skildring af hans liv og gerning*, Aarhus.

Thyra Eibe og **Kirstine Meyer**, 1910, *Ole Rømers Adversaria*, København.

Per Friederichsen og **Chr. Gorm Tortsen**, 2002, *Ole Rømer. Korrespondancer og afhandlinger samt et udvalg af dokumenter*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzels Forlag, København.

Ian Dunlop, 1956, *Versailles -London* (side 86)

Thierry Mariage, *The World and André Le Nôtre*. Philadelphia (side 103).

Om författaren

Asger Ørum-Larsen er medlem af Garden History Society i England. Han har en international uddannelse som Have- og Landskabsarkitekt fra Kunstakademiet i København og Københavns Universitet og fra Durham University i England.

Björn Ditzinger till minne

(18 juli 1909 - 15 december 2001)

Forstmästare Björn Ditzinger, under åtskilliga år stöttepelare i Dendrologerna och under 38 år vår revisor, avled den 15 december 2001.

Utbildning till forstmästare fanns fram till 1938 vid sidan av jägmästarlinjen, med inriktning mot verksamhet i privatskogsbruket.

I 25 år var Björn fackligt verksam, och skogen var ständigt huvudintresset i mångfalden av uppgifter under hans intensiva liv.

Sin första anställning efter studier och omfattande skogspraktik fick Björn i Djursholms kommun, där hans verksamhet blev mångfacetterad; skog- och lantbruk, fastighetsförvaltning, byggverksamhet och tomtförsäljningar hörde till uppgifterna. Liksom att under 25 års tid vara vice brandchef.

Under krigsåren blev det långa inkallelser, och i två år gick Björn på Sjökrigsskolan. Även hade han ytterst tidskrävande uppgifter i krigsförsörjningen med vedbränsle.

Inom kommunen hade Björn formellt en arvodesbefattning, och detta gjorde att han kunde ge sin outtröttliga energi utlopp även på andra områden. Bl. a. var han ombud för Städernas Försäkringsbolag, värderingsman i Stockholms Sparbank, delägare i Bastmans Sportaffär i Stockholm och i Stallarholmens Såg.

Björn blev av kommunen ålagd att ta hand om det konkursmässiga Djursholms Bränsle

AB. Han fick det på fötter och fick 1961 köpa aktierna av kommunen. Den omfattande handeln med bränsleprodukter och många andra förnödenheter för fastigheter var inkomstbringande, och vid sidan av den stora villa som Björn och hustru Ulla byggt åt sig vid Bråvallavägen kom de att äga fritidshus i Härjedalen och på Öland.

Det genom åren dominerande intresset för

Björn var skogs- och naturvård. Under 50 år var han ansvarig för denna inom Djursholm/Danderyd, och hans riktlinjer för stadsnära skogsbruk gav resultat som kommuninnevånarna haft oändlig glädje av.

I 70-årsåldern började Björn en ny verksamhet som han drev nästan livet ut – han köpte björkvirke som

han personligen högg upp till brasved och lade i spektakulära travar på tomten! Detta var bra för hälsan och skapade nya trevliga personkontakter med kunderna.

Dessa minnesord kan bara ge ett axplock av Björns många intressen, engagemang och insatser i olika sammanhang. Genom alla år förblev Björn lika glad, entusiastisk och ungdomlig med stort positivt intresse för sina medmänniskor.

Att ha fått känna Björn Ditzinger har varit en av livets förmåner.

Fredrik Smedberg

Magnus Johnson till minne

(6 februari 1907- 25 april 2002)

Plantskolemannen, trädgårdsarkitekten, botanisten och klematisforskaren Magnus Johnson, Södertälje, avled den 25 april 95 år gammal. Hans närmaste är dottern Karin och sonen Göran med familjer.

Efter studentexamen 1929 praktiserade Magnus Johnson bl.a. året 1931 i Dr Fritz Lemperts privata botaniska trädgård i Hartzendorf, Österrike.

Det var den våren han mötte *Clematis montana* och dess kulturformer i vitt och rosa i överdåd i doft och blomning. Denna upplevelse kom att påverka honom hela livet.

År 1932 startade han plantskola och anläggningsverksamhet på Bränningestränd.

Åren 1952-1960 var Magnus Johnson överträd-

gårdsmästare vid Göteborgs Botaniska Trädgård och 1960-1972 trädgårdsarkitekt vid parkförvaltningen i Göteborg.

Efter pensioneringen 1972 intensifierades arbetet med

klematis. Detta resulterade bl.a. i ett stort antal doftande sorter och sist men inte minst att 50 års klematisforskning kunde samlas i den gedigna och vackra boken *Släktet Klematis* på

nära 900 sidor. Boken utkom till 90-årsdagen.

Magnus Johnson hedrades med många utmärkelser. År 1985 fick han Grenfell Medel av Royal Horticultural Society (RHS) för sina klematisporträtt, s.k. gouacher och år 1999 blev han hedersdoktor vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Han har tilldelats Illis quorum. Sedan hans bok även utkommit på engelska återkom RHS – denna gång med den mycket lödiga The Gold Veitch Memorial.

Text: John Dormling

Bild: Bengt Alm

En uttömmande artikel om Magnus Johnsons liv och gärning – "Ett liv med klematis", av Göran Johnson, var införd i Lustgården 1999, sid 45-48.

André Mollets Lustgård ges ut på nytt

av Kjell Lundquist

Det går en röd tråd genom de senaste 350 åren, från den underbara företeelsen i sig – *lustgården* – fram till vår egen tid. Edens lustgård möter redan i skapelsens morgon, i den första bibelboken, *Genesis*, liksom språkligt i den första svenska bibelöversättningen 1541. Här återfinns också det första språkliga belägget för begreppet på svenska: "*Gudh planteradhe en Lustgård vthi Eden*". I Bibel 2000 står det "*Och Herren Gud planterade en trädgård österut, i Eden*".

Bland de dussintalet excerpter som Svenska Akademiens ordboksredaktion valt att redovisa för begreppet lustgård i sin onlineversion av ordboken (SAOB), möter oss också följande glädjande notering "Lustgården, årsskrift för Föreningen för dendrologi och parkvård. (1920); boktitel". Som läsare av *Lustgården* är du sålunda ofrivilligt indragen i det språkliga drama som begreppet lustgård sätter upp och metaforiskt också placerar i en verklig lustgård, nämligen bland de artiklar som omfattas av årsskriftens pärmar genom åren. Låt oss därför för en kort stund vända åter till vår årsskrifts första nummer.

"Att älska naturen är icke blott att försjunka i dess beskådande, att inandas dess ljuvlighet, det är även att vårda den, att förädla den, att föröka dess rikedom och skönhet. Närmast förpliktar därtill den natur som närmast omger människans boningar. Den bör tillhöra hemmet, och den ro och vila, den läkedom och kraftförökning, som hemmet förlänar, kan ock den närmsta omgivande naturen

skänka om den är skönt ordnad och omsorgsfullt vårdad". Stycket är hämtat från *Lustgårdens* (1920) första artikel, skriven av kanslirådet och styrelseledamoten Hugo Tigerschiöld, under rubriken "Lustgård".

Det är egendomligt att, 80 år senare, läsa en text som både andas flydda dagars högstämndhet och frid samt uttrycker synnerligen moderna erfarenheter och vetenskapliga resultat, t.ex. inom området "Hälsa och rekreation" och det arbete som bedrivs vid Alnarps Rehabiliteringsträdgård. Kan det vara så att lustgården, den som vi lämnat och den som vi är på väg mot, samt arbetet i och för de trädgårdar som vi möter på vår livsväg, uttrycker något större, kanske något evigt?

Om vi betraktar Hugo Tigerschiölds meditation som en pärla på det halsband av lovprisningar av lustgården från 1500-talet och fram till våra dagar, så är 1600-talsverket som kort och gott heter *Lustgård* en annan. Det är knappast en alltför vågad gissning att André Mollets praktverk åt drottning Kristina både sågs som förebild för och låg bakom Föreningen för Dendrologi och Parkvårds val av namn på sin årsskrift. Därmed är vi också framme vid ämnet för denna artikel, den planerade nyutgåvan av André Mollets (1600-1665) trädgårdstraktat och -arkitekturverk i sina samtliga fyra utgåvor.

Sommaren år 1648 anlände den franske trädgårdsmästaren André Mollet till Sverige och

drottning Kristinas hov. Förmedlingen hade bland annat gått via det svenska sändebudet greve Magnus Gabriel De la Gardie (1622-1686) vid ett besök i Paris två år tidigare. Då hade Mollet redan hunnit med mycket. Kring 1629 lämnade han Frankrike för att arbeta i England, framförallt för Karl I vid St. James's Palace i London.

Fyra år senare for han till Holland i sällskap med arkitekten och den äldre kollegan Simon de la Vallée (1590-1642). Framförallt känner vi hans verksamhet vid slottet Honselaarsdijk från 1633, en trädgård som vi spårar drag av i Mollets båda mönsterplaner i *Lustgård*.¹ Efter några år i Holland återvände han till Frankrike, för att på nytt resa till England kring 1542, och sedan tillbaka till Frankrike. Mollet var således en både berest och myndig medelålders herre när han mötte den unge och blott hälften så gamle De la Gardie i Paris 1646.²

Väl i Sverige fick Mollet ta över ansvaret för de kungliga lustgårdarna. Vi möter honom i Kungsträdgården, i Humlegården, på Jacobsdal och vid Uppsala slott. Kontakten mellan Mollet och riksrådet Schering Rosenhane (1609-1663) är också belagd genom samarbetet kring den senares trädgård, Munke-läget, på Kungsholmen i Stockholm. Detta hände 1653, för övrigt samma år som Mollet lämnade Sverige för att resa till Frankrike efter blott fem år i landet. Vi återfinner honom 1658 i England, liksom 1660, för arbete med omläggningen av St. James's park för Karl II.³

Det (mest) bestående bidraget av Mollets verksamhet i Sverige är utan tvekan författandet av *Lustgård*, en "trädgårdsbok där modern trädgårdsskötsel och den nya franska trädgårdskonsten skulle presenteras.... i en mycket påkostad utstyrelse".⁴ De tillkom i stor hast, såväl ritningar som texten i 11 kapitel var färdiga på sex månader. Mollet betygar att han själv tecknat förlagorna till samtliga 30

kopparstick. Översättningen till tyska gjordes av Gregorius Gajjer. Vem den svenska översättaren var är ännu förborgat. Verket trycktes på de tre språken av den berömda boktryckaren Henrik Kayser⁵ och utkom i Stockholm 1651. År 1670 utkom en översatt och bearbetad version av verket i England, *The Garden of Pleasure*, med samtliga kopparstick plus två över St. James's Park i London. Denna må ses som en ärobetygelse över Mollets arbete på andra sidan kanalen.⁶

Tankar på en svensk nyutgivning av Mollets verk har spirat hos olika personer under de senaste åren. Mer än en tanke är det initiativ som Göran Lindahl och Elina Antell i Uppsala tagit. Sedan ett knappt år pågår nu ett handfast arbete med en nyutgivning av Mollets *Lustgård*.⁷ Projektgruppen består förutom Elina Antell och Göran Lindahl av Anna Jacobsson, Åke Nisbeth och undertecknad. Ambitionen är att ge ut textversionerna tillsammans med samtliga kopparstick i originalformat i en volym, vissa av plan-scherna dock i något förminskade format. Verket kommer i sin helhet att ges ut i ett faksimilliknande tryck. De texter som varit tryckta i frakturstil, den svenska och tyska, kommer dessutom att transkriberas.

Verket presenteras i en bred omvärlds- och tidskontext, i en, som projektgruppen uttryckt det för sammanhanget funktionell och meningsfull inledning. Så kommer kretsen kring drottning Kristina att behandlas, de som låg bakom Mollets inbjudan och införskrivning i landet, liksom den beredda scen på vilken han tilläts att uppträda.⁸ Vidare presenteras och analyseras Mollets arv, det tydligt astrologiska efter fadern Claude⁹, liksom efter Jacques Boyceau.¹⁰ Hur var det, var Mollet egentligen en nydanare eller huvudsakligen en traditionalist? Vad säger lanthus-hållningslitteraturen för tiden i Europa, och för den skull i Sverige, om detta?

En huvudtanke är att illustrera hur anpassningen av den kontinentala smaken, "les desseins/affrijtningarna", lika väl som trädgårdsmästarmödorna och växtmaterialet, anpassades till de nordiska förhållandena.

En för *Lustgårdens* läsare välkänd men ack så viktig detalj i detta sammanhang är Gösta Adelswärds konstaterande att Mollet faktiskt menade lingon och inte ljung när han föreslog en ersättning för buxbom i de nordiska trädgårdarnas parterrer.¹¹ I projektgruppen har vi redan funnit flera intressanta förväxlingar i översättningarna av växter.

Förutom en längre inledning kommer specialartiklar, om till exempel vinodling, orangerier, spaljeer, boktryckaren Kayser, växtlistor m.m. att fogas in. Den svenska utgåvan får dessutom en löpande tolkande kommentar av texten i ett notsystem.

Boken ges ut på Gyllene Snittets förlag, vilket drivs av Elina Antell. Utgivningen planeras under år 2004, i en upplaga på ca 1 000 exemplar. Det är förlagschefens tydliga mål att den ska finnas hos varje studerande med anknytning till trädgård, historia och arkitektur, liksom erbjudas alla andra trädgårdshistoriskt intresserade.

Noter

¹ Beträffande Mollets verksamhet i Holland, se Florence Hoper, "Deer Nederlandse Klassieke Tuin en André Mollet", *KNOB* 3/4, Årg 82.

² För en uppdaterad lättillgänglig sammanställning av Mollets biografiska data, verksamhet och konstnärskap hänvisas till Lars Nyberg, "André Mollet (1600-65)" i *Svensk Trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm 2000.

³ För fylligare framställningar om Mollets liv och verksamhet hänvisas till Sten Karling, *Trädgårdskonstens historia i Sverige*, Stockholm 1931, speciellt i kapitlet "André Mollet och hans betydelse", s. 285-314, liksom i samme författares uppdaterade och fylligare framställning i den uppskattade artikeln i *Lustgården*, "Drottning Christinas franske trädgårdsmästare," *Lustgården 1969-1970*, s. 95-125. På mindre än en sida avhandlar dock Karling (1970) innehållet i de första tio kapitlerna! Den senaste uppdateringen/revisionen av 'familjen Mollet' har gjorts av Michel Conan och återfinns i första delen av verket *Créateurs de jardins et de paysages en France de la renaissance au XXIe siècle*, d.v.s. i Tome 1, "De la Renaissance au début de XIXe siècle", Paris 2001.

⁴ Karling 1970.

⁵ Stavingen av boktryckarens namn kan se ut på flera olika sätt. I de svenska och tyska utgåvorna heter han Keyser.

⁶ Om Mollet och St. James's park, se Laurence Pattacini, André Mollet, "Royal Gardener in St. James's Park, London", *Garden History*, 1998, Vol. 28, Nr 1.

⁷ Den franska versionen har tidigare utkommit i nyutgåva i Frankrike, André Mollet, *Le Jardin de Plaisir*, Edition du Moniteur, Paris, 1981, med ett läsvärt "Postface" av Michel Conan.

⁸ Relationerna mellan Sverige och Holland är speciellt att uppmärksamma. I höst (20 november 2002) disputerar Badeloch Noldus på den för vårt vidkommande intressanta av-handlingen Handel in Goede Smaak - *Architectuurbetrekkingen tussen Zweden den de Nederlandse Republiek, 1635-1700* ("Trade in good Taste - Architectural Relations between Sweden and the Dutch Republic, 1635-1700"). Den engelska upplagan utkommer i *Architectura Moderna*, hos Brepols i Louvain till 2003. I sammanhanget må också nämnas Erik de Jongs artikel: "Of

plants and gardeners, prints and books; reception and exchange in Northern European garden culture 1648-1725" till konferensen Social Reception of Baroque Gardens vid Dumbarton Oaks, till *Studies in Landscape Architecture*, 2002/03, vari också André Mollet kort behandlas.

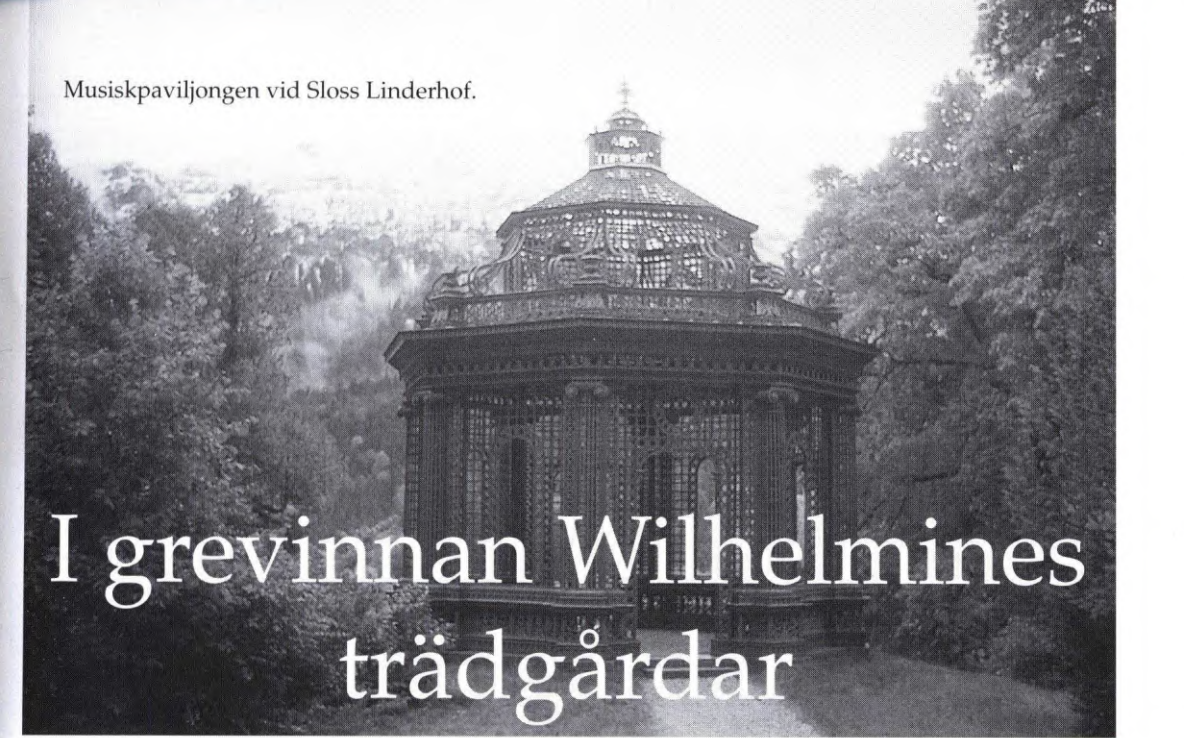
⁹ Jfr Claude Mollet, *Théâtre des plan et jardinage*, 1652, med kopparstick av de tre sönerna André, Noël och Jaques. En förkortad version utkom 1678, utan planscher. Beträffande faderns biografi och verksamhet, se f.t.a Karling 1970.

¹⁰ Jacques Boyceau, *Traité de jardinage*, 1638. Karling (1970) anser att Claude och André Mollets båda verk, jämte detta, är de främsta källorna till kännedomen om den franska trädgårdskonstens formelement och då främst broderiparterren.

¹¹ Se Gösta Adelswärd, Vad menade André Mollet? Ljung eller lingon?, *Lustgården 1994*, s. 47-60 och även en uppföljande kommentar i Gösta Adelswärd, Ljung eller lingon - en kommentar, *Lustgården 1995*, s. 112-60 samt i Kjell Lundquist, Om lingon som buxbomsersättning, *Lustgården 1995*, s. 106-111.

Musiskpaviljongen vid Sloss Linderhof.

I grevinnan Wilhelmines trädgårdar

Tysklandsresan 2002

Regn, regn och mer regn. Dendrologernas resa till södra Tyskland hösten 2002 blev ändå en framgång. Sällskapet besökte många vackra parker och utsökta trädgårdar. Utmärkta guider höjde kvaliteten på denna höstresa.

Text & foto: Birgitta och Klaus Stritzke

Vi var 35 stycken medlemmar som flög till München, där buss väntade för att föra oss runt i denna vackra del av Tyskland.

Vårt första mål var Eichstätt, en målerisk barockstad i botten på Altmühltal. Biskops-sätet här grundades 751 av Bonifatius. På höjden ovanför staden ligger Willibaldsburg. År 1998 började man att ställa i ordning bastionträdgårdens växtbäddar för att i kronologisk ordning efter boken "Hortus Eystettensis" visa de växter som illustreras i det berömda verket. Verket utgavs 1613 och skapades av furstebiskopen Johann Konrad

von Gemmingen och apotekaren Basilius Besler från Nürnberg. Dessa båda herrar hade samlat in alla de växter från hela världen som då var kända i Europa och planterat dem i en samlingsträdgård (1597) på en för oss okänd plats. De var så stolta över samlingen, att de förevigade växterna i bokform.

Efter att vi ätit en god lunch i Eichstätt fortsatte färden till Nürnberg där vi guidades av Karl Pessler genom den säregna Johannisfriedhof, en begravningsplats som utvecklats under flera århundraden. Sin speciella karaktär får denna genom alla sarkofagliknande sandstenshällar som ligger tätt spridda över hela

Fantasi; framgallrad parkbyggnad i skogen.

kyrkogården. Ovanpå hällarna finns bronsplattor som berättar om yrkes stolthet, arbete, rikedom m.m., där finns också skålar avsedda för blomstersmyckning. Ett särdrag

Eremitage; återuppbyggnad av en kanalkant.
Av kostnadsskäl används betong i botten.

fick kyrkogården från början: man fick endast plantera en stamros vid gravens huvudända. Denna och skålarna är kyrkogårdens enda blomsterdekoration. En vecka före vårt besök hade en kyrklig fest ägt rum varför alla gravar var smyckade och helheten mycket vacker. Två för oss kända personer, Albrecht Dürer samt Johann Christoff Volkamer, (författare till Nürnberger Hesperiden) vilar här.

Ett stenkast från kyrkogården ligger Hesperidengården, som man under 1980-talet försökt återställa efter gamla kopparstick, tuschteckningar och goacher. Dessa trädgårdar anlades under 1600-talet av rika köpmän. Hesperider är gruppen för citrus i en äldre växtsystematik. Beteckningen blev raskt ett begrepp även för trädgårdar där citrus odlades.

För sin rekonstruktion tilldelades trädgården år 1988 Europa Nostra-medaljen. Som så ofta händer så förfaller även denna

anläggning p.g.a. ett svalnande intresse från förvaltningen.

Efter dessa besök for vi till den lilla landsortsbyn Engelthal för övernattnig. Innan vi gick till sängs samlades vi till gemensam middag där ungsbakad spädgris med knödel serverades.

På fredagmorgon gick resan till Bayreuth där det första besöksmålet var Eremitage.

1735 fick markgrevinnan Wilhelmine denna anläggning i gåva av sin make Friedrich. Den mycket bildade Wilhelmine utvecklade här ett kulturellt centrum. Hon påverkade också högst väsentligt planeringen av trädgården, såg till att det nya slottet med den övre grottan kom till stånd liksom lövgångarna, undre grottan, markgrevens eremitage samt ruinateatern. En vattentrappa är anlagd i slutningen bortom parterren framför slottet, i denna riktning finns också en siktlinje ut över landskapet. Mitt i blick-

Ruinateatern i Sanspareil

fånget står idag en kraftledningsstolpe, som trots propåer inte flyttats. En annan siktgata in i landskapet återskapades tack vare köp av en angränsande bondgård och avverkning av stora träd. Efter andra världskriget var det nya slottet mycket förfallet och stor

Ett av de tolv valven i Michelsberg

möda har lagts ner på att återskapa slottet och parken till sitt originalutförande. Parkeringsplatsen som fanns för sex år sedan har åter blivit en del av en vattenkanal med fontäner. Arbetet med restaureringen pågår fortfarande.

Dagens överraskning blev en demonstration i hur objudna gäster togs emot. Framför slottsentrén, som är utförd som en grotta, sprutade vatten kors och tvärs över de objudna. När dessa försökte ta skydd i grottan stängdes dörren bakom dem. Det som för oss blev ett skådespel, med tunna vattenstrålar i fina formationer som kom upp ur golvet blev för de objudna gästerna en pinsam upplevelse. På läktare, en våning

---

ovanför, stod värdfolket med gäster och njöt av spektaklet. Vattenspelet går att variera och som final lyfte en kraftig vattenstråle upp en mässingskrona.

Nästa besök i Bayreuth var parken kring slottet Fantasie. Detta slott kom år 1757 i markgreve Friedrichs ägo. Hans gemål Wilhelmine förmodas ha planerat ett sommarviste här. Parets enda barn, en dotter, fick besittningsrätten år 1770 och gav anläggningen dess namn. År 1793 köpte Dorothea Sophie från Württemberg Fantasie och utvidgade trädgården till en landskapspark.

Återstoden av denna upplevde vi genom en lång vandring genom en skog med stora granar, där man plötsligt stod framför en framgallrad ruinrest, ett utsiktstorn eller ett intressant naturligt inslag, överraskningar som skulle fånga blicken under promenaden. Så småningom glesnade skogen och vi stod framför två dammar. Mellan dessa ligger en fiskarstuga från vilken vi såg en terrasserad slänt, planterad med vinstockar, och ovanför dessa ett magnifikt placerat slott. Denna del av parken utfördes under åren 1850-52 av barnbarnet hertig Alexander von Württemberg. Han lät också bygga om slottet i florentisk stil och införde nya element i parken som brunnar, skulpturer och lövgångar som nu är återställda. Restaureringen av parken startade för två år sedan och följer efter ett dokument för parkskötseln som tagits fram av Rainer Herzog från Bayrische Verwaltung der Schlösser, Gärten und Seen, Schloss Nymphenburg. Rainer Herzog ledde vår vandring.

Efter en kort resa anlände vi sedan till Sanspareil, ett namn som parken fick efter ett besök hos markgreven där gästen utbrast "C'est sans pareil". Orten bytte till samma namn 1746. Vi stötte även här på Friedrich och Wilhelmine. Friedrich ville skapa en motpol till Wilhelmines Eremitage och mellan 1744 och 1748 byggdes här flitigt.

Anläggningen ligger i en liten bokskog med underliga upprättstående berg- och stenblock. Vi började vår promenad vid "Morgenländischer Bau" på en gångstig som slingrade fram likt ett ljusst band under bokarna, mellan stenblocken förbi ett Belvedere till dess att vi nådde fram till ruinateatern.

Dagen avslutades i Bamberg.

Följande dag var ett besök i domen och den angränsande Rosengarten inplanerat. Vägen till domen var spärrad för fordon. Många människor gick antingen in i domen eller samlades utanför då de ville få en glimt av den stora mängd kardinaler, biskopar och andra samt en nästan ändlös parad av fanbärare som skulle delta i installationen av en ny ärkebiskop. Vi lyckades dock få se en skymt av den berömda ryttarstatyn inne i domen innan ceremonien började. Gruppen skingrades i folkvimlet. Några tog sig till klosterkyrkan på Michelsberg, vars höga takvalv är helt dekorerat med forna tiders medicinalväxter.

När vi åter samlats för vi till Schloss Seehof i Memmelsdorf. Denna anläggning nådde sin höjdpunkt under furstebiskop Adam von Seinsheim vid sekelskiftet 1800. Här finns en stor orangerianläggning i slutet av en axel, delad på mitten genom en skenportal. Den ena delen på Seehof används som stenhuggerimuseum och till kurser i stenkonservering, den andra som festsal. Vid vårt besök var här vackert dukat. På slottets andra sida finns en imponerande kaskad med vattentrappa, en kopia av den gamla i sandsten, som spelar varje hel timme. Här finns också en stor konstgjord sjö med två skulpturgrupper som också sprutar vatten. Dr. Alfred Schelter från Bayrisches Landesamt für Denkmalpflege offrade lördagsförmiddagen för en initierad guidning.

Parken vid Seehof är en av de första som fick behålla de gamla träden i fyra kvarter

efter en omfattande diskussion under 1980-talet – och med Ängsö som förebild. Återföring av deras kronor till den ursprungliga avsedda höjden ger anläggningen de rätta proportionerna med bibehållen patina. En, för ett decennium sedan, nyplanterad dubbelradig allé utmed parkens utsida visar de risker man tar vid förbättring av växtbädden.

Furstebiskopens sommarresidens i Veitshöchheim utanför Würzburg blev eftermiddagens upplevelse. En rokokopark med mycken charm. Anläggningen nås via en uppfart från bygatan. Den utformning parken har idag går tillbaka till 1763 då Adam Friedrich von Seinsheim bodde här. Seinsheim var mycket bildad inom konst och filosofi vilket också satt sin prägel på parken. Den är till stor del indelad i rum genom höga avenbokshäckar. På några platser kan man genom hål klippta på samma nivå i flera häckar efter varandra på avstånd se en liten skulptur. Parken innehåller många skulpturer. Ferdinand Tietz (1708-1777) fick uppdraget att utföra flera av skulpturcyklerna. Från furstebiskop Johann Philipp von Greiffenklau tid, 1700-talets början, finns huvudgångar, sjöar, balustrader och murar kvar. På grund av personalbrist är anläggningen i mycket sämre tillstånd nu än vid vårt förra besök 1987.

Söndag morgon vaknade vi i Würzburg och dagens första mål var Marienbergens fästning som liksom Bamberg står på världsarvslistan. Fursteträdgården, som återställdes efter planer från tidigt 1700-tal ligger på fästningens östra sida med en fantastisk vy över floden Main, vinslutningarna och Würzburg. Trädgården liknar en gondol, är mycket liten och har fått sin gamla indelning med åtta fält som planterats med en enda sort röda rosor.

När vi sett oss mätta for vi över Main och stannade till i Ringpark som är anlagd på stadens fästningsvall. Här har svensken Jens Person Lindahl (se Lustgården 2001) fått en

minnessten för att han efter rivning av stadens befästningsvall (glacisen) förvandlat den till en stadspark. Han tog sitt liv ganska ung och efterföljaren E Sturm avslutade arbetet år 1900. Förutom för sina många brunnar är parken känd för sitt rikhaltiga bestånd av träd, 220 sorter och kulturformer från mer än 30 växtfamiljer vittnar om dåtidens yrkesideal och växtkännedom. Den smala långa parken är skickligt anlagd som landskapspark.

Eftermiddagen ägnades åt Hofgarten mitt inne i Würzburg. Residenset byggdes mellan 1720 och 1753 av Balthasar Neuman och var säte för furstebiskopen i Würzburg. Furstebiskopen Adam Friedrich von Seinsheim, som var trädgårdskonsten mycket hängiven, anställde Johann Prokop Mayer som hovträdgårdsmästare i Würzburg år 1770. Då trädgårdssidan är anlagd på en bastion är utrymmet begränsat. Mayer löste dock detta på ett skickligt sätt genom att i den östra trädgården dra upp cirklar, ovaler och arbeta med överraskningar och perspektiv. Dessa grunddrag kan fortfarande upplevas. I denna strängt indelade trädgård finns en ytterst sällsynt lövgång bestående av mullbärsträd. Den inre gången består av kornell och lärk. I den södra trädgården finns bl.a. idegranar med konformigt klippta kronor, där man vid marken har klippt "socklar" för skulpturer. Ett återskapande av den tidigare formen startade 1952. Sedan 1993 förnyas parken långsamt.

Det hade blivit måndag vilket, tillsammans med regn, enligt vår chaufför, inte bådade gott. Så rätt han fick.

Stuttgart och Wilhelma var nästa mål. Efter att mineralkällor upptäckts i parken till slottet Rosenstein beslöt sig kung Wilhelm I för att anlägga ett badhus i morisk stil enligt tidens mode. Badhuset skulle nås via ett orangeri och ett växthus. Arkitekten Karl Ludwig von

Zanth fick 1837 i uppdrag att planera bygget och trots dystra tider uppmuntrade arkitekten kungen att utföra sina kostsamma idéer som t.ex. dyrbara sniderier. Ganska snart byggdes också en större festsal som sammanbands med badhuset genom täckta promenadgångar där även kök och tavelgalleri infogades. Detta komplex fick formen av en hippodrom. I oktober 1944 föll en kraftig bomb över anläggningen och all prakt förutom den moriska trädgården med sin strängt geometriska utformning förstördes. Man har nu sakta återställt anläggningen och den hippodromformade trädgården är fullplanterad med olika magnolior. Kung Wilhelm gav denna anläggning namnet Wilhelma. Ytterst få privata gäster fick se den vackra trädgården.

Sedan 1949, när Wilhelma åter öppnades, har en zoologisk del sakta utökats inom området. Volker Schirner, som är ansvarig för parken, ledde vår promenad i strömmande

regn.

Efter en något oorganiserad och regnig picknick utanför Hohenheims arboretum vågade de flesta sig ändå in i parken för att pröva sina kunskaper eller för att skaffa nya.

Grunden till Exotischer Garten skapades egentligen i slutet av 1700-talet av hertig Eugen von Württemberg som ville omvandla sin mark till landskapspark. Han utförde två olika trädgårdar inom parken: en med alla württembergiska växter och en med nordamerikanska träd och buskar. Idag är anläggningen delvis en försöksstation för trädgårdsväxter vid universitetet i Hohenheim. Fler än 1 800 olika arter, varieteter och former på en yta av 9,8 ha tjänar som åskådnings- och undervisningsobjekt. Urvalet görs för att få fram ett för trädgårdar intressant växtsortiment. Det samlade intrycket präglas av det gamla trädbeståndet som fortfarande delvis består av ursprungligt material.

Här hade flera deltagare gärna velat stanna längre än tiden medgav, vi skulle ju hinna fram till Konstanz i rimlig tid.

Mainau, som länge stått högt på dendrologernas önskelista, blev en minst sagt blöt upplevelse genom det envisa regnandet. Abteilungsleiterin för Park, Garten und Forst, Monika Böhm, ledde oss genom parken och Orangieur Alois Englmeier genom trädgårdsmästeriet och citrussamlingen.

Ett blomsterarrangemang på Mainau

Innan vi lämnade Mainau inbjöds vi av grevinnan Bettina Bernadotte, äldsta dotter till greveparet Lennart och Sonya Bernadotte, att smaka på ett glas vin medan hon berättade litet om parken och dess framtid.

Eftermiddagen som var fri för promenad i Konstanz eller besök i den gamla staden Meersburg på andra sidan Bodensjön slutade nog för de flesta med en lugn eftermiddag på hotellet.

Det hade nu blivit onsdagmorgon och på TV hade vi sett hur plogar skuffat undan snö runt München. Vi skulle dock åka söderut, till Zürich, där det inte fanns någon snö men heller ingen sol. Där gjorde vi ett besök i Villa Patumbah under ledning av Judith Rohrer. Detta besök behandlas i en separat artikel i Lustgården. Härifrån promenerade vi till Züricher See för att under ledning av Dr. Birgitt Sigel från TH Zürich se deras lösning på Seeuferweg som inspirerats av Norr Mäljarstrand i Stockholm. I Central-europa var stockholmsskolan ett begrepp under 1960-talet.

En lång resa väntade oss nu till Erding, nordost om München, där vi skulle bo de återstående nätterna. På sträckan stannade vi till i en liten lantlig by, Günz, för att äta middag i trevlig miljö. Till vår stora glädje smakade maten mycket bra.

Del av den kopierade kaskade vid Seehof

Schloss Nymphenburg stod på programmet denna regniga torsdag. En stor park vars historia började 1664 med ett litet lusthus med trädgård. År 1701 utvidgade kurfurste Max Emanuel den anläggning han övertagit efter sin mor. Den vitt berömda barockanläggningen planerades av en elev till Le Nôtre, Dominique Gérard, och den bayerske hovbyggmästaren Joseph Effner. Parken präglades av ett kanalsystem. De paviljongliknande lustslotten Pagodenburg och Badenburg byggdes 1716-1721. Under 1800-talets början omvandlades anläggningen, enligt tidens anda, till landskapspark. Friedrich Ludwig Sckell behöll då den centrala axiala delen som stora parterren och mittkanalen med springbrunn. Axlar, allésystem, bassäng,

rabatter och häckar ersattes av naturligt formade gestaltningselement. F. L. Sckell skapade omväxlingsrika landskapsscener där de små barockslotten verkningsfullt inlemmades som om de vore nybyggda. Den speciella charmen med denna anläggning är kombinationen av landskapspark och kvarvarande beståndsdelar från tidigare epoker. Rainer Herzog visade ett restaureringsprojekt vid Badenurg: Löwenthal, en dalgång som formats av Sckell och som höll på att växa igen. Arbetet i parken startade för två år sedan och kommer att pågå under ytterligare några år. Arbetet och resultatet är ytterst intressant.

Tappa dendrologer ger inte upp så lätt. Vi åkte vidare till nästa park Schleissheim. Tillsammans med Nymphenburg den mest framträdande slotts- och trädgårdsskapelsen i Sydtykland, samtidigt också den mest betydelsefulla barockanläggningen där grundkonceptet i stor utsträckning är oförändrat. År 1616-23 lät hertig Maximilian I bygga det idag benämnda "Altes

Höstastrar i Weihestephan.

Schloss". På västsidan, gränsande till slottet, skapades en muromgärdad renässansträdgård. Murarna är idag borta. Kurfurste Max Emanuel byggde senare ut anläggningen till ett praktfullt barockresidens. Den första byggnad som uppfördes var det lilla lust/jaktslottet "Lustheim", 1684- 89. "Neues Schloss" började byggas 1701, ansvariga byggare var Incalli, Effner och för parken Gérard. Framför slottet finns en blomsterparter, där man denna dag grävde upp sommarens alla blommor.

Små häckomgärdade trädgårdsrum finns mellan sidokanalerna och mittkanalen. Mittkanalen har en hög kaskad och ett vackert vattenfall. Denna kanal var fram till 1700-talets slut en 600 m lång gräsbana, där Max Emanuel med stor lidelse bedrev Maille-spel (klubbor och klot användes). Kung Ludwig I tog sig an anläggningen och med hjälp av hovträdgårdsmästare Carl von Effner återställdes den till ursprungligt skick 1865-1868.

Alois Englmeier ledde oss i regnet genom en del av parken.

En utflykt till Schloss Linderhof, som ligger vid foten av Alperna, blev en annorlunda upplevelse. Ludwig II lät bygga denna kungliga villa till vilken Carl von Effner utförde trädgårdsanläggningen mellan 1872 och 1880. Här skulle ingen representation hållas utan kungen skulle istället få utlopp för sina kungliga drömmar. Anläggningen som

till stora delar fortfarande kan upplevas i sin ursprungliga form innehåller element från tidigare epoker såsom t.ex. parterren i barockstil och den natursköna landskapsparken med vackra utblickar över snötäckta altoppar. Små byggnader är placerade i parken. Vi besökte den moriska kiosken, – en persisk sagovärld–, den imponerande konstgjorda Venusgrottan som föreställer Hörselbergets inre från första akten i Tannhäuser, en damm med en snäckformad farkost och blomstergirlander i taket. Med intrycken från denna park lämnade vi Alperna för att släppas ut i verklighetens München. Så gott som hela gruppen besökte Gamla Pinakhoteket, där många av de gamla mästarna är representerade.

Så kom lördagen den 28 september som var en strålande vacker höstdag. Före hemresan hann vi göra ett besök i Weihestephan, som förutom att ha världens äldsta ölbryggeri och

utbildning av bryggare även utbildar landskapsarkitekter. Här finns en Sichtungsgarten knuten till Den statliga läro- och forskningsanstalten för trädgårdsodling i Weihestephan. Dess grundare, Richard Hansen, försökte med framgång finna en plats för varje främmande eller förädlad växt i den naturliga europeiska växtsociologin. I Sichtungsgarten visas exempel på olika växtkombinationer som växtbetingelser, höjd, bladstruktur, blomfärg m.m. Buskar i kombination med marktäckare eller perenner och många träddarter finns representerade. Nya växtsorter prövas och bedöms innan de får en eftertraktad värdering. Vid vårt besök var höstastrarna i sin bästa prakt och de långa växtbäddarna låg som praktfulla gobelänger i nyanser från lavendelblått till vinrött. Eftersom det finns ett bryggeri här och en Bräustübl avslutade vi vår resa med en lunch och för några även ett glas hembryggt öl.

Tyvärre ville vädret tidvis inte visa sig från sin bästa sida, men med det tålamod och goda humör som präglar våra resande dendrologer så klarade vi även av att picknicken i regn. För alla prydligt upplagda korvar, skinkskivor, ostar m.m. tackar vi vår utomordentlige chaufför, Peter Berndt, som även körde bussen på ett föredömligt sätt.

Några av de besökta parkerna innehåller aktuell information inom ämnet parkvård. Av tidsskäl får närmare beskrivning av denna anstå till nästa års Lustgården. Det rör sig främst om Wilhelma, Mainau, Strandpromenaden i Zürich och Nymphenburg.

Vår guide Thomas Seltmann,
intill Tilia henryana.

Stjärnsunds slott så som det framställdes i ett försäljningsprospekt 1821. Längst till vänster syns trädgårdsflyglarna med sina växthus. Grayr av C. F. Akrell efter teckning av O. J. Hagelstam.

Västmanland och Närke

Årets landskapsresa ägde rum i månadsskiftet maj/juni i strålande försommarväder. Mälardalen och närkeslätten visade sig från sina allra vackraste sidor. Blomsterprakten var överväldigande, träd och parker stod i sin skönaste skrud. Vid sådana utflykter i vårt vackra land är det lätt att känna sig harmonisk och lycklig.

Rapportör: Gunilla Schildt

De närmare 30 deltagarna i årets landskapsresa samlades i Västerås den 31 maj. Vädret var strålande och alla förväntansfulla närresan inleddes med en vandring genom Vasaparken, mitt emot Centralstationen.

Från Vasaparken vandrade vi sedan längs Svartån mot den lilla, men vackra och välskötta botaniska trädgården. Vi fick veta att den inte anlagts av Rudbeck d ä men väl i början av 1700-talet. Där ville vi gärna dröja oss kvar och studera de vackert ordnade växterna försedda med skyltar med latinska namn. Det blev därför mer tid än vi planerat till denna trädgård och mindre för det näraliggande Djäkneberget som är nog så intressant med de många minnesstenarna.

Därefter tog vi oss söderut genom det

ypigaste mäljarlandskapet och nådde inom kort Fullerö säteri, där vi togs emot av Carl Johan Cronstedt, egendomens fideikommissarie. Fullerö är känt för sin eleganta huvudbyggnad i trä, utformad som ett Ridarhus i miniatyr.

I biblioteksflygeln visade vår värd en imponerande serie planritningar och uppmätningar av parken. Den ursprungliga planen anses vara skapad av Jean de la Vallée, som även är arkitekten till corps de logiet. Det är känt att de la Vallée vistades på Axel Oxenstiernas Tidö vid tiden för byggandet av Fullerö. Någon tid därefter inträdde Jean de la Vallée som en av de arkitekter som var delaktiga i Ridarhusets tillkomst.

Vår korta halvtimme på Fullerö var snabbt

förrunnen och vi tackade samt for vidare till Tidö. Avsikten med vårt besök här var främst att få en efterlängtd lunch i värdshuset, men vi fick även en allmän uppfattning om det imponerande 1600-talsslottet, dess läge och omgivningar.

Nästa mål var naturreservatet Åholmen. Med hjälp av en nyutgiven vägvisning berättade Katarina Curman om platsen, vars historia sträcker sig till 1700-talet. Bland flera andra är det två generationer Reuterholm som här lämnat bevis på sitt intresse för odling och botanik i en trädplantage, påbörjad 1760. Deras anläggning var en trädgård med många olika sorter av frukt- och parkträd, buskar samt perenner, allt ordnat i rader.

En icke belagd lokal tradition förknippar Carl von Linné med Åholmen och besökare kan idag glädjas åt en liten välproportionerad byggnad som bär namnet Linnépaviljongen. Ett stycke därifrån står en vacker minnessten över vår store botaniker, knappt synlig under en yvig kastanj.

Vid början av 1800-talet omdanades denna plantage till en romantisk park där man utnyttjade spelet mellan ljus och mörker. Enligt tidens sed fick parken allehanda monument som en grotta, ett gravröse, en runsten och små rundlar. Allt försett med naturomantiska och historieinspirerade namn.

Rester av detta kan än idag skönjas.

Denna anläggning var ett verk av Johan Adam von Gerdtén. Många år av förfall följde efter hans död. Inför ett hot om total avverkning av detta trädrika område köptes parken av jur kand Sven Bergius som år 1913 donerade området till staten som fridlyste Åholmen som naturminnesmärke. Idag förvaltas parken av Statens Fastighetsverk.

Nästa besöksmål var det kungliga slottet Strömsholm som ligger på en liten holme i Kolbäckån - ett utmärkt läge för ett gammalt fäste.

Efter en kaffepaus i Stenköket samlades vi vid huvudentrén för en utlovad visning, men förstod snart att något missförstånd uppstått då vår guide inte kom. I väntan på att denna skulle komma tillrätta studerade vi den dokumentation av parkens flerhundraåriga historia som visas i slottets källare.

Strömsholm är nära förknippat med den militära ridutbildningen, en epok som nu är förbi. Slottet med omgivande marker har dock intagits av nutidens häst- och ridentusiaster och här finns det mesta samlat som hör samman med ridsport.

Så småningom kom vår guide och gav oss en utmärkt presentation av det ståtliga 1600-talsslottet. Det är Tessin den äldre som ritat den nuvarande slottsbyggnaden. Beställare var drottningen Hedvig Eleonora. Slottet byggdes på grunden av ett medeltida fäste.

Viss fast inredning och tapeter finns från senare hälften av 1700-talet då slottet ställdes i ordning för drottning Sofia Magdalena.

På slottets östra sida finns en liten barockträdgård, anlagd under åren omkring 1940 efter ritningar av Sven A. Hermelin. Parkens yta bestäms helt av holmens egen form.

Dag 2, lördagen den 1 juni

I strålände väder for vi från Ramnäs, där vi övernattat, mot Örebro och vidare söderut i Närke.

På vägen gjorde vi ett uppskattat besök hos träsvavaren Åke Landström i Grythem. Han demonstrerade sin skicklighet i att svarva i färskt trä – enligt honom en gammal och numera sällan använd teknik. Åke svarvar nästan uteslutande i björk och tillverkar både större och mindre skålar, de flesta ofattbart lövtunna. Genom att kombinera egen svarvning och kursverksamhet lyckas han klara familjens försörjning. Många av oss bidrog gärna till denna genom inköp av vackra skålar.

En beskuren pil i Örebro stadspark. Anledningen till ingreppet är att trädet har pilskorv. Genom beskärningen kommer det senare under sommaren med ett friskt grönt bladverk.

Foto: Katarina Curman

Nästa stopp på vår resa var Örebro och stadsparken. Här mötte stadens parkchef Lars-Erik Krafve, som under närmare två timmar förde oss runt i den stora, innehållsrika och i hög grad levande parken. Den ligger centralt i staden vid Svartån intill den lilla ön – Stora Holmen. Delar av parken anses stamma från 1700- och 1800-talen. Möjligen är den anlagd efter tillskyndan av Nils Reuterholm från Åholmen, som i mitten av 1700-talet var landshövding i Örebro.

Det välvårdade beståndet av stora träd och rariteter tyder på hög ålder, men självfallet har parken under sin tid omdanats enligt olika tiders skiftande ideal. Idag är ledstjärnan en levande och engagerande park med skönhet och vederkvickelse för alla.

Vi fick många bevis på den entusiasm och skaparkraft som utgår från parkchefen och tycks genomsyra hans medarbetarstab. I stadsparken formas nya parkrum, ofta i samspel med skulpturkonst. Samtidigt tar man väl hand om gamla rariteter. Vi såg t. ex. ett åldrigt exemplar av grå valnöt *Juglans cinerea*, som genom sina nötter fått ättlingar på många håll i landet, då med tillägget *Örebro*.

Trädbeståndet i övrigt omfattar så gott som alla vanliga och ovanliga arter, som kan tåla vårt klimat. Detta framgår av den utmärkta karta med trädförteckning som vi fick till vägledning. Efter nära två timmar tackade vi för en utomordentligt intressant vandring som

gärna kunnat utsträckas några timmar om vi och vår inspirerande ciceron haft tid.

Efter lunch i Wadköping, Örebros skansenshus som ligger i anslutning till parken, for vi vidare mot nästa mål – slottet Stjersund.

Där mötte Klaus Stritzke beredd att visa oss parken. Denna är av stort intresse då dess grundstruktur finns kvar från den anläggning som Johan Gabrielsson Oxenstierna lät utföra i mitten av 1600-talet.

Stjersund har ett utsökt läge på en högdudde med utblick i söder mot Vättern och i norr mot sjön Almen. Det äldsta slottet låg i änden av den långa infartsallé som leder fram till slottsudden. Dagens huvudbyggnad

Sällskapet promenerade efter en naturstig genom hundlokor och andra försommarblommor på Västsura i mellersta Västmanland. Foto: Katarina Curman

vänder sin entrésida mot söder och den brygga där förnäma gäster mottogs.

Det nuvarande slottet byggdes åren runt 1800 på uppdrag av brukspatron Olof Burenstam efter ritningar av arkitekten Carl Fredrik Sundvall. Sundvall blev livet igenom trogen de strängt klassiska byggnadsideal som han lärt sig under sina studieår i Rom.

Den byggnad vi möter är så ren och rak som man kan tänka sig ett hus. Enda prydnad är en kraftfull entréportik med fyra stadiga joniska kolonner. Vid denna ljuvliga årstid mildras det något stränga uttrycket av den omgivande grönskan och de fritt växande stora träden.

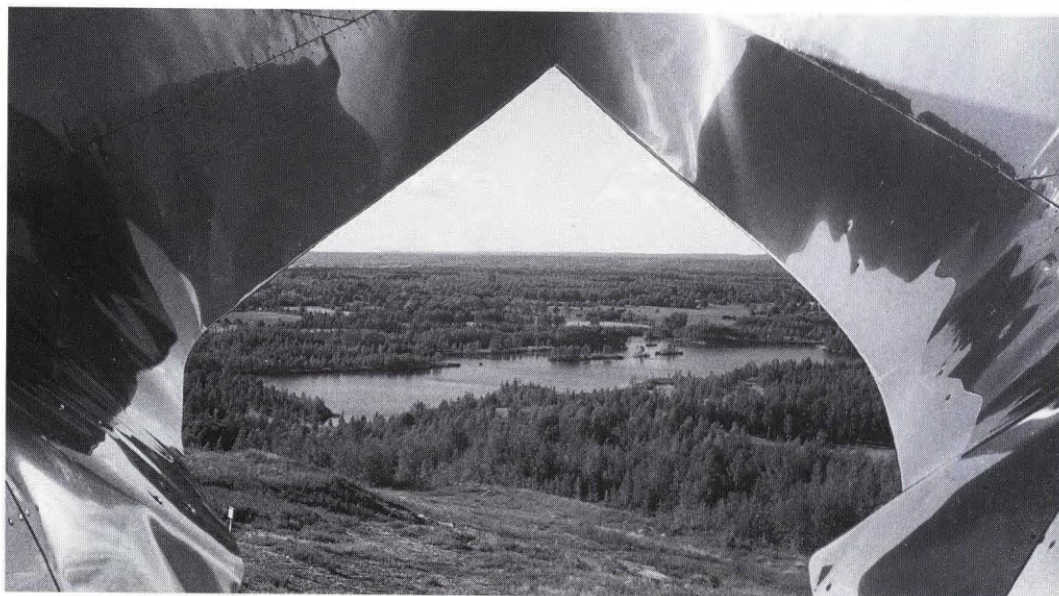
Framför slottets entré finns en stor grusad plan omgiven av två par flyglar. Planen begränsas i söder av ett järnstaket, framför vilket en liten parterträdgård anlagts. Nedanför den leder stensatta terrasser förenade av stentrappor mot stranden. Trapporna är en del av den axel som leder från huvudentrén mot bryggan.

Mitt över viken ligger den stora Bergön med den s. k. Prinskullen. På Bergön har, enligt gamla kartor, en serie uthuggningar gjorts som gator i skogen för siktlinjer från slottet. På södra stranden av slottsudden fanns det omfattande anläggningar för odlingar, både växtbäddar och orangerier, även de byggda i terrassform. Dessa odlingar har felaktigt tolkats som resterna av en parkanläggning.

Efter Burenstams död såldes Stjersund till Karl XIV Johan, som ville sova i egna sängar på sina resor mellan Stockholm och Kristiania och därför köpte egendomen. Vid hans död ärvde Oscar I gården, ganska snabbt sålde han den dock till sin näst äldste son, prins Gustaf, mer känd som sångarprinsen. Vid Gustafs allt för tidiga död ärvdes gården av hans bror, prins August som dock 1860 sålde egendomen till familjen Cassel.

Den casselska tiden präglades av en intensiv verksamhet på lantbrukets och husdjursavelns områden.

År 1948 såldes lantbruket till Uppsala

Utsikt över den vidsträckta närkeslätten genom ett av konstverken på Kvarntorpshögen. Vatten har fyllt de ett av dagbrotten som nu blivit en fridfull och vacker skogssjö.

Universitet, slottsanläggningen med parken överlämnades som testamenterisk gåva till Kungliga Vitterhetsakademien.

Vi fick en guidad tur genom den pösiga och textilrika inredningen från nyrokoks början - egentligen illa svarande mot slottets strama exteriör.

Nu återstod återfärden mot Ramnäs, med ett avbrott för ett blåsigt, men uppskattat uppehåll vid Närkes nya sevärdhet i Kumla; Kvarntorpshögen.

Många av oss minns krigsåren med dess hotfulla brist på viktiga importvaror, t ex petroleum. För att säkra en liten men nödvändig tillgång på drivmedel för försvaret startades utvinning av olja ur närkeslätterns alunskiffer. Utbytet blev ringa, biprodukterna många och svårt miljöförstörande. Den krossade skiffern lagrades i denna 100 meter höga hög.

Under många år sågs den som en skamfläck som spydde ut värme och svavel till dess att landsantikvarien Bertil Waldén började

betrakta högen som en tillgång. Med åren har stor möda lagts ned på att skapa om det förödda landskapet, dagbrott har blivit fiskesjöar, vandringsleder har anlagts med stationer för studium av naturen, delar har blivit golfbana och högen har fått en klädnad av spontant växande björk och tall. På toppen visas fantasieggande skulpturer inom ramen för Kumla kommuns "Konst på hög". Bra gjort tyckte vi alla!

Dag 3 söndag 2 juni

Ytterligare en dag med strålende sol och vi åkte mot Västsura där Fredrik Sandberg mötte. Han berättade om den skogsskola, där han var lärare och som i många år funnits här men som nu ersatts av ett konferenscentrum. Under en kort vandring i omgivningen pekade vår ciceron på typiska naturföreteelser i denna klimatzon och på de pedagogiska skyltar som visar besökare tillrätta i den vilda naturen.

Nästa mål denna dag var Engelsbergs bruk

där vi möttes av en trevlig man som på sitt rockuppslag bar en namnskytt med den fina titeln "världsarvsguide". Efter en information om brukets historia och tidigare ägare såg vi oss om i denna ganska typiska bruksanläggningen.

I ena änden av området, på en liten höjd, tronar den ljusa herrgården omgiven av ett par timrade, låga och rödfärgade flyglar, samt ett par runda, byggda i slaggsten. I andra änden, i närheten av ån finns resterna av bruket. Genom de bevarade byggnaderna; rostugn, masugn och olika slags hammare påminde vi om järnhanterings tunga och heta processer – så betydelsefulla för vårt lands industriella uppbyggnad. Spår av herrgårdens park finns, men är inte särskilt tydliga. Man vet dock att man här liksom på de flesta bruksherrgårdar följde med sin tid och anlade små formträdgårdar och romantiska parker – allt efter råd och lägenhet.

Dagens goda lunch åt vi på Odensnäs gård. Detta unika hus är ett av tre i trakten som ritats av arkitekten Isak Gustaf Clason och byggt i slutet av 1880-talet. Det välvilliga och ambitiösa värdparet lägger ner stor möda på att hålla huset i skick och återskapa den tidstypiska interiören. För att finansiera detta arrangerar de fester och tar emot lunchgäster i grupp. De äger också en ritning över den trädgård som anlagts strax före förra sekelskiftet. Målet är att återskapa denna – kanske inte så svårt då strukturen ännu kan skönjas.

Därefter återstod endast ett av våra besöksmål, nämligen Engsö slott utanför Västerås. Här togs vi emot av Catharina Piper, en duktig dam, som håller slott och park igång genom en livlig visningsverksamhet kombinerad med konserter, café, konstutställningar och souvenirförsäljning. Hon tog oss med på en innehållsrik vandring genom slottets många våningar.

Klaus Stritzke är sedan några år tillbaka engagerad med arbetet för förnyelse av parken och därför väl förtrogen med hela anläggningens äldre historia. I paradvåningen finns en målning från 1700-talet där vi kunde se hur slott och park anlagts i samspel och hur alléerna inramat den parkanläggning som legat parallellt med den höga kvadratiske slottsbyggnaden.

Vi hann också med att, på plats, se hur man försökt återställa en lövtunnel av de gamla lindrarna – ett mönster från 1700-talsmålningen.

Det finns idag ett stort intresse för att återtaga den kunskap som gamla tiders trädgårdsmästare ägde, den att med olika knep sköta beskärning av alléer och lindgångar för att uppnå det ideal som återges i samtida avbildningar. I brist på en levande tradition får man nu söka sig fram i praktiska försök, som inte alltid visat sig vara helt framgångsrika.

Sedan vi tackat för oss, fått kaffe och gott bröd i slottskaféet återstod endast att fara till Västerås där vi skildes åt efter några fina och givande dagar.

Året som gick

Åter ett år fullt av aktiviteter. Utflykter har arrangerats i Skåne och Stockholm och ett stort antal intresserade medlemmar har deltagit. Tyvärr har göteborgarna inte lyckats samla tillräckligt många besökare till sina arrangemang, om det beror på ointressanta utflyktsmål, dålig marknadsföring eller helt enkelt på för stort utbud av konkurrerande aktiviteter är under utredning.

Sven A. Hermelin-stipendiet

Stipendiet till minne av Sven A. Hermelin för år 2001 har av föreningen för Dendrologi och Parkvård tilldelats Claes Henningsson, chef och arbetsledare i Campus AB vid Kungliga Tekniska Högskolan, KTH, i Stockholm.

Claes Henningsson och hans arbetsstyrka ansvarar för den yttre miljön. Det innebär, förutom att ständigt hålla parken med sina mängder av örter, träd och kommunikationsytor i trim och inbjudande skepnad, också att ordna det "lilla extra" för teknologernas, lärarnas och besökarnas

Claes Henningsson, chef för Campus AB vid Kungliga Tekniska Högskolan är 2001 års Hermelinstipendiat.

trevnad. Man genomför också externa entreprenader inom anläggning och trädvård. Claes Henningsson har förmågan att välja medarbetare som passar in i teamet och i miljön. Dessa ges stora möjligheter att "växa" genom att göras delaktiga, få förtroende och uppskattning. En inställning och ett sätt att leda som i hög grad går i Sven A Hermelins anda.

Betydelsen av Claes Henningssons anda och gärning för KTH:s yttre och inre liv, kan knappast överskattas.

Exkursion till Bjersgård och Söderåsen

Bortom allfarvägarna, mellan skog och slätt och några km norr om Klippan i Skåne gömmer sig Bjersgård. Säteriet har medeltida anor, men corps-de-logiet, idag en elegant italiensk villa från 1800-talets mitt, har ersatt

den gamla borgen ute på holmen i den lilla sjön.

I början av juni gästade föreningen Sten och Susanna Gyllenstierna som äger och driver Bjersgård. Besöket inleddes med en intressant genomgång av aktiebolagets

produktion. Godset omfattar 2 650 ha varav cirka hälften är skogsmark och omkring en tredjedel under plog. Övrig mark består av vatten samt beten för de 650 nötkreaturen. Annan verksamhet är en bergtäkt och sedan innevarande

år är man även engagerad i ett asfaltverk.

Vid ett tidigare besök, för cirka fyrtio år sedan, studerades särskilt två stora träd på borgholmen. Även vi kunde beundra den magnifika platanen och kunde gå in under den jättelika hängboken. På terrassen, där vi mycket generöst serverades förfriskningar (extra välkommet denna varma dag), berättade Sten Gyllenstierna säteriets historia. Man har nu börjat planera en renovering av parken. Landskapsarkitekt Lars Wikström från Helsingborg som är engagerad i detta redogjorde för planerna.

Så småningom begav vi oss ut i omgivande skogar. Produktionen där består till 80% av barrträd och 20% av ek. Sedan 1990 har 65 ha planterats med ek, björk och lärk. Ekarna på Bjersgård är välkända. De är ovanligt välväxta och raka. Ekollona samlas därför in av plantskolor. Det ålderdomliga landskapet, lövskogarna och småsjöarna är ett omtyckt utflyktsmål och friluftsområde för klippanborna.

Ett ursprungligt myrmalmskärr, vilket efter dränering länge brukades som åker, fick ny användning 1950. Då blev åkrarna betesmark. Nu stundar ännu en förvandling. Här skapas en våtmark och vi alla tyckte nog att denna

Den italienska villan på Bjersgård, byggd på 1860-talet, är idag säteriets huvubyggnad. Till höger ses den bro som förbinder holmen med godsets övriga delar på "fastlandet".

vattensjuka areal är ett mycket lämpligt område. I en solig enebacke intogs matsäcken. Här i skogarna trivs bl.a. vildsvin (tack och lov ett nattdjur) och många fågelarter.

Exkursionen avslutades med ett besök i nationalparken Söderåsen. Den bildades förra året och omfattar 1 625 ha. När vi beundrat den magnifika, vidsträckt utsikten från Kopparhattens topp avrundade vi den trevliga

dagen med en stärkande glass i Skäralid. Här finns också ett naturum med en modern och mycket informativ utställning om åsens värdefulla natur och kultur.

Text & foto:

Louise Mannerstråle

Värden, Sten Gyllenstierna (t.h.) samtalar/diskuterar en dendrologisk fråga med Staffan Jensen, ytterst kunnig dendrolog från Ramlösa plantskola i Helsingborg.

Piperska muren med anor från 1700-talet

Dendrologer på besök i tidigare barockpark

En del av Agnegatan på Kungsholmen i Stockholm har blivit till "förbindelsepark" mellan Polishusparken och Rådhusparken. Den hemlighetsfulla orden Arla Coldinu har försökt återskapa Carl Pipers barockpark från tidigt 1700-tal.

Ett 30-tal av föreningens medlemmar besökte de två parkerna i augusti, guidade av Klaus Stritzke och John Dormling. Den nya parkbiten på Agnegatan är en enkel rektangulär gräsmatta, omgiven av en låg ligusterhäck, och en bred rosenrabatt som an knyter till en liknande framför polishusets huvudentré. Den har väldigt lite gemensamt med någon av de två parkerna som anlades under förra seklets början. Dessutom har flera träd som togs bort i samband med att ett parkeringsgarage byggdes under gatan ersatts av helt andra sorter. En rad åldriga och i flera fall döende rosenhagtorn i kanten av polishusparken har bytts ut mot pelarbäraplar, *Malus baccata 'columnaris'*. Enligt Frank Lange vid Stockholms gatu-

och fastighetskontor beror detta på att rosenhagtorn anses känsliga som gatuträd. Flera av de tidigare hade dött under senare år och ambitionen är att nu skapa en enhetlig och tåligare träddrad. Närmare polishuset står två friska och resliga rosenhagtorn kvar, sannolikt samtida med dem som tagits bort. En gissning är att de som stod utmed trottoaren varit illa av avgaser och trycket från den parkeringsplats som länge fanns praktiskt taget under hagtornsraden.

En av tre stora ekar i Rådhusparken var sjuk och troligen döende när parkeringsgaraget byggdes för bara något år sedan. Muren mot Agnegatan behövde samtidigt renoveras och eken ersattes, men inte av en vanlig ek, *Quercus robur*, utan en rödek, *Quercus rubra*.

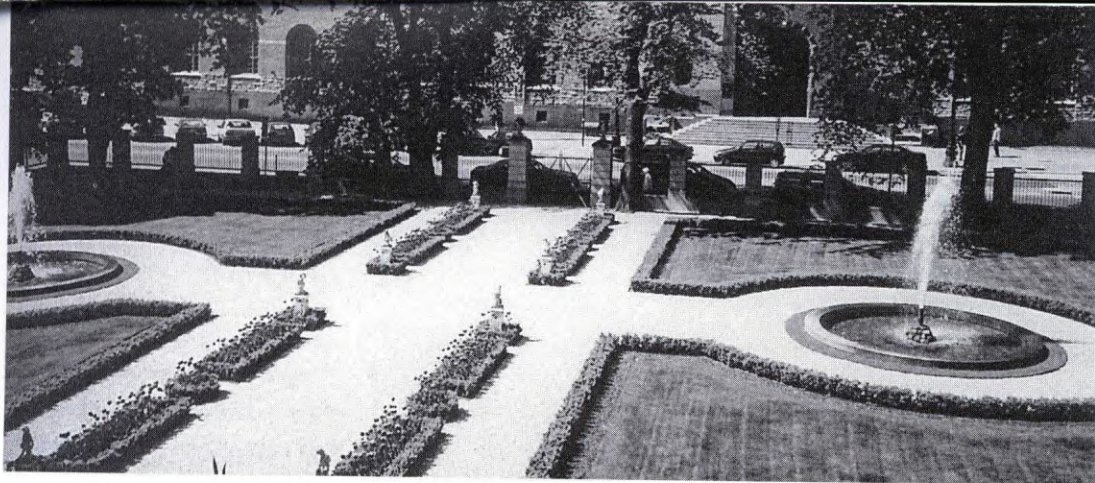
Förklaringen är, enligt Frank Lange, att entreprenören för teleinstallationerna, som ansågs ansvarig för att den gamla eken måste tas ner, fick i uppgift att sätta dit ett nytt träd. Parken tillhör Rådhuset, eller staten, inte kommunen, förklarar han. Kanske blev det en förväxling i leveransen, gissar han.

Den andra parken på denna

kvällsutflykt var den som ligger vid Piperska muren på Scheelegatan, mitt emot Rådhuset. Stället har varit matservering av olika slag sedan hundratals år och har fått sitt namn efter den mur som på 1700-talet omgav parken mellan Pipersgatan och Scheelegatan. I dag nyttjas huset som festlokal och konferensanläggning.

Anders Zander, guide för oss. Han är medlem av Arla Coldinuoorden, som sedan år 1807 äger Piperska muren och tillhörande park.

Parken har en lång och brokig historia. Den förste ägaren var Carl Piper, bland annat Karl XII:s kanslichef, och hans hustru Christina, född Törnflykt. Malmgården skulle utformas av Nicodemus Tessin d y och Johan Hårleman, men endast två flyglar blev byggda, hus som ännu står där, hopbyggda till en sammanhängande länga på 1790-talet. Framför husen utformades en barockpark, som sträckte sig mellan Bergsgatan och Kungsholmsgatan samt fram till Scheelegatan. Men den totala anläggningen sträckte sig betydligt längre. Mellan Scheelegatan och Kronobergsparken låg en anslutande frukt- och

Piperska muren i sitt "Nygamla" skick med bibehållen mittaxel och spelande vatten.

Foto: Anders Zander

köksträdgård. Barockträdgården omgavs av en hög stenmur. Rester av den ursprungliga muren, utformad av Härleman, finns kvar utmed Pipersgatan.

Parkanläggningen var som ståtligast på 1730-talet, känd och omtalad ute i Europa och i klass med Sveriges kungliga parker. Den förvaltades då av Carl Pipers änka.

Släkten sålde gård och park på 1750-talet och successivt såldes delar av trädgården av kommande ägare, de sista så sent som 1920. På 1880-talet anlades, på resterande del, en engelsk park med snirkliga gångar men med bibehållen mittaxel upp mot huset.

Arkitekt Erik Glemme vid Stockholms parkavdelning ritade om parken 1945 men gjorde enligt Anders Zander inga stora förändringar. År 1996 var den förfallen, använd som hundtoalett och frekventerad av öldrickande hemlösa.

År 1996 fattade Arla Coldi-

nus styrelse beslutet att rusta upp parken. Samtidigt räddades huset undan försäljning och rivning. En nyckelroll i dessa beslut hade ordens ordförande Torkel Nordström, som avgjorde frågan med sin utslagsröst. I samarbete med Stockholms stad och Riksantikvarieämbetet grävdes gamla lämningar av Pipers 1700-talspark fram, bland annat de runda bottenplattorna i fontänerna och mittgången som var belagd med stora kullerstenar. Detta finns bevarat, ca 30 cm under dagens ytskikt. Den nya, låga muren av sandsten med smidesstaket har byggts exakt ovanpå fundamenten av den gamla 1700-talsmuren. I dag finns vad trädgårdshistoriker vill kalla en pastisch, men det är ett ärligt försök att åter skapa stämningen från den Piperska barockanläggningen: kvarter av låga buxbomshäckar, sprutande runda fontäner, statyetter av keruber belagda med bladguld, bänkar

under valv av avenbok och formklippta lindar. I samråd med Kjell Lundquist, parkhistoriker på Alnarp, fyller nu Anders Zander blomrabbatterna med tidstypiska växter. Nya vita statyer från Rom, som föreställer antikens gudar och gudinnor, ska resas runt fontänerna under vårenförsommaren. Allt detta följer noga de bilder av 1700-talets park som finns bevarade i form av kopparstick.

Våren – försommaren.

Parken invigdes i juni 1998 och är öppen för allmänheten enligt ett avtal med Stockholms stad som sträcker sig fram till 2018. Den kostade sju miljoner att anlägga, varav Stockholms stad bekostade en tredjedel i form av förskottshyra för att stockholmarna ska ha tillträde. På natten är grindarna låsta som ett skydd mot vandalisering.

En del stora friväxande träd från seklets början står

kvar i parken trots att de inte alls passar ihop med barockparken. Anders Zander tycker de får stå tills de dör då de representerar den förra parken. Enligt arboristen Daniel Daggfeldt har almsjukan fått fäste i sex resliga almar, så alla almar i parken och utmed trottoaren är nu akut hotade.

Eva Hernbäck
journalist på DN

Utflykt till antroposoferna i Järna samt Tullgarns slott

I Järna togs de 25 dendrologerna emot av trädgårdsmästaren Mats Broquist, som berättade ur antroposofernas historia i Järna, om den drivande kraften Arne Klingborg, om den skickliga arkitekten Erik Asmussen, om idéerna och utvecklingen. Hit hör också att det 1983 skedde en avknoppning till Rosendal. Stockholms stad hade beslutat att lägga ned trädgårdsverksamheten där och några unga entusiaster från antroposoferna, med Lars Krantz i spetsen, fick ett långtidsarrende av trädgården. Som alla vet blev detta mycket lyckosamt.

Zeta - finsmakarens trädgård

Kvällsutflykt den 6 maj 2002 till Zetas plantbutik i Huddinge

Ett trettiotal av dendrologer mötte upp, alla med stora förväntningar. Anläggningen innehåller en försäljningsdel samt en visnings- och demonstrationsdel.

Försäljningsdelen är så här års fylld till bristningsgränsen av åtråvärda växter – allt i perfekt ordning. Högre upp i terrängen finns den smakfulla anläggningen för demonstrationer med ett lätt paraply av träd som naturligt finns på platsen och av exotiska löv- och barrträd samt rejäla stenblock, vatten m.m.

Mitt i detta mötte Folke Mattsson (f.d. ägare - numera konsult enligt aktuell terminologi. En dotter och måg har tagit över verksamheten). Vi fick höra en mycket

engagerad och kunnig trädgårdsman, som inte var trögbedd avslöja sina favoriter. Alla tjusades och fascinerades och alla fick sina frågor, möjliga och omöjliga, besvarade.

Som avslutning delade Folke generöst ut den nya, tjocka, osannolikt eleganta katalogen i grafikgrått omslag med rosafärgad magnoliablomma som blickfång.

Med var sin 80-sidig katalog i handen och med fjärrskådande blick drog vi nu raskt iväg mot försäljningsavdelningen. – Här skulle vi bärga hem åtminstone något lite extra av allt det åtråvärda.

Med andra ord: Alla var mycket nöjda och kvällen utomordentligt skön!

John Dormling

Efter en god vegetrisk lunch i kulturhuset i Järna fortsatte färden till Tullgarn, kungligt lustslott. F.d slotts-trädgårdsmästaren Dan Haubo var vår cicero.

Slottet byggdes 1719-1727 efter ritningar av J. G. Destain, Inredningen, som är i nyklassicistisk stil, är formad av bl a bröderna J. B. och Louis Masreliez samt Peter Ljung vid en ombyggnad omkring

1800. En tidig barockträdgård dominerades av den långa allén. Trädgården omdanades av Carl Hårleman. Omkring 1800 tillkom en engelsk park. Efter att ha varit i familjerna Stures och De la Gardies ägo blev det kungligt lustslott 1772. Det är numera mest känt från den tid då det var Gustav V:s sommarresidens.

Vår ciceron visade parken och diskuterade trädproble-

matik. Vidare fick vi höra om, och se, en del av den biologiska spillvattenreningen. Den bygger på samma principer som finns hos antroposoferna i Järna.

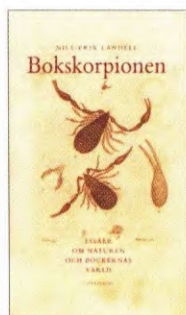
Den intressanta och vackra dagen avslutades med kaffe i orangeriet.

Text & foto:
John Dormling

Dan Haubo, guide vid Dendrologernas utflykt till Tullgarn, pekar mot spillvattenreningen.

Böcker och skrifter

Bokskorpionen

När jag först fick höra bokens namn trodde jag att det rörde sig om en detektivroman. Efter att ha tagit del av Nils-Erik Landells Bokskorpionen, med underrubriken "Essäer om naturens och böckernas värld" är detta hörselintryck inte alls så oävet.

Om bokskorpionen som fått sin egen essä skall intet avslöjas! Boken innehåller ytterligare 15 kapitel som resultat av ett historiskt -

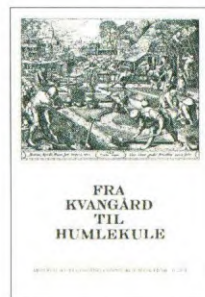
kulturellt - biologiskt detektivarbete.

"Ekolsund speglar den svenska trädgårdshistorien", en berättelse som lockar till besök. En extra fjäder i hatten till författaren för att han uppmarksamt "Mårten Sjöbäck – resenär, naturvårdare, kulturvårdare" och så det intressanta kapitlet "Hur fick han idén?" Det handlar naturligtvis om Linné. Ett tänkvärt kapitel är "Linné och de ädla dryckerna". Här möter vi den erfarne läkarens syn på "sådana spiriteuse saker", som är fullt relevant ännu idag.

I avslutningskapitlet jämförs två mästare i att se och förundras – Carl von Linné och Harry Martinsson.

Skafta boken och förundras!
John Dormling

Bokskorpionen av Nils-Erik Landell, Carlssons Bokförlag 2001, ISBN 91 7203 370 3

Fra Kvangård til Humlekule

MEDELELSER FRA HAVEBRUGS-HISTORISK SELSKAB NR 31 2001

Bland artiklarna märks särskilt redogörelsen "Troels Erstad (1911-1949). Det yngste navn i havekunstens danske gennembrud. 1925-1960" av Asger Ørum-Larsen. Artikeln omfattar tio högintressanta sidor med utgångspunkt i den

markanta treklövern "have-kunstnere": G. N. Brandt, C. Th. Sørensen och Troels Erstad som förkroppsligade dansk trädgårdskonsts genombrott. Skriften utkommer en gång per år i december månad.

För landskapsarkitekter i alla åldrar borde det vara av intresse att rekvirera detta häfte.

John Dormling

Utgivare och exp.:
Havebrugshistorisk Selskab,
Danmarks Veterinær- og
Jordbrugsbibliotek, Dyrslægevej 10
D-1870 Frederiksberg C.
Giro 41 67 47 6, pris 100 danska kr.

Träd i Alnarp

EN KÄRLEKSFÖRKLARING!

Inledningsvis förstådd på detta sätt kommer nog trädgårdssingenjör Peter Linders nya bok *Träd i Alnarp* (2002) till sin bästa rätt. Ljuset i vilken den då börjar läsas, förklarar bokens syften, urvalet av träden och kameravinklarna för läsaren.

En trädbok från Alnarp borde inte vara någon märkvärdighet och än mindre en sällsynthet. Nu förhåller det

sig emellertid inte så. Alnarp förvaltar inte (med goda undantag) sitt dendrologiska arv bättre än andra institutioner och Alnarp hyser inte längre Sveriges största samling buskar och träd, även om parken mycket väl skulle kunna göra det. Det är i ett emellanåt dendrologiskt halv-dunkel på Alnarp som *Träd i Alnarp* faktiskt är en märkvärdighet och en ljuspunkt. Den är resultatet av en sann amatörism i professionell tillyxning, ett ungt enmansarbete, om än med lektörer. En ljusglimt i höstmörkret.

Efter en kort INLEDNING som tecknar Alnarps och parkens historia, vidtar bokens två huvuddelar. Dessa utgörs av 21 st VÄXTPORTRÄTT på ungefär ett uppslag per art/sort och ett FOTOGALLERI om ca 100 taxa. Avslutningen består av en EPILOG, några ORDFÖRKLARINGAR och LITTERATUR.

Träd i Alnarp är en bok som är lätt att anmäla, men betydligt svårare att recensera. Acceptorar man författarens hållning kan recensenten göra det lätt för sig. För allt ljus, med Linders utgångspunkter, på Alnarps träd och trädsamling tjänar ju ett gott syfte. Alnarpsparken har fått en samlad första dokumentation (om än i strängt urval) av sina träd från det nya årtusendet. Kort sagt, arbetets främsta förtjänst är helt enkelt

att det utförts och gjorts tillgängligt i tryck. Det är min uppfattning att det kommer att växa i betydelse med åren.

Många bilder är utsökta. Några favoriter är himalajabjörkens stam (*Betula utilis* var. *jacquemontii* 'Doorenbos') (s. 103) och bambuvidet mot himlen (*Salix koriyanagi*) (s. 108). Andra foton har inte tålt förstoring till helsidor och passar knappast i sin 'suddighet', t.ex. den europeiska lärken i höstskrud (*Larix decidua*) (s. 36). Ytterligare andra är allmänt 'platta', vilket visar svårigheten med 'gröna översiktsbilder'. Överlag är dock bildmaterialet en stor tillgång.

Fotogalleriets, men också Växtporträttens, bildtexter är mer ojämnt. Ibland ges adekvata korta upplysningar om taxon, vetenskapliga och svenska namn, ålder eller annan historisk information, ibland går de dyrbara raderna åt till personliga värdeomdömen. *Acer palmatum* 'Ozakazuki' förklaras t.ex. vara "omsvidad i höstdrätt" (s. 85), gullregnet blommande "likt en jättemaskros" (s. 22) och "ett päronträd i krig med en påträngande murgröna" (s. 130). Det påverkar dock inte helhetsintrycket av en sammanhållen och flytande text, speciellt i stycken där författaren är extra engagerad, t.ex. i porträtten av *Magnolia x soulangiana* och *Eucommia*

ulmoides. Språkligt tveksamma detaljer finns det dock lite väl många av i boken. Arboretum böjs i plural till arboreta (s. 43) vilket författaren säkert vet. "Just bortanför" (s. 100) låter lite väl talspråksaktigt, liksom "posthusplanteringen" (s. 127) och "östcentrala USA" (s. 121). "Ondulerande landskap" (s. 25) är ett annat svårt uttryck.

Ett annat förhållande är dock svårare att förbigå. Det gäller det inifrånperspektiv, 'vi på Alnarp', som boken är skriven från. I flera växtporträtt hänvisas till kvarter (3e, 2b, 4e), liksom till byggnader (Callmar Slott), platser (Tor Nitzelius park, Skogshusplanteringen, Alnarps Västerskog, Sköljedammen) eller vägar (Sundsvägen, vägen till Lomma). Vi som arbetar på Alnarp vet att vi har att söka kvartersindelningen i kompendiet *Lignoser i Alnarpsparken* (1997) och känner både byggnadernas och vägarnas namn, men hur skall besökaren kunna orientera sig?

Växternas namn är föremål för en ständig och löpande diskussion. Peter Linder behandlar överlag nomenklaturen med noggrannhet och säkerhet. På några ställen avviker dock hans både vetenskapliga och svenska namn från praxis. Det egna föreslagna svenska namnet på *Prunus nipponica*, "japanskt

alpinkörsbär", låter märkligt. Alpint är det som växtgeografiskt återfinns ovanför trädgränsen. Japanskt alpkörsbär skulle dock låta sig höras, precis som lapsk alpros, fastän vare sig den förra eller den senare återfinns i Alperna.

I de 21 växtporträtten har författaren valt att lägga betoningen på etymologin, arternas naturliga utbredningsområden, blad, blomning, fruktsättning, användning och kuriosas, samt sist, fakta om de specifika exemplaren på Alnarp. Jag önskar att det hade varit tvärtom; att de besökta, fotograferade och alnarpsväxande exemplaren i ännu större utsträckning hade satts i centrum. Det är nämligen uppgifterna om dessa specifika exemplar som är de mest värdefulla, framförallt på sikt.

För den som verkligen vill läsa *Träd i Alnarp* noggrant, använda den som referens och bedöma sakinnehållet finns det också ett annat problem. Boken saknar ett system för referenshantering. Det framgår alltså dåligt vilka uppgifter som är författarens egna, vilka som inhämtats av de tioalet anlitade 'konsulterna' (jfr Förordet) och vilka som hämtas från litteraturen. Beträffande denna framgår det ingenstans vilket slag av litteratur som tagits med, en allmän dendrologisk litteratur

för den som vill läsa mera eller en som verkligen använts, referenslitteratur.

En kärleksförklaring! Avslutningsvis förstådd på detta sätt kommer Peter Linders *Träd i Alnarp* till sin allra bästa rätt. Ljuset i vilken den då både börjar läsas, och sedan slås ihop efter alla möten med träden på Alnarp året runt, gör att den knappast kan missförstås. *Träd i Alnarp* utgör en modig, personlig, frisk och riktad satsning på att göra författarens närmast personliga vänner kända över hela landet och bjuda in oss alla till egna och personliga möten. Ekarna bakom slottet kommer troligen att överleva oss alla. I deras årsringar finns våra korta liv som minnesspår på en CD. En dag kan de kanske spelas upp igen. Peter Linders bok kan då vara en nyckel för tiden kring årtusendskiftet 1900-2000, då Alnarpsparken gick in i sitt tredje skälvande sekel.

Det är bara att hoppas att Peter förblir det hortikulturella växtmaterialet trogen. Svensk dendrologi behöver engagemang, kunskaper och satsningar som hans!

Kjell Lundquist

Träd i Alnarp av Peter Linder
143 sidor. Inbunden. Illustrerad, färgfoton. Eget förlag, BTJ Tryck AB, Lund 2002. ISBN 91-631-2186-7
Upplaga: ca 1900 ex. Boken kan beställas via Linders plantskola, www.lindersplantskola.se

Styrelseberättelse för år 2001

Föreningens 81:a årsmöte hölls på Operaterassen i Stockholm i närvaro av ett 70-tal medlemmar.

Styrelseberättelsen för 2000 godkändes och lades till handlingarna liksom revisionsberättelsen för samma period. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet för det gångna året.

Till föreningens ordförande under år 2001 omvaldes Jan Pousette.

Som ordinarie ledamöter i styrelsen för perioden 2001-2003 valdes John Dormling, Börje Drakenberg och Göran Lundeberg.

Till revisorer omvaldes Ann-Britt Jäger och Kristina Posse samt till suppleant Raymond Petterson.

Inga H. Jungstedt och Eva von Satzger omvaldes som ledamöter i valberedningen med den förstnämnda som sammankallande.

Årsmötet biföll styrelsens förslag om oförändrade medlemsavgifter för år 2002.

Årets stipendium ur Sven A. Hermelins fond om 10 000 kronor, som genom styrelsebeslut tilldelats Sällskapet De Badande Wännerna för dess arbete för bevarande och utvecklande av den botaniska trädgården i Visby,

överlämnades till sällskapets närvarande representant, arkitekt Björn Kopf.

Efter årsmötet talade förre chefen för Östasiatiska museet, professor Jan Wirgin, över ämnet "Glimtar från japanska trädgårdar och tehus". I den därpå följande middagen deltog ett 60-tal personer.

Verksamheten

Föreningens verksamhet har i huvudsak omfattat två studieresor, ett antal exkursioner och en kurs om årets träd samt utgivning av årsskriften Lustgården.

I likhet med föregående år har exkursionerna ordnats såväl i Stockholms och Göteborgsområdena som i Skåne.

20 mars. Start för kurs i Stockholm om årets träd Björk.

Kursen omfattade sex sammankomster med avslutande temadag och leddes av fil. lic. Ingegerd Dormling.

10 maj. Göteborgs botaniska trädgård

Rhododendron och andra vårblomande buskar och träd visades av intendent Björn Aldén.

16 maj. Kvällsvandring i Humlegården

Parkens historia och nuvarande tillstånd presenterades av professor Ulla Ehrensvärd och stadsträdgårdsmästare Margareta Jonsson varefter ett urval av Kungliga Bibliotekets rika samling av trädgårdsböcker visades. Arrangör var Gunilla Schildt.

1-4 juni. Landskapsresa till Kalmar län

Värd på Öland var docent Björn Lüning. Resan planerades och leddes av arkitekt LAR Inga H. Jungstedt och Jan Pousette. Resan behandlas i Lustgården 2001 s. 133-136.

9 juni. Lunds botaniska trädgård och Sven-Ingvar Anderssons trädgård i Södra Sandby

Botaniska trädgårdens buskar och träd besågs under ledning av intendent Maria Widén. Vår hedersledamot professor Sven-Ingvar Andersson visade själv sin trädgård. Utflykten ordnad av Louise Mannerstråle.

16 juni. Trädgårdar och parker vid sjön Aspen utanför Göteborg

Kolbjörn Waern ledde en heldagstur till patricieivillornas stort anlagda trädgårdar och parker.

28 augusti. Kvällsvandring bland innergårdar i Gamla stan i Stockholm

Klaus Stritzke ledde vandringen till kända och okända små grönskande gårdar.

4-11 september. Resa till Irland

Ledare var arkitekt LAR Inga H. Jungstedt och docent Göran Lundeberg. Resan behandlas i Lustgården 2001 s. 127-132.

15 september. Eftermiddagsexkursion till skogsträdplanteringar på Hallandsåsen

Under ledning av Tommy Carlberg besöktes försöksplanteringar av växter på Rössjöholms gods och på Skogssällskapet Solberget. Stefan Ohlson och Björn Mauritzon från Skogssällskapet som förvaltar skogarna samt Ulf Johansson från SLU deltog också. Medarrangör var Louise Mannerstråle.

22 september. Heldagsutflykt till Ekolsund

Skogsbiolog Börje Drakenberg ledde vandringen i slottsparken och berätt-

ade om dess historia och nuvarande tillstånd. Utfärden var arrangerad av jägmästare Henrik Niklasson.

19 oktober. Temadag i Stockholm om årets träd Björk

Temadagen utgjorde samtidigt avslutning på kursen om årets träd Björk med föredrag och redovisning av studieresultatet från kursen. Ledare var fil. lic. Ingegerd Dormling.

13 november. Bildvisningsafton

Årsprogrammet avslutades i Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens lokaler med bilder från resorna till Irland och Kalmar län samt från Sten Ridderlöfs färder till Sachalin och till Kunashir i Kurilerna. Kvällen avslutades traditionsenligt med samkväm.

Lustgården årgång 81 sändes till medlemmarna i början av december.

Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet ordnade kurser i trädgårdskonstens och landskapsarkitekturens historia under höstterminen 2000 och 2001. Från många deltagare uttalades där ett önskemål att på plats kunna få studera några representativa anläggningar under kvalificerad ledning. Då institutionen saknade personella och ekonomiska resurser för detta ordnade föreningen i samråd med institutionen dels den 25 augusti en heldagsexkursion till Norr Mäljarstrand och Drottningholmsparken under ledning av landskapsarkitekten Torbjörn Andersson samt förste intendenten Magnus Olausson och landskapsarkitekten Klaus Stritzke den 27

oktober och en förmiddags-exkursion till Drottningholmsparken ledd av Olausson och Stritzke.

Styrelse och funktionärer

Styrelsen har under året haft tre sammanträden varav ett konstituerande.

Arbetsutskottet, som även fungerat som redaktionsutskott, har haft följande sammansättning: Jan Pousette ordförande, John Dormling vice ordförande, Anita Skånman sekreterare, Klaus Stritzke skattmästare, Katarina Curman red. samt Göran Lundberg och Gunilla Schildt.

Utskottet har sammanträtt fem gånger. Birgitta Stritzke har tjänstgjort som medlemssekreterare.

Ekonomi

Det ekonomiska utfallet av föreningens verksamhet har motsvarat budget och lämnat ett överskott på 533 kronor. Resultatet har kunnat uppnås

bl.a. tack vare att föreningen även i år fått bidrag till utgivningen av Lustgården från Kungliga Patriotiska Sällskapet samt från den av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien förvaltade Carl-Fredrik von Horns fond.

Styrelsens tack

Till alla dem som organiserat och lett resor och kursverksamhet, delat med sig av sin kunskap som ciceroner på exkursioner, medverkat i Lustgården, gästfritt tagit emot föreningen i trädgårdar och parker eller på annat sätt främjat föreningens verksamhet vill styrelsen slutligen framföra sitt varma tack.

Stockholm i februari 2002
För styrelsen

Jan Pousette
Ordförande

Anita Skånman
Sekreterare

Medlemmar

År	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Hedersmedlemmar i Sverige	9	9	10	9	8	7	7	7
Hedersmedlemmar i utlandet				2	2	2	3	3
Årsbetalande medlemmar	495	517	527	570	531	451	467	464
Familjemedlemmar	105	81	112	74	103	98	68	88
Ständiga medlemmar	135	144	155	144	140	138	134	133
Studerande medlemmar	8	5	4	16	2	17	11	19
Utbytesmedlemmar	10	5	10	10	9	12	12	11
Summa	762	761	818	825	794	725	702	725

LUSTGÅRDEN

ges årligen ut av Föreningen för Dendrologi och Parkvård.
Skriften vänder sig till en kvalificerad och engagerad
krets av personer med intresse för träd och
parker. Författarna är botanister,
landscapsarkitekter eller
andra specialister.

Omslagsbilden

Asp, *Populus tremula*

Illustrationen är hämtad ur *Svensk Botanik*, även benämnd
”Palmstruchs flora”, som började publiceras 1802 med
bistånd från Kungl. Vetenskapsakademien.

ASP, Darrpoppel. På finska: Haapa. På lappska: Supp.

”Tab. - fig.

- a. honblomster med fruktämne och håningshus -
- b. ett fjäll af honhänget - c. en ståndare sedd från sidan -
- d. densamma sedd uppifrån - e. hanhängets fjäll -
- f. hanblomster med ståndare och håningshus -
- g. en qvist af hanträdet då det blommar -
- h. en dylik af honträdet -
- i. en qvist med löf.”